

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

FÎHİ MÂ FÎH BAĞLAMINDA
MEVLÂNÂ'NIN KUR'ÂN TEFSİRİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA KARAİSMAIL

İstanbul 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

FÎHİ MÂ FÎH BAĞLAMINDA
MEVLÂNÂ'NIN KUR'ÂN TEFSİRİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA KARAİSMAIL

Danışman: Prof. Dr. MUHSİN DEMİRCİ

İstanbul 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

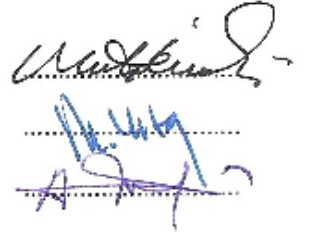
İLAHİYAT Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
FATMA KARAİSMAIL' nin FİHI MA FİH BAĞLAMINDA MEVLANA'NIN KUR'AN
TEFSİRİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.07.2009 tarih ve 2009/12-
34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi
olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 09.09.2009

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MUHSİN DEMİRCİ
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA USTA
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ABDULAZİZ HATİP

.....
.....
.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
I. AMAÇ VE ÖNEM	2
II. YÖNTEM	4
III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI VE ŞAHSİYETİ	8
A. Yaşadığı Dönem	8
1. Siyasî ve İctimaî Durum	8
2. İlmî ve Kültürel Durum	10
B. Hayatı	11
1. Doğumu ve Nesebi	11
2. Adı, Unvan ve Lakapları	13
3. Çocukluk ve Gençliği	13
C. Mürşidleri ve Tahsili	17
1. Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkık-ı Tirmîzî	18
2. Kemâleddîn b. el-Adîm	19
3. Şems-i Tebrîzî	21
D. Müridleri	29
1. Şeyh Selâhaddîn Zerkûbî	29
2. Hüsâmeddîn Çelebi	30
E. Şeb-i Arûs	32
II. ESERLERİ	36
A. Manzum Eserleri	37

1. Dîvân-ı Kebîr	37
2. Rubâîler	38
3. Mesnevî	38
B. Mensur Eserleri	40
1. Mecâlis-i Seb'a	40
2. Mektûbât	41
3. Fîhi Mâ Fîh	42
a. Eserin Adı ve Yazımı	43
b. Dili, Üslûbu ve Muhtevası	45
c. Baskı ve Tercümeleri	47

İKİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN KUR'ÂN'A YAKLAŞIMI

I. MEVLÂNÂ VE KUR'ÂN	50
A. Mevlânâ'nın Kur'ân Algısı	50
B. Fîhi Mâ Fîh ve Kur'ân Tefsiri	54
II. NAKLE DAYANARAK KUR'ÂN'I YORUMLAMA YÖNTEMİ	57
A. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri	58
1. Âyetin Manasının Başka Bir Âyetle Tefsiri	61
2. Tercih Edilen Görüşün Âyetlerle Teyit Edilmesi	64
3. Âyetleri Kur'ân Kıssaları İle Tefsiri	65
B. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri	69
1. Âyetleri Hadislerle Tefsir Etmesi	72
2. Âyete Yüklendiği Anlamı Teyit İçin Hadis Nakletmesi	74
3. Âyetleri Tefsirde Kutsî Hadislere Yer Vermesi	74
C. Kur'ân'ı Nüzûl Sebepleriyle Tefsiri	76
D. Kur'ân'ı Sahâbe ve Tâbiûn Kavliyle Tefsiri	81
E. Kur'ân'ı Tarihî Rivâyetler ve Siyerle Tefsiri	86
F. Kur'ân'ı İsrâiliyyât İle Tefsir	89
III. AKLA DAYANARAK KUR'ÂN'I YORUMLAMA YÖNTEMİ	90
A. Kelâmî Meselelere Yaklaşımı	92
1. Kader	93

2. Kulların Fiilleri (Ef'âl-i İbâd)	96
3. Âzâların Şahitliği	97
4. Ru'yet	99
5. Nübüvvet, Mûcize ve Kerâmet	101
6. Melekler	102
B. Fıkhî Konulara Yaklaşımı	104
C. Âyetlere Filolojik Yaklaşımı	108
1. Âyetlerde Geçen Kelimeleri Anlam Bakımından Tahlil Etmesi	109
2. Belâgata Dair Açıklamaları	110
3. Teşbih ve Temsil	113
4. Tahkiye	118
5. Şiir	121
IV. İŞÂRÎ TEFSİR YÖNTEMİ	125
A. Mevlânâ'nın İşârî Tefsir Anlayışı	126
B. Fîhi Mâ Fîh'te Bulunan İşârî Tefsir Örnekleri	128
C. Fîhi Mâ Fîh'te İşlenen Diğer Bazı Tasavvufî Konular ..	139
1. Tevhid	138
2. İnsan-ı Kâmil	141
3. Nefs	145
4. Mürşid ve Mürid	147
5. İman ve Küfür	149
6. İhlâs ve Riyâ	151
7. Havf ve Recâ	153
SONUÇ	156
BİBLİYOGRAFYA	159

ÖNSÖZ

“Ba’zı bendegân vardır ki Kur’ân’dan Hakk’a giderler ve ba’zıları vardır ki, daha hâstırlar; zîrâ Hak’dan gelirler, Kur’ân’ı burada bulurlar.”¹

Kendisine Kur’ân nâzil olan Hz. Muhammed (s.a.v.)’in belki de en önemli misyonu Kur’ân’ı insanlara tebliğ etmek ve açıklamaktı. Bu yüzden bütün hayatını Kur’ân’a göre tanzim etmiş, yaşayan bir Kur’ân olmuştu. Onun ardından gelen sahâbe ve evliyâullah da aynı gaye ile Kur’ân’a hizmet ederek onun anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.

XIII. yüzyılda Anadolu’da yaşayan Hak âşığı Mevlânâ da, kendi ifadesiyle “Kur’ân’ın kölesi” olmuş, tüm düşüncesini ayet ve hadislerden yola çıkarak oluşturmuştur. İlk müfessir Hz. Peygamber (s.a.v.)’in izinde daima Kur’ân’ı tebliğ faaliyeti içinde olmuş; başlı başına bir tefsir telif etmese bile, eserlerinin her satırına Kur’ân âyetlerini nakşetmiştir.

Çalışmamızın temel çıkış noktası ise, Mevlânâ’nın Fîhi Mâ Fîh adlı eserinde Kur’ân’dan yaptığı iktibasların tefsir ilmi perspektifinden incelenmesidir. Mevlânâ’nın çeşitli meclislerdeki sohbetlerinden derlenen bir eser olması bakımından Fîhi Mâ Fîh bizlere, Mevlânâ’yı yakından tanıma imkanı verir. Eser bu açıdan tahlil edildiğinde görülür ki Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh’te yer alan düşüncelerini Kur’ân ile temellendirmeyi asla ihmal etmemiş, sözü edilen sohbetlerinin her safhasında Kur’ân’ın maksatlarını halka iletmeye çalışmıştır. Özellikle iman, tevhid ve güzel ahlak konulu âyetler bağlamında gerek rivâyet, gerekse dirâyet tefsirinin en güzel örneklerini burada gözler önüne sermiştir.

¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın), İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 105.

Değerli görüş ve önerileriyle çalışmamıza yön veren saygıdeğer hocalarım Sn. Prof. Dr. Abdülaziz HATİP ve Sn. Prof. Dr. Mustafa USTA'ya, yüksek lisans sürecimin her aşamasında teşvik ve yardımlarını esirgemeyen, kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim danışman hocam Sn. Prof. Dr. Muhsin DEMİRCİ'ye teşekkürlerimi arz ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah (c.c.)'tandır.

Fatma KARAİSMAİL

İstanbul, 2009

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn, bin
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
krş.	: Karşılaştırınız
k.s.	: Kuddise sirruhu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Nâşir, neşreden
r.a.	: Radıyallahu anh, anhâ
s.a.v.	: Sallâllâhu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sad.	: Sadeleştiren
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarihsiz, baskı tarihi yok
v.	: Vefat tarihi
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayıncılık
yy.	: Yayınevi yok, belirtilmemiş

GİRİŞ

I. AMAÇ VE ÖNEM

Kur'ân-ı Kerim'deki hakikatleri insanlığa en iyi açıklayan kişi, şüphesiz kâinatın efendisi Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. Onunla başlayan Kur'ân'ı anlama ve açıklama faaliyetleri sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde de devam etmiş, başlangıçta hadis ilminin bir dalı olan tefsir, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiştir. Bunun sonucunda da Kur'ân'ın hakikatlerini beyan gayesi taşıyan tefsir külliyyatı oluşmaya başlamış ve bu ilim faaliyeti her çağda aynı yoğunlukta olmasa da günümüze kadar devam etmiştir.

Mevlânâ da, söz konusu faaliyete katkıda bulunmak amacıyla Kur'ân'ı tefsir etmiş, yaşamı boyunca Kur'ân'ın bendesi olmuştur.² Mevlânâ'nın eserleri incelendiğinde, onun birinci kaynağının Kur'ân olduğu açıkça görülür.³ Müstakil bir tefsir yazmamış olmasına rağmen bütün eserlerinde âyetlere yer vermiş ve onları kendisine has üslubuyla tefsir etmiştir.⁴ Biraz dikkatli bir nazarla bakıldığında görülür ki, Mevlânâ tüm eserlerini Kur'ân'ı açıklama gayesiyle dile getirmiştir. Bu noktadan hareketle, araştırmamızın temel hedefi Mevlânâ'nın nassı nasıl yorumladığını belirlemek ve bu süreçte hangi metodu uyguladığını ortaya koymaktır.

Mevlânâ, mensur eserlerinin en kapsamlısı olan Fîhi Mâ Fîh'in hemen her faslında âyetlere yer vermiş ve bu âyetlerin tefsirlerini, gerek başta hadis-i şerifler

² “Men bende-i Kur'ânem eger can-dârem/ Men hâk-i reh-i Muhammed-i muhtârem” şeklindeki beyitlerinde Mevlânâ şöyle der: “Ben yaşadığım sürece Kur'ân'ın bendesi ve fahr-ı kâinatın yolunun tozuyum. Bana başka bir söz atfeden olursa eğer, O sözden de, onu söyleyenden de bizarım.” Mevlânâ, *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems-i Tebrizi, Rubâiyyât*, 1331, (tashih. Bediüzzaman Fîrûzanfer), Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebîr, 1363.

³ Özcan, Mustafa, “*Mevlânâ ve Kaynakları*”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=136, 11 Şubat 2008.

⁴ Araştırma konumuz olan Fîhi Mâ Fîh toplam 196 âyet içermektedir. Ayrıca, Mecâlis-i Seb'a 190, Mektûbât 409, Mesnevî 700, Dîvân-ı Kebîr de 909 civarında âyet bulundurmaktadır. Bu âyetlerin bazıları tefsirsiz zahiri anlamlarıyla verilmiş, bazıları ise tefsir edilmiştir.

olmak üzere rivâyetlerle, gerekse kendi dirâyetini kullanarak yapmıştır. Burada şunu hemen ifade edelim ki, bilindiği gibi Fîhi Mâ Fîh, “Mağz-ı Kur’ân: Kur’ân’ın İçi ve Özü” diye adlandırılan Mesnevî’nin yazıldığı dönemlerde Sultan Veled ve diğer müridler tarafından not tutularak meydana getirilmiş ve âdetâ, Mesnevî’nin yine Mevlânâ tarafından yazılmış bir hâşiyesi yani, bazı âyetlerinin bir şerhi konumundadır.⁵ Çeşitli yönlerden incelenen⁶ Fîhi Mâ Fîh’in başlı başına bir tefsir örneği olmaması sebebiyle, araştırmacıların dikkatinden kaçsa da, esasen 195 âyeti ihtivâ etmesi bakımından tefsir açısından da inceleme konusu yapılması bir zarûret gibi görünüyordu. Bu yüzden sözünü ettiğimiz amacı gerçekleştirmek için onu tefsir açısından incelemek istedik.

Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ile karşılaşp ruhunda ilâhî aşk fırtınaları kopmazdan önce, bulunduğu her şehirde ve mekanda geniş halk kitlelerine vaaz eden bir vâiz, fetvâ veren bir müftü, fikhî meseleleri halleden bir fâkih, Kur’ân’ı en geniş ayrıntısıyla tefsir eden bir müfessir, kelâm ilminin bütün ana konularına vâkıf bir kelâmcı olarak karşımıza çıkar. Mevlânâ’nın İslamî bilimlerle yoğrulmuş bu âlim kişiliğinin göz ardı edilerek sadece mistik hâl ve heyecan sâhibi bir şâir sıfatıyla ele alınması, ya da yaşadığı dönemde asla var olmayan bugüne ait bir takım anlayışlarla ele alınıp değerlendirilmesi onun anlaşılması yolunda büyük bir engel teşkil eder. Çünkü şiir, onun için sahip olduğu bilgileri insanlara ulaştırmak, onlarla paylaşmak ve onları doğru yola çağırarak için gerekli bir araçtan başka bir şey değildir.⁷

Bu sebeple çalışmamızdaki bir başka gaye, Kur’ân’a bu denli hizmet eden Mevlânâ hakkındaki bu yanlış anlaşılmayı gidermek, onun Kur’ân anlayışını tespit edip ondan istifâde etmek ve Fîhi Mâ Fîh adındaki eserindeki tefsir metodunu tahlil etmek olacaktır.

⁵ Güllüce, Hüseyin, *Kur’ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul: Ötüken Yay., 1999, s. 56.

⁶ Fîhi Mâ Fîh hakkında yapılan akademik çalışmalardan ulaşabildiklerimiz şunlardır: Tüccar, Ahmet, *Mevlânâ’nın Fîhi Mâ Fîh’teki Eğitim ve Öğretim Görüşü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992; Gökçekli, Ali, *Fîhi Mâ Fîh’te İşarî Yorum ve Hadislerle Tasavvuf*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2005; Küçük, Osman Nuri, *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, Konya: Rumi Yayınları, 2006.

⁷ Örs, Derya, “Me vlânâ ve Kur’ân”, Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 7, 2002, s. 46

II. YÖNTEM

Çalışmamızın başlangıcında Fîhi Mâ Fîh'i tefsir ilmi perspektifinden tetkik edip tarayarak, içinde geçen âyet ve tefsir örneklerini klasik tefsir metodu başlıklarına göre tasnif edip Mevlânâ'nın Fîhi Mâ Fîh'teki tefsiri hakkında değerlendirmelerde bulunduk. Bu verilerden hareketle oluşturduğumuz çalışmamız “Mevlânâ'nın Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri” ile “Mevlânâ'nın Kur'ân'a Yaklaşımı” adlı iki bölüm ve bu bölümlere ait alt başlıklardan meydana gelmektedir.

Birinci bölümde Mevlânâ'nın hayatı üzerinde durup bu bağlamda yaşadığı çağın sosyal, siyasi ve ilmî özelliklerini, çocukluk ve gençlik dönemlerini, kendisine rehber olan müridlerini, can yoldaşı müridlerini ve başta Fîhi Mâ Fîh olmak üzere, eserlerini ana hatlarıyla tanıttık. Bu esnada, Mevlânâ'nın hayatı ve fikirleri üzerine gerek Türkçe, gerekse yabancı dillerde yapılan çalışmaların çokluğunu ve yeterliliğini göz önünde bulundurarak, asıl amacımıza odaklanıp hayatı hakkında fazla detaya inmemeyi uygun gördük.

“Mevlânâ'nın Kur'ân'a Yaklaşımı” adlı ikinci bölümümüzde ise bir müfessir olarak Mevlânâ'yı ele alıp, Fîhi Mâ Fîh bağlamında onun tefsir metodunu ve Kur'ân anlayışını ortaya koymaya çalıştık. İlk olarak “Mevlânâ ve Kur'ân” başlığı altında, eserleri ve felsefesinden hareketle Mevlânâ'nın Kur'ân'a yaklaşımını ve eserlerindeki âyetlere yönelik yorumlarını inceledik.

Daha sonra ise, “Nakle Dayanarak Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi” ve “Akla Dayanarak Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi” başlıkları altında Fîhi Mâ Fîh bağlamında Mevlânâ'nın Kur'ân'ı yorumlama biçimlerini analiz ettik. Bu bölümde örneklerle geçmeden önce ilk olarak her metodu bağımsız olarak genel hatlarıyla tanıtıp, ardından Mevlânâ'nın bahsi geçen metod ile ilgili tutumunu Fîhi Mâ Fîh'ten örneklerle izah ettik. Maksadın hâsıl olduğunu gördüğümüz anda ek olarak yeni örnekler getirmedik. Verdiğimiz örneklerin Mevlânâ'nın konu ile ilgili yaklaşımını en iyi belirleyen fasıl ve örneklerden olmasına özen gösterdik.

Mevlânâ'nın Kur'ân'a yaklaşımının büyük oranda işârî tefsir özelliği taşıdığı gerçeğinden hareketle, çalışmamızda “İşârî Tefsir Yöntemi” başlığını müstakil olarak

ele aldık. Fîhi Mâ Fîh'in bu yönü üzerinde diğer yönlerine nispetle daha fazla durup, tasavvufun belli başlı konularına göre araştırmamızdaki işârî tefsir örneklerini tasnif ederek bu bölümü detaylandırmaya özen gösterdik.

Dipnotların yazımında enstitünün belirlediği kurallara uymakla birlikte, Fîhi Mâ Fîh'in A. Avni Konuk tercümesinden yararlandığımız her kısımda bunu belirtmeyip sadece eserin adını ve sayfa numarasını vermekle yetindik. Eserin diğer çevirilerini kullandığımızda ise mutlaka mütercimin kimliğini not düştük.

III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mevlânâ'nın tefsir anlayışını ortaya koymak maksadıyla yaptığımız bu çalışmada birçok kaynaktan yararlandık. Ancak bunların başında, araştırmamızda temel referans olarak Fîhi Mâ Fîh'i ilk defa Türkçeye kazandıran Ahmet Avni Konuk'un Osmanlıca tercümesini 1994 yılında Türk alfabesiyle bizlere ulaştıran Selçuk Eraydın'ın çalışmasını temel referans aldık. Çünkü bu eser Fîhi Mâ Fîh'in orijinallğine sâdik kalınarak onun tasavvufî ıstılahlarını muhâfaza eden bir eserdir. Bununla birlikte Abdülbâki Gölpınarlı ve Meliha Ülker Anbarcıoğlu çevirilerinden de yararlanmaya çalıştık.

Bazı âyetlerin tefsiriyle ilgili olarak Mevlânâ'nın diğer eserlerine de müracaat edip konuyu oralardaki bilgilerle genişlettik ve zenginleştirdik. Mevlânâ'nın eserlerinden Mesnevî'nin ve üslûp bakımından Fîhi Mâ Fîh'e benzeyen Mecâlîs-i Seb'a'nın Gölpınarlı tercümelere araştırmamızda sıklıkla başvurduğumuz temel kaynaklarımızdandır.

Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri hakkında gereğinden fazla eserin telif edilmesine karşılık, biz bu konuda esas olarak, Mevlânâ'nın bizzat kendi eserlerine başvurduk. Bunun için, onun hem oğlu hem de talebesi olan Sultan Veled'in "İbtidânâme" adlı eserine, Mevlânâ'nın uzun zaman (kırk yıl kadar) en yakınında bulunup onu yakından tanıma şerefine nâil olan Sipehsâlâr Mecdüddîn Feridun'un asıl adı "Risâle-i Sipehsâlâr be Menâkib-i Hudavendigâr" olan eserine, 13. asrın sonlarında Konya'ya gelip burada Ulu Ârif Çelebi'ye mürid olan Ahmed Eflâkî'nin, Mevlânâ'ya ait menkıbeleri içeren eseri "Menâkıbu'l Ârifîn" e, bir sûfî ve şair olan âlim Nûreddin

Abdurrahmân Câmî'nin "Nefehâtü'l-Üns" adlı eserine ve Mevlânâ ile ilgili yoğun çalışmalarıyla tanınan İranlı bilim adamı Bediüzzaman Fîrûzanfer'in (v. 1970) "Mevlânâ Celâleddîn" adlı eserine müracat ettik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Mevlânâ'nın nakle dayanarak Kur'ân'ı yorumlama yöntemlerini tahlil ederken, Fîhi Mâ Fîh'te nakledilen rivâyetlerin diğer rivâyet tefsirlerindeki yerini ortaya koymak amacıyla et-Taberî'nin, Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân ve İbn Kesîr'in "Tefsiru'l-Kur'âni'-Azîm"i gibi eserlerden faydalandık.

Aynı şekilde, bireysel tercihiyle Kur'ân'ı yorumlama yöntemini incelerken de klasik dirâyet tefsirlerinden olan Zemahşerî'nin "el-Keşşâf", Fahreddin er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb", Nesefî'nin "Medâriku't-Tenzîl" ve Ebû's-Su'ûd'un "İrşâdü'l-Akli's-Selim" i gibi tefsirlere başvurduk. Mevlânâ'nın işârî tefsir anlayışını incelerken de, klasik tasavvuf kaynaklarından İsmail Hakkı Bursevî'nin "Rûhu'l-Beyân" adlı eserinden ve Kuşeyrî, Gazalî gibi mutasavvıfların eserlerinden istifâde ettik.

Ayrıca, Kur'ân ilimleriyle ilgili kısımlarda Zerkeşî'nin "el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân", Suyûtî'nin "el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân", Zerkânî'nin "Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân", Muhammed Hüseyin Zehebî'nin, "et-Tefsîr ve'l Müfessirûn" Subhi Salih'in ise "Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eserleriyle günümüz tefsir usûlü çalışmalarına başvurduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

I. HAYATI VE ŞAHSİYETİ

A. Yaşadığı Dönem

Mevlânâ'nın yaşadığı XIII. asır, Anadolu Selçuklu Devletinin en huzursuz olduğu, I. Alaaddin Keykubat dönemi (1217-1237) hariç, siyâsî yönden iktidarsız, taht kavgalarının yaşandığı ve kaosun hakim olduğu bir devirdi.⁸ Halkın içinde bulunduğu siyasî ve sosyal sıkıntılara rağmen yine bu dönem, İslâmî düşüncede büyük gelişmelerin yaşandığı; felsefe, akıl ve kıyasa fazlaca önem verildiği, felsefî düşüncenin etkisiyle kelâm ilminin sınırlarının genişlediği, felsefe taraftarları ve aleyhtarları olarak kutuplaşmaların meydana gelip hararetle tartışmaların yaşandığı bir dönemdir.⁹

1. Siyasî ve İctimaî Durum

Bu dönem, İslâm Dünyası için olduğu gibi, Anadolu Selçukluları için de bir sarsıntı ve çöküntü devresidir. Böyle olmakla beraber Sultan Alâaddin Keykubad'ın zamanı, Moğol akını ile yıpranmış olan Selçuklu İmparatorluğu'nun en parlak günleridir. Çünkü Alâaddin Keykubat dâhilî ve hâricî icraatıyla halka nisbeten bir huzur ve sükûn vermeğe muvaffak olabilmıştır.¹⁰

Bu asırda Anadolu'da yaşanan siyâsî karmaşanın en büyük sebebi, tüm İslâm coğrafyasını tehdit eden Moğol akınlarıdır. Baycu Nayan komutasındaki Moğol ordularının Anadolu'ya saldırması ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kendilerine bağlı bir

⁸ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan b. Abdülkerîm, *el-Kâmil fi't-Tarih*, IV, (thk. Halil Me'mun Şiha), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2002, 528 vd.; Öztuna, Yılmaz, *İslâm Devletleri:Devletler ve Hanedanlar*, I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1996, 514 vd.

⁹ Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, I, 111 vd.; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DİB Yay., 1981, s. 195 vd.

¹⁰ Anbarcıoğlu, Meliha Ülker, "Mevlânâ ve Muhiti" DİB Dergisi, Ankara, 1961, s. 208.

eyâlet haline getirmeleri toplumda siyâsî bir buhran meydana getirmişti.¹¹ Öte yandan, Belh'e Harzemşahlar hükmediyor ve Moğol akınları, vahşi dalgalar halinde bütün Horasan gibi Belh'in ihtiyar kapılarını da zorluyordu. Sultan tahtında, memurlar, tâcirler ve bilginler yerlerinde huzursuzdular. Aynı zamanda İslamî, ciddi, ilmî büyük gayretlerin yanında, bölücü, saptırıcı, ayırıcı görüşler de hızla yayılıyordu. Sultan M. Tekiş'in Bağdat halifesiyle arayı bozmuş olması da Belh'te ve bilginler arasında huzursuzluk sebeplerindendi.¹²

Haçlı seferleri ve Moğol istilalarının neticesinde devletin merkeziyetçiliği zayıflamış, bu da devletten memnun olmayan halkın ayaklanmasını kolaylaştırmıştı. Bu arada çıkan Babaî isyanı, devletin bünyesini sarstı ve Moğollar'a karşı mukavemetini azalttı.¹³ Bu dönemdeki büyük ayaklanmalara diğer bir örnek de Rum ülkesinin padişahı olduğunu savunun Cimri'nin ayaklanmasıdır.¹⁴ Taht yüzünden meydana gelen kardeş kavgaları, siyasi nüfuzlarından korkularak öldürülen vezirler, bu durumdan endişe eden vezirlerin Moğollarla birleşip isyan etmeleri de halkı canından bezdirmişti.

Moğol akınının çeşitli zararlarından canlarını kurtarabilenler, yerlerini ve yurtlarını bırakıp kaçmışlar, daha emin ve sakin yerlere gelip yerleşmişlerdir. Doğudan gelen bu göçmen akınının daha sonraları birer anarşi ve istihlak unsuru haline geldikleri görülmüştür. Ayrıca, 1243 tarihinden sonra merkeziyetin ortadan kalkması, idarî düzensizlik gibi olaylar da halkta manevî bir huzursuzlukla beraber büyük bir boşluk ve kararsızlık doğurmuştur. Bu durumlardan faydalanmak isteyenler, geniş halk kitlelerini toplayarak Babaî ve Cimri isyanları gibi isyanları çıkarmışlardır.¹⁵

Böylece yaşanan sosyal huzursuzluk halk üzerinde yıpratıcı tesirler yapmış ve ümitsizlik havası meydana gelmiştir. Bu olumsuzluklara bir de 1299 yılında meydana

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî), Cîze: Hicr li't-Tibâa' ve'n-Neşr, 1998, 705 vd.; Yurdaydın, Hüseyin G., *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1982, s. 79 vd.; en-Nedvî, Ebu'l-Hasan, *İslam Önderleri Tarihi*, I, çev. Yusuf Karaca, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1992, 389 vd.; Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat, 1971, 325 vd.; Özattılâ, Alişan, *Hak Aşığı Mevlânâ Celâleddîn*, Konya: Denizkuşları Matbaası, ty., s. 3-7.

¹² Kabaklı, Ahmet, *Mevlânâ*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 1984, s. 14.

¹³ Özattılâ, s. 6.

¹⁴ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâleddîn: Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985, s. 6-11.

¹⁵ Anbarcıoğlu, "Mevlana ve Muhiti", s. 210.

gelen kıtlıklar ve salgın hastalıklar da eklenince halk, manevî bir teselli ihtiyacı hissetmiş, bundan ötürü Anadolu'nun hemen her köşesine açılan tekkeler, hankahlar ve zâviyeler büyük rağbet görmüştür. Devlet adamları ve hükümdarlar da bu gibi mabetlerin gelişip çoğalmasa için birçok yardımda bulunmuş, hatta kendileri bile zaman zaman oraları ziyaret edip manevî olarak rahatlama ihtiyacı hissetmişlerdir.¹⁶

2. *İlmî ve Kültürel Durum*

Mevlânâ'nın yaşadığı dönem, başlangıçta da belirttiğimiz gibi, siyasî buhranlara rağmen, felsefe ve İslamî ilimler bakımından parlak bir dönemdir. Selçuklu Sultanları zamanın ulu kişilerine fazlasıyla rağbette bulunarak halk gibi açıkça onlara eğilimlerini göstermekteydi.¹⁷ Bu durumda, yakın çağlarda yaşamış olan Fârâbî (v. 339/950) ve İbn Sînâ (v. 429/1037)'nin görüşlerinin halk arasında yayılmış olmasının da büyük etkisi vardır. İmam Gazâlî (v. 505/1111) ise felsefe karşıtı görüşleriyle bu akımın karşısında olmuş ve fiilen mücadele vermiştir. Hatta Mevlânâ'nın babası Sultan Veled'in Belh'ten ayrılma sebebinin de, felsefe taraftarı Fahreddîn Râzî ile olan fikrî çekişme olduğu güvenilir kaynaklarda yer almaktadır.¹⁸

Bahâeddîn Veled, ruhun sâfiyeti için, akıldan ziyâde riyâzet yolunu tercih ediyor ve hakikatlere, sadece ilâhî cezbe sayesinde ulaşılabilceğini söylüyordu. Bu görüşün temelinde, felsefenin dayandığı akılcılıkla, tasavvuf ekolünün dayandığı riyazetin ayrımı vardı. H. VI. yüzyıl şairleri olan Senâî, Hakânî, Nizâmî de, açıkça felsefe yolunun aleyhindeydiler. İşte Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled de, bu sûfî sistemin iç gidişi üzereydi. Bunun için o da, devrinin akılcı ve şekilci görüşleriyle ve onların mümessilleriyle ters düşmüştü.¹⁹

¹⁶ Anbarcıoğlu, “Mevlana ve Muhiti”, s. 211; Yılmaz, Coşkun, *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1991, s. 137 vd.

¹⁷ Öztatılâ, s. 14.

¹⁸ Sipehsâlâr, Ferîdûn bin Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafındakiler: Risâle*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1997, s. 19; Eflâkî, Arifi Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986-1987, 6-9; Fîrûzanfer, Bediüzzaman, *Mevlânâ Celâeddin*, (çev. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul: MEB Basımevi, 1986, s. 12.

¹⁹ Aydın, Mehmet, “Hz. Mevlânâ'nın Yaşadığı Devrin Sosyal Yapısı”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=186, 12.02.2008.

Kaynakların belirttiğine göre yine bu dönemde, İslam dünyasında Kübrevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik gibi çeşitli tasavvufî akımlar ortaya çıkmış; Konya’da Evhadü’l-dîn Kirmanî, Tokat’ta Fâhru’l-dîn Irâkî, Kayseri ve Sivas’ta Şeyh Necmü’l-dîn Dâye, yine Konya’da Muhyî’l-dîn Arabî ve Sadrü’l-dîn Konevî gibi nüfuz sahibi şair ve bilginler Anadolu’da halkı aydınlatmışlardır.²⁰

B. Hayatı

1. Doğumu ve Nesebi

Mevlânâ Celâleddîn, 6 Rebîülevvel 604’te (30 Eylül 1207) bugün Afganistan sınırları içerisinde kalan Belh şehrinde dünyaya gelmiştir.²¹ Dîvân-ı Kebîr’deki bir şiirinden hareketle Şems-i Tebrîzî ile buluştuğunda altmış iki yaşında olduğu, dolayısıyla doğum tarihinin 1184 olması gerektiği ileri sürülmüşse de, Hellmut Ritter bu iddiayı geçerli bulmamıştır.²² Bir başka açıdan da Gölpınarlı, Mevlânâ’nın Harzemşah kuşatmasını hatırladığını gösteren rivayete binâen, kuşatmanın olduğu 1207 yılında en az 7-8 yaşlarında olduğunu ve doğum tarihinin de 13. asır başına alınabileceğini söylemektedir.²³

Hız. Mevlânâ’nın babası, Hüseyin oğlu Sultânü’l-Ulemâ Bahâeddîn Muhammed, Belh şehrinde âlim ve ârifleriyle meşhur bir ailedendi.²⁴ Hakikatleri bilen, kâmil ve keşif sahibi büyük bir padişahı ve bütün bâtınî ve zâhirî ilimlerde eşi, benzeri yoktu. Horasan’ın en uç yerlerinden müşkül fetvâların halli için kendisine başvurulurdu. Talebelere ve halka ders okutur, vaaz ve nasihat ederdi.²⁵

Sultan Veled İbtidânâme’sinde büyük babası Bahâeddîn Veled hazretlerinden bahsederken: “Onun lakabı Bahâüddîn Veled oldu. Ona gönül verenler hadsiz,

²⁰ Köprülü, s. 202-203; Anbarcıoğlu, “*Mevlânâ ve Muhiti*”, s. 211.

²¹ Eflâkî, I, 125; Sipehsâlâr, s. 33; Câmî, Nureddin Abdurrahman, *Nefehâtü’l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, (çev. ve şerh. Mahmud Osman Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul: Marifet Yay., 1998, s. 634; Fûrûzanfer, s. 4; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 44; Can, Şefik, *Mevlânâ: Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995, s. 31; Ritter, H., “Celâleddin Rûmî”, *İA*, III, İstanbul: MEB Basımevi, 1963, 53.

²² Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 441.

²³ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 44; Kabaklı, s. 11-12.

²⁴ Mevlânâ’nın babaannesi, Horasan Sultanı Celâleddin Harzemşah’ın kızı Melike-i Cihan Emetullah Sultan, büyük babası ise soyu Hz. Ebû Bekir’e ulaşan bilgin Ahmed Hatibî oğlu Celâleddin Hüseyin Hatibî’dir. Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 2.

²⁵ Sipehsâlâr, s. 18-19.

hesapsızdır. Onun nesebi Hazreti Sıddık gibi en yüksek mânâ makamını elde etti.” demektedir.²⁶ Sipehsâlâr’a göre, Mevlânâ’nın babası, âlimlerin kutbu Bahâeddîn Veled’in soyu sahih rivâyetler, sağlam belgelere dayalı olarak Resûlullah (s.a.s.) hazretlerinin halifesi Ebû Bekir Sıddık hazretlerine ulaşır.²⁷ Eflâkî ve sonraki müelliflerden Abdurrahmân Câmî ile Devletşah bu rivâyeti desteklemiş, Cevâhiru’l-Mudiyye’de Hz. Ebû Bekir’e varan şecere kaydedilmiştir.²⁸

Fakat Gölpınarlı bütün rivâyetleri değerlendirmiş, şeceredeki bazı kopukluklardan ötürü bunların Sultan Veled’in vefatından sonra meydana gelmiş, uydurma şecereler olduğu kanaatine varmıştır.²⁹

Mevlânâ’nın annesi, “Mâder-i Sultan” diye anılan ve Karaman’da metfun bulunan Belh Emiri Rükneddin’in kızı Mümine Hatun’dur.³⁰ Eflâkî, Bahâeddîn Veled’in bir sözüne dayanarak onun soyunun anne tarafından ünlü Hanefî fâkihlerinden Şemsü’l-Eimme İmam Serahsî’ye bağlı bulunduğunu³¹ ve oradan da Hz. Ali’ye ulaştığını³² belirtir. Öte yandan Eflâkî, Mevlânâ’nın annesinin Harzemşahlar hanedanından bir prenses olduğu rivâyetini de nakleder.³³

Türklüğüyle ilgili tartışmalar ise son döneme âit olup büyük ölçüde, “*Beni yabancı sanmayınız, ben bu mahalledenim. Sizin mahallenizde evimi arıyorum. Her ne kadar düşman görünüyorsam da düşman değilim. Her ne kadar Hintçe söylüyorsam da aslım Türk’tür.*” şeklindeki rubâîsi çerçevesinde cereyan etmiş, şiirdeki Türk kelimesiyle ırkî mensubiyetin kastedildiğini savunanların yanında bazıları kelimenin burada farklı anlamlara geldiğini belirtmiş, bir kısmı da bununla Türk ırkına ruh yakınlığının kastedildiğini ileri sürmüştür.³⁴

²⁶ Can, s. 32.

²⁷ Sipehsâlâr, s. 17-18; Devletşah, I, s. 300.

²⁸ Eflâkî, I, 91; Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî Tabakati'l-Hanefiyye*, III, (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993, s. 343; Câmî, s. 631; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzûatü'l-Ulûm*, I, (çev. Mümin Çevik), İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1975, 636; Fûrûzanfer, s. 7.

²⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 35-38.

³⁰ Yeniterzi, s. 2.

³¹ Eflâkî, I, 50-51.

³² Eflâkî, I, 75.

³³ Öztuna, Yılmaz, *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul: Ötüken Yay., 1983, s. 261.

³⁴ Öngören, s. 441.

2. Adı, Unvan ve Lakapları

Mevlânâ, Mesnevî'nin girişinde adını Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî diye kaydetmiştir.³⁵ Devletşah, “Muhammed b. El-Hasan el-Belhî el-Bekrî” olarak rivayet eder.³⁶ Lakabı Celâleddin'dir. İslâm dünyasında hürmet bildirmek için önemli kişilerin isimlerinin önünde kullanılan “efendimiz” anlamındaki “Mevlânâ” lakabı onunla özel isme dönüşmüştür.³⁷ “Celâleddîn” isminden başka “Sultan” anlamına gelen Farsça “Hüdâvendigâr” lakabı ile de yâd edilir. Mesnevî şerhlerinin bazısında ondan, Mevlânâ Hüdâvendigâr diye bahsedilir.³⁸

Doğduğu şehre nispetle “Belhî” olarak anıldığı gibi, hayatını geçirdiği Anadolu'ya nispetle “Rûmî, Mevlânâ-i Rûm” ve müderrisliği sebebiyle “Molla Hünkâr, Molla-yı Rûmî” gibi unvanlarla da zikredilmektedir.³⁹ Bunların yanı sıra vatan edindiği şehre işaret etmek üzere XIII. asırdan itibaren Konevî (Konyalı) sıfatı da adıyla birlikte birçok eserde yer almıştır.⁴⁰

“Hazreti Mevlânâ” ve “Hazreti Pir” saygı hitapları, Mevlevî çevrelerinde ve Anadolu'da daha çok tercih edilmiştir. Bugün İran'da “Mevlevî”, Pakistan ile Hindistan'da “Rûmî” lakapları, onu anmak için öncelikle kullanılmaktadır.⁴¹ Bunların yanı sıra Mevlânâ; “Hünkâr, Mevlevî, Şeyh” gibi lakaplara da sahiptir.

Mevlânâ yazdığı şiirlerinde, hocasına duyduğu muhabbetten ötürü “Şems-i Tebrîzî” ve “suskun, sessiz⁴²” anlamlarına gelen “Hâmûş” mahlaslarını kullanmıştır.

3. Çocukluk ve Gençliği

Bilindiği üzere, Mevlânâ'nın ataları, XIII. asrın başlarında bugün Afganistan'ın kuzeyinde ve Özbekistan sınırına yakın bir bölgede bulunan Belh şehrinde ikamet

³⁵ Câmî, s. 634; Can, s. 31-32.

³⁶ Devletşah, I, 300.

³⁷ Eflâkî, II, 50; Câmî, s. 462-463; Yaylalı, Kamil, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, Konya: yy., ty., s. 92.

³⁸ Fûrûzanfer, s. 1; Can, s. 31; Yaylalı, s. 92.

³⁹ Fûrûzanfer, s. 3-4; Yaylalı, s. 92; Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, s. 262.

⁴⁰ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, I, 635.

⁴¹ Fûrûzanfer, s. 2; Yaylalı, s. 92.

⁴² Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2004, s. 386; Kanar, Mehmet, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Birim Yayıncılık, 1993, s. 323.

etmekteydi. İslam kültür ve medeniyetinde çok önemli bir yeri olan bu şehir, Gazneliler zamanında Türklerin hâkimiyetine girmiş ve önemli ilim merkezlerinden birisi haline gelmişti.⁴³ Bahaeddin Veled ailesiyle birlikte, Mevlânâ Hazretleri henüz beş yaşındayken Belh şehrinde göç etmiştir.⁴⁴

Tarihî kaynaklara baktığımızda bu olayda siyasî ve fikrî gelişmelerin etkili olduğunu görürüz. Bu dönemde Belh'te siyasî istikrar bozulmuştu. Şehir 1198'de Gurlular'ın, 1206'da Harzemşahlar'ın eline geçmiş ve ardından Moğol tehlikesi baş göstermişti.⁴⁵ Sultânü'l-Ulemâ'nın Belh'ten ne zaman ayrıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte⁴⁶, Belh'ten ayrılışından kısa bir süre sonra Moğolların şehri istila ettiği (1220) kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁷

Sultânü'l-Ulemâ, yaşadığı dönemde son derece popüler olan felsefî akımları her fırsatta sert bir dille eleştirmekten geri durmamış, bu yönüyle filozofların tepkisini çekmiştir. Yunan felsefesini benimsedikleri için Fahreddîn er-Râzî (v. 606/1209) ve Zeyn-i Kîşî gibi alimlerle onların görüşlerine uyan Harzemşah Alaeddîn Muhammed'i vaazlarında ağır bir şekilde eleştiren Bahâeddin Veled'in yöneticiler ve ulemâ ile arasının açılmasını fırsat bilen karşıtları onun siyâsî gaye güttüğünü, taraftarlarıyla isyan hazırlığı içinde bulunduğunu ileri sürmüşler, padişahı ona karşı kıskırtmışlardı. Bu durumdan incinen Bahâeddîn Veled ailesiyle birlikte Belh'ten ayrılma kararı almıştır.⁴⁸ Sultan Veled, İbtidânâme adlı eserinde Allah tarafından babasına “Bu topluluk seni incitti; senin tertemiz gönlünü kırdı ya, sen de çık bu düşmanların içinden de onlara azap edeyim, belalarını vereyim.” şeklinde ilham geldiğini nakletmiştir.⁴⁹

⁴³ Belh'te Hadis, Tefsir, Fıkıh, Felsefe, Tıp ve Coğrafya alanında yetişen alimler daha sonra Bağdat ve Dimaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bundan dolayı şehir “Kubbetü'l İslam” ve “Dârü'l-Fıkıh” adıyla anılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Yazıcı, Tahsin, “Belh”, *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 410-411.

⁴⁴ Eflâkî, I, 12.

⁴⁵ Yazıcı, “Belh”, s. 411; Hartmann, R., “Belh”, *İA*, II, İstanbul: MEB Basımevi, 1961, s. 486.

⁴⁶ Can, s. 34.

⁴⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 42; Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devlet Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956, s. 253; Hartmann, s. 486; Sultan Veled, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Ankara: Konya Turizm Derneği, 1976, s.240-241; Eflâkî, I, s. 98.

⁴⁸ Eflâkî, s. 94; Sipehsalar, s. 21; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 40; Fûrûzanfer, s. 11.

⁴⁹ Sultan Veled, s. 240.

Bahaeddin Veled'in Belh'ten göçmesinde Fahreddin Râzî'nin önemli rol oynadığı klasik kitaplarda belirtilmekteyse de; Râzî'nin, Bahâeddîn Veled hazretlerinin Belh'ten ayrılmasından bir iki sene evvel vefat ettiği gerçeği, onun bu olayda şahsen bir sebep olmadığını gösterir.⁵⁰ Eflâkî, bu göçün Râzî'nin vefatından üç yıl sonra 609/1212'de gerçekleştiğini kaydeder.⁵¹ Aynı zamanda, Râzî'nin tasavvuf ehliyle herhangi bir şekilde ihtilâfa düştüğü ve kendileriyle tartışmalara girdiği bilinmemektedir. Babası da bir ölçüde sûfî olan Râzî'nin, çağında çok güçlü olan tasavvuf akımı ve mutasavvıflarla herhangi bir ihtilafa düştüğüne ve tarikat ehli ile mücadeleye girdiğine dair bir kayıt yoktur.⁵²

Sultânü'l-Ulemâ üç yüz deve yükü değerli kitap ve müridleri ile Belh'ten hareket etmiştir. Önce Bağdat'a, oradan Kûfe yolundan Mekke'ye, oradan dönüşte de Şam'a, Malatya'ya, Erzincan'a uğramışlardır.⁵³ Yolculukları Akşehir'de dört yıl kaldıktan sonra nihayet yedi yıl ikamet ettikleri Larend'e (Karaman) uzanır.⁵⁴ Sipehsâlâr ise ailenin Malatya'ya uğradığından söz etmediği gibi, ailenin Erzincan Akşehir'deki dört yıllık ikametini de bir yıl olarak göstermekte ve Larend'deki yıllara değinmeden Konya'ya vardıklarını anlatmaktadır.⁵⁵ Sultan Veled ise hiçbir ayrıntıya girmeden Bahâeddîn Veled'in Hicaz'dan Rum diyarına geldiğini ve Sultan Alâaddin Keykubat'ın onu Konya'da ziyaret ettiğini kaydetmekle yetinmiştir.⁵⁶

Yolculukları boyunca konakladıkları her yerde saygıyla karşılanmış ve itibar görmüşlerdir. Bahâeddin Veled ise uğradığı yerlerde ders verir, halka sohbet ederdi. Bu yolculukta büyük mutasavvıflardan Şihabettin Sühreverdi, Feridüddin-i Attar, Muhyiddîn İbn Arabî ile görüşmüşler; hatta İbn Arabî'nin, Sultânü'l-Ulemâ ve Mevlânâ yanından ayrılırken; "Subhanallah, bir okyanus bir denizin arkasından gidiyor."⁵⁷ diyerek Mevlânâ'daki kabiliyete işaret ettiği rivâyet edilmektedir. Bir başka rivayete göre ise Feridüddîn-i Attâr, Mevlânâ için babasına: "Çok zaman geçmeyecek ki bu

⁵⁰ Can, s. 33-34.

⁵¹ Eflâkî, I, 16; Öngören, s. 441.

⁵² Uludağ, Süleyman, *Fahreddîn Râzî*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991, s. 28.

⁵³ Eflâkî, I, 98-99; Fûrûzanfer, s. 24-29.

⁵⁴ Eflâkî, I, 100.

⁵⁵ Sipehsâlâr, s. 22-23.

⁵⁶ Sultan Veled, s. 241-242.

⁵⁷ Çelebioğlu, Âmil, "Mevlânâ ve Mesnevî Hakkında Birkaç Söz", Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, (haz. Vedat Genç), İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 113; Kabaklı, s. 20.

senin oğlun âlemin yüreği yanıklarının yüreklerine ateşler salacaktır.”⁵⁸ demiş ve büyük Şeyh Attâr, geleceğin büyük şeyhi Mevlânâ’ya “Esrarnâme” adlı eserini hediye etmiştir.⁵⁹

Uzun süren yolculuğa mola verdikleri Larende’de (Karaman) Bahaeddin Veled, on yedi yaşındaki Mevlânâ’yı Karaman’da kafilenin üyelerinden Semerkantlı Lala Şerefeddîn’in kızı Gevher Hatun ile evlendirmiştir.⁶⁰ 1226 yılında Sultan Veled, daha sonra ise Alâaddîn Çelebi dünyaya gelmiş⁶¹ Karaman’da yedi yıl süren ikamet esnasında Mevlânâ’nın annesi Mümüne Hatun ile ağabeyi Alâaddîn Muhammed vefat etmiş ve bugün Mâder-i Mevlânâ türbesi olarak bilinen yerde toprağa verilmiştir.⁶² Bu türbenin bulunduğu yere daha sonra Karaman Mevlevîhânesi inşâ edilmiştir.⁶³

Mevlânâ, eşinin vefatından sonra Konyalı İzzeddîn Ali’nin kızı Kira (Kerra) Hatun ile evlenmiş, dul ve Şemseddîn Yahya adında bir çocuğu olan bu hanımdan emir Muzafferüddîn Âlim Çelebi ve Melike Hatun isimli iki çocuğu dünyaya gelmiştir.⁶⁴

Bahaeddin Veled’in Karaman’da ikamet ettiği yıllarda ünü hızla Anadolu’ya yayılmakta, ders halkası her ilden talebelerle dolup taşmaktaydı. O esnâda Anadolu Selçuklu Devleti’nin başında 1219 yılında tahta çıkan, ilme ve sanata verdiği önemle tanınmış, kendisi de âlim ve şâir olan Alâaddîn Keykubat bulunmaktaydı.⁶⁵ Zamanında Konya şehri, sanat eserleri ve ilim müesseseleriyle donatılmış, saray ve medreseler devrin ilim adamlarıyla dolup taşmıştı. O dönemin önde gelen alimlerinden Necmeddîn Dâye, Muhyiddîn İbn Arabî’nin üvey oğlu ve öğrencisi Sadreddîn Konevî, Fahreddîn Irâkî gibi alimlerin Konya’da bulunuyor olması da Konya’nın büyük bir ilim merkezi olduğunu göstermektedir. Sultan, Konya civarında bulunan alim, şeyh ve şairleri oraya davet eder onlara büyük hürmet ve özen gösterirdi.⁶⁶ Aynı muhabbeti emirleri ve

⁵⁸ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, I, çev. Necati Lugal, Ankara: MEB Basımevi, 1963, 302; Can, s. 34; Önder, Mehmet, *Mevlânâ Celâleddin Rumî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986, s. 21.

⁵⁹ Câmî, s. 634; Kabaklı, s. 19; Önder, s. 21.

⁶⁰ Eflâkî, I, 100; Câmî, s. 632; Fûrûzanfer, s. 34; Can, s. 37.

⁶¹ Eflâkî, I, 100; Fûrûzanfer, s. 34; Can, s. 37; Önder, s. 23.

⁶² Can, s. 37; Önder, s. 23.

⁶³ Öngören, s. 442.

⁶⁴ Eflâkî, I, 189-190.

⁶⁵ Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar: İslâm Devletleri*, II, 35; Önder, s. 24.

⁶⁶ Fûrûzanfer, s. 34-36; Can, s. 38; Önder, s. 24-25.

çocuklarıyla beraber kendisine zâhiren göstermişlerdir ve Bahâeddîn Veled Rum memleketleri arasından Konya'yı ihtiyâr etmiştir.⁶⁷

Bahaeddin Veled de ailesiyle birlikte Karaman'dan Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'ya intikal etmişti. Burada Altunaba Medresesi'ne ailesi ve öğrencileriyle beraber yerleşen Bahâeddîn Veled, ders ve sohbetlerine burada devam etti.⁶⁸ Eflâkî'ye göre Bahâeddîn Veled Konya'da 10 yıla yakın bir zaman oturdu. Zira bu rivayetlere göre onun Konya'ya girişi 617/1220, ölümü 628/1231 tarihidir.⁶⁹ Eflâkî'ye göre vefat ettiğinde 85 yaşındaydı ve bu sırada oğlu 24 yaşına ulaşmıştı.⁷⁰ Sultan Veled ise, iki yıl sonra Bahâeddîn Veled'in hastalanıp kısa bir zaman sonra da ansızın âhiret âlemine göçtüğünü belirtir.⁷¹

Mevlânâ, babasının vefatından sonra müritlerinin ve sultan Alaâddîn Keykubat'ın isteği üzerine babasının görevini üstlenerek vaaz ve ders vermiş, fetva işlerinde başvurulanan bir âlim olarak görevini sürdürmüştür.⁷²

C. Mürşidleri ve Tahsili

XIII. asrın başlarında büyük ilim adamları yetiştiren bir ailede dünyaya gelen Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, ilk İslâmî ve diğer bazı ilim dallarını babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled'den öğrenmiştir. Özellikle İslâmî sahada çok iyi bir öğrenim gören Mevlânâ 12 Ocak 1231 de babası öldüğünde vaaz ve fetva verecek kadar sağlam ve yüksek bir bilgiye sahipti.⁷³ Çünkü Mevlânâ, göç esnası dâhil, her nerede bulunduyse zamanını hiç boşa harcamayarak Arapça ve dinî ilimlerin tahsiline çalışmış, babasından ders alarak kendisini yetiştirmişti.

Mevlânâ, daha çocukluğundan başlayan uzun soluklu bir eğitimin ardından, kendi zamanında geçerli olan bütün İslâmî, insanî ve edebî bilimleri öğrenmişti. Zaten

⁶⁷ Devletşah, I, 303.

⁶⁸ Eflâkî, I, 101; Fûrûzanfer, s. 41; Câmî, s. 633; Önder, s. 29.

⁶⁹ Sultan Veled, s. 242-243; Eflâkî, I, 27, vd.; Fûrûzanfer, s. 43; Devletşah, Bahâeddîn Veled'in Rum Anadolu'da birkaç yıl kaldığını ve vefat tarihini 631 olarak kaydeder. Devletşah, I, 303.

⁷⁰ Eflâkî, s. 108-112; Fûrûzanfer, s. 48.

⁷¹ Sultan Veled, s. 242-243.

⁷² Sultan Veled, s. 244; Fûrûzanfer, s. 48.

⁷³ Savran, A., “*Mesnevî'de Kur'ân Tesiri*”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=507, 30 Nisan 2009.

altmış altı bin beyte varan şiirlerinde ve mensur eserlerinde görülen derin bilgi birikimi ve yoğunluk, onun ne denli olağanüstü bir dehaya sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁴

Bu kısa girişten sonra şimdi onun mürşitleriyle ilgili bilgiler vermeye çalışalım.

1. Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkık-ı Tirmîzî

Hız. Mevlânâ'nın tasavvufî hayatı ilk olarak babasının terbiyesiyle başlamış olsa da, aslında onun olgunlaşmasında ve tasavvufî yaşamında çok önemli olan şahıs, Hız. Hüseyin sülalesine mensup olan⁷⁵ Şeyh Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmîzî'dir. Kübreviyye tarikatının haleflerinden Seyyid-i Sırdan (sırları bilen) lakaplı Şeyh Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkık-ı Tirmîzî, zamanındaki bütün bilgilerde rûsuh sahibi, Fıkıh, Hadis, Tefsir, Felsefe ve Tasavvuf ilimlerine vukufiyetinin yanında Matematik ve Kimya gibi ilimlere de sahip bir sûfiydi.

Şeyh Seyyid Burhâneddîn, ilk tahsilini Tirmiz'de babasında yaptıktan sonra, daha başlangıçta ilim isteğinin şiddetinden dolayı Belh'te oturan Sultanü'l Ulemâ Bahâeddîn Veled hazretlerine mürit olmuştur. Seyyid Burhâneddîn Tirmîzî, Belh'te Mevlânâ'nın lalalığını yapmış, fakat şeyhiyle göçmeyip Horasan'da kalmış, burada halkı irşad ile meşgul olmuştur. Yıllar sonra Seyyid Burhâneddîn şeyhinin nerede olduğunu araştırmış ve Anadolu'ya yerleştiğini öğrenmişti. Bazı kaynaklarda şeyhinin vefatının mânevî olarak kendisine bildirildiği belirtilse de o, bu haberi bizzat araştırarak öğrenmiştir.

Sultan Veled "İbtidânâme" adlı eserinde, Seyyid Burhâneddîn'in hocasını uzun bir süre aradıktan sonra Rum diyarında olduğu haberini aldığını, Konya'ya geldiğinde ise Bahâeddîn Veled'in ahiret yurduna göçtüğünü öğrendiğini rivâyet eder.⁷⁶

Bu sırada Mevlânâ, geçici olarak Karaman'da bulunmaktaydı. Seyyid Burhâneddîn, talebesi olan Mevlânâ'ya bir mektup yazarak Konya'da bulunduğunu ve

⁷⁴ Örs, s. 46.

⁷⁵ Eflâkî, I, 221; Câmî, s. 633; Karabulut, s. 7.

⁷⁶ Sultan Veled, s. 245-246.

kendisiyle görüşmek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mevlânâ Konya'ya dönmüş, babasının müritlerinden Seyyid Burhâneddîn'e bağlanmıştır.⁷⁷

Onun hakkında elimizde yazılı bir kaynak olmasa da, meşrebi, ilmi ve ruh hallerini kendi yazdığı “Makâlât” adlı eserinden öğrenmekteyiz.⁷⁸ Seyyid Burhâneddîn bu eserinde şeyhi Sultanu'l-Ulemâ'dan sık sık alıntılar yapmış, Hakîm Senâî, Nizâmî gibi sûfî şairlerden beyitlerle, rubailerle, kıt'alarla, hatta bazen gazellerle istişhâdlarda bulunmuştur.⁷⁹

2. *Kemaleddin b. el-Adim*

Kaynaklar Mevlânâ'nın Seyyid Burhâneddîn'in gözetiminde tasavvufî eğitimini dokuz yılda tamamladığından söz ederler.⁸⁰ Mevlânâ, bu dokuz yıl zarfında müşşidinin tavsiyesiyle bir müddet tahsil için Şam ve Halep'te bulunmuştur.⁸¹ Böylece önemli kitapların birçoğunu ya hocalardan ders alarak ya da kendi kendine okumuş hadis, fıkıh, edebiyat ve felsefede hoca sıfatıyla anılabilecek engin bir birikime sahip olmuştur.⁸²

Şam ve Halep şehirleri o devirde İslâmî ilimlerin en önemli merkezleri sayılıyordu. Şam, Moğol istilasından kaçıp gelen bilginlerle, sûfîlerle dolmuş, o devirde evliyanın toplandığı bir şehir, adeta bir bilginler şehri olmuştu. Bütün devirlerin en seçkin sufisi olarak anılacak olan Muhyiddîn-i Arabî hazretleri de o zaman Şam'da idi.⁸³

Mevlânâ öncelikle Halep'e gitmiş ve Hanefî mezhebinin o dönemdeki en önemli merkezlerinden biri olan Haleviyye medresesine⁸⁴ yerleşmiştir. Dünyanın en büyük âlimlerinden, fıkıh, tefsir ve usûl ilimlerinde eşi benzeri bulunmayan Kemâleddîn

⁷⁷ Karabulut, Ali Rıza, *Meşhur Mutasavvıflar*, yy., ty., s. 10-11.

⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. Tirmizî, Muhakkık Seyyid Burhâneddîn, *Maârif*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ty., s. 33-99.

⁷⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 47.

⁸⁰ Sultan Veled, s. 247; Eflâkî, I, 245-247; Fûrûzanfer, s. 52; Karabulut, s. 9-10.

⁸¹ Eflâkî, I, 131; Fûrûzanfer, s. 52.

⁸² Fûrûzanfer, s. 53.

⁸³ Fûrûzanfer, s. 58; Can, s. 44.

⁸⁴ Haleviyye medresesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Fûrûzanfer, s. 54-55.

İbnü'l-Adîm (v. 660/1262)'den fıkıh tahsil etti.⁸⁵ Bu meşhur bilgin Hazret-i Mevlânâ'nın babası ile görüşmüştü. Bu sebeple çok sevdiği ve tanıdığı Sultânü'l-Ulemâ'nın oğluna pek yakınlık gösterdi. Onunla candan meşgul oldu. Mevlânâ'nın kabiliyet ve zekasına hayran oluyor, onun her bakımdan bilgisinin ilerlemesine yardım ediyordu.⁸⁶

Orada ders aldığı Kemâleddîn b. el-Adîm'in Hanefî fâkihlerinden olması cihetiyle Mevlânâ, Hanefî fıkıh bilgisini bu âlimin yanında ilerletmiş, ilmî çalışmalarında “Hidâye”⁸⁷ adlı fıkıh kitabını okumuştur. Sipehsâlâr Mevlânâ'nın tahsili için şu bilgileri vermektedir. “...Lûgat, Arabiyat, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Menkulat gibi ilimlerde o çağda zamanın bütün ilimlerin başta gelenlerindendi ve bütün fenlerde yüksek icâzetler elde etmiş, gençliğinin ilk çağında Halep şehrinde türlü bilim ve sahalarda dünyada eşi olmayan Mevlânâ Kemâleddîn b. Adîm'den faydalanmakla meşgul olmuştur”⁸⁸

Mevlânâ Halep'te yaklaşık üç sene kalmış ve ardından ilmini artırmak için Şam'a gitmiştir.⁸⁹ Mevlânâ Şam'a vardığı zaman oranın âlimleri, zamanın uluları onu karşılayarak Makdisiye Medresesinde konaklatıp büyük hizmetlerde bulunmuşlardı.⁹⁰ Şam'da dört veya yedi yıl kaldığı ve bu zaman zarfında birçok bilgin ve sûfiyle sohbet ettiği bildirilmektedir.⁹¹ Muhyiddîn İbn Arabî (v. 638/1240), Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın müritlerinden Sadreddîn el-Hamevî (v. 650/1252), Halvetî büyüklerinden Evhâdüddin Kirmânî (v. 738/1337) ve Sadreddîn Konevî (v. 673/1274) bu bilgin ve

⁸⁵ Sipehsâlâr, s. 83.

⁸⁶ Can, s. 44; Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlânâ ve Kültürümüz*, Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2005, s. 19-20.

⁸⁷ Şeyhu'l-İslam Burhaneddin Ali b. Ebu Bekr el-Hanefî el-Merginânî (v. 593/1197) 'nin Hanefî fikhına göre yazdığı “Hidâye fi'l-Fürû” adlı eseridir. “Hidâye, öyle kıymetli bir kitabdır ki, zamanın gözü, onun bir ikincisi ile süslenemez. Onun latif hallerindendir ki, bu derece ince bilgileri kapsamakta ve güzel ifadede icâzı, harika mertebesine varmış iken, yine de zâhirinden anlaşılması, her talebe için kolay olmuştur.” Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, s. 619-620.

⁸⁸ Sipehsâlâr, s. 40.

⁸⁹ Fûrûzanfer, s. 58.

⁹⁰ Gölpınarlı, s. 45.

⁹¹ Eflâkî, I, 129.

sûfilerden bazılarıdır.⁹² Şam şehri aynı zamanda Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile ilk kez karşılaştıkları yer olması hasebiyle de önemlidir.⁹³

Eflâkî, Mevlânâ'nın Şam'dan dönünce Kayseri'de halvete girdiğini, peş peşe üç erbaîn çıkarttığını, ardından Seyyid Burhâneddîn ile birlikte Konya'ya gittiklerini, Seyyid Burhâneddîn'in burada ona irşat için icazet verdikten sonra Kayseri'ye döndüğünü ve burada vefat ettiğini, Mevlânâ'nın onun kabrini ziyaret edip tekrar Konya'ya gittiğini kaydeder.⁹⁴ Sultan Veled ise Mevlânâ'nın Seyyid Burhâneddîn'le mana aleminde gönüllerinin birleştiğinden dolayı sözde, özde ve sırda bir olduklarını, Burhâneddîn'in bu dünyadan göçmesiyle Mevlânâ'nın tek başına kaldığını, Allah'a yönelip yanıp yakılarak, dertlere düşerek beş yıl riyazet çektiğini, sayısız kerametleri zuhur ettiğini, bu arada irşad faaliyetinden geri durmayıp halka vaaz vermeyi, çoğu ulema ve yönetici kesiminden olan müritleriyle sohbet etmeyi sürdürdüğünü anlatır.⁹⁵

Daha sonra Seyyid Burhaneddin ile Mevlânâ Konya'ya gidip burada halkı irşat vazifelerine devam etmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra Seyyid Burhâneddîn Kayseri'ye geri dönmek için izin istemiş ve sebebini “Buraya bir aslan yöneldi, ben de bir aslan olduğumdan, birbirimizle geçinemeyiz.” diyerek açıklamıştır.⁹⁶ Bu sözüyle yakın zamanda Şems-i Tebrîzî'nin Konya'ya geleceğine işaret etmiş ve nitekim kendisinin Konya'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra Şemseddin gelmiştir. Bu kerametinden ötürü “Seyyid-i Sırdan” unvanıyla anılmıştır.⁹⁷ Seyyid, Kayseri'ye döndükten yaklaşık bir sene sonra 638/1241'de vefat etmiştir.⁹⁸ Mevlânâ ömrü boyunca Seyyid Burhâneddîn'i anmış ve eserlerinde ondan övgüyle bahsetmiştir.

3. Şems-i Tebrizi

Seyyid Burhâneddîn Tirmîzî'nin vefatından sonra Mevlânâ, Konya'da fıkıh ve diğer dinî ilimlere dair ders vermeye başlamıştı. Fıkıh derslerine 400 kadar öğrenci

⁹² Gül, Halim, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Ayetlerine Getirilen İşâri Yorumlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003, s. 24.

⁹³ Fûrûzanfer, s. 59.

⁹⁴ Eflâkî, I, 129-131.

⁹⁵ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 247-248; Öngören, s. 442.

⁹⁶ Sipehsâlâr, s. 120.

⁹⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 46.

⁹⁸ Fûrûzanfer, s. 61.

devamlı olarak katılır, camilerindeki derslerinde binlerce kişi hazır bulunurdu.⁹⁹ Bu dönemde Mevlânâ, Konya’ya gelen Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmış ve bu karşılaşmanın akabinde hayatında büyük değişiklikler meydana getirecek yeni bir döneme girmiştir.

Tebrizli Şems’in kimliği tam olarak belli değildir. Tebrizli olan bu zâtın babası Melikdad oğlu Ali, ismi ise Muhammed Şemseddîn’dir.¹⁰⁰ Tebriz’de doğmasından ötürü Azerî Türklerinden olma ihtimali vardır.¹⁰¹ Eflâkî onun Tebriz şehrinde sepet ve zembil örücüsü Şeyh Ebu Bekir Tebrîzî’nin müridi olduğunu belirtir.¹⁰² Bazılarına göre müridleri ile beraber Moğollarla çarpışırken şehid düşen büyük velî ve Sultânü’l Ulemâ’nın da mürşidi olan Necmeddîn Kübrâ hazretlerinin halifelerinden Baba Kemal’in, bazılarına göre de Halvetî silsilesinden Ebheriye kolundandı.¹⁰³ Câmî, adı geçen şeyhlerin hepsiyle görüşmüş olma ihtimalinden de söz etmektedir.¹⁰⁴

Şems hakkında elimizde fazla bilgi olmamasına karşın, çeşitli meclislerde söylediği sözlerin bir araya getirilmesiyle oluşan “Makâlât” adlı eseri, bizleri Şems’in düşünce dünyası ve kişiliği hakkında aydınlatmaktadır.¹⁰⁵ Şems, çocukluğundan itibaren fikren ve ruhen hür bir derviş, kendinden geçercesine ilahi aşka dalarak yaşayan bir şahsiyettir. Kendi ağzından Menâkibü’l-Ârifin isimli kitabında nakledildiğine göre; henüz ergenlik çağına gelmemişken Hz. Peygamber’in aşkı ile otuzar gün kırkar gün boyunca yemek arzusu duymadığı olurdu.¹⁰⁶ Şems, kendisini ruhen tatmin edecek seviyede bir Hak dostu bulamayan ve hep kendi mertebesinde bir sohbet arkadaşı arayan kâmil bir velidir. Şems’in din anlayışında Melâmî¹⁰⁷ tavırlar dikkat çeker. O,

⁹⁹ Devletşah, I, 304; Fûrûzanfer, s. 64.

¹⁰⁰ Eflâkî, II, 60; Fûrûzanfer, s. 67; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 49.

¹⁰¹ Can, s. 47.

¹⁰² Eflâkî, I, 131; Câmî, s. 639. Bu konuda Eflâkî, Sultan Veled Hazretlerinin şu sözlerini nakleder: “Bir gün Mevlânâ Şemseddîn-i Tebrîzî babama diyordu ki: Benim, Tebriz’de Ebû Bekir adında bir şeyhim vardı. Bütün velilikleri ondan aldım...” Eflâkî, II, 94.

¹⁰³ Can, s. 48.

¹⁰⁴ Câmî, s. 639.

¹⁰⁵ Bkz. Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, çev. Mehmet Nuri Gençosman, İstanbul: Ataç Yay., 2006. Şems’in bu eseri hakkında detaylı bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 27-31; Fûrûzanfer, s. 122-124.

¹⁰⁶ en-Nedvî, Ebu’l-Hasan, *Hiz. Mevlânâ*, İstanbul: Kayihan Yay., 2007, s. 25.

¹⁰⁷ Melâmet tasavvufu zirve sayılır ve yokluğu simgeler. Mevlânâ da aşka düşmüş ve Hak yolunda tüm varlığını yitirmiş, kendi varlığından geçerek Hakk’ın varlığı ile var olmuş bir kimsedir. Şekli ve kalıbı aşmıştır; elbiseyi soyunmuş, gerçek içinde yokluk idrakine ulaşmıştır. İnan, Yusuf Ziya, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, yy.: Çağdaş Yay., 1978, s. 121.

dini yaşayıştaki şekli unsurlara takılmayıp Hz. Muhammed'in yolundan gitmeyi ve ilahi aşkı önemsemiş, bu yolda Mevlânâ'yı kendisine dost edinmiştir.

Şems de Bahâeddîn Veled gibi felsefeye ve filozoflara karşı cephe almış, her fırsatta onları yermiştir. Şems'e göre gerçeğe ulaşma, ancak mütabaatla ve aşkla olur. Bilgi amaç değil, araçtır fakat filozoflar bilgiyi amaç haline getirmektedirler.¹⁰⁸ Yine, Şems'in düşünce sisteminde "vahdet-i vücud" inancı büyük önem taşımaktadır.

Şemseddin Tebrîzî hazretlerinin makam ve mertebeleri o dereceye ulaşmıştı ki, artık bunlarla kanaat etmiyor, daha yüksek bir makam arıyordu. İnsanlık sırrına ermek, varoluşun hakikatine ermek üzere, pek çok ülke dolaştı. Pek çok şeyhlerle görüştü. Hiç bir yerde karar etmediği ve sürekli gezdiği için, kendisine Şems-i Perende (Uçan Şems) denirdi.¹⁰⁹

Kendisini anlayacak, derdiyle hemhal olacak bir gönül dostu arayan Şems, Allah'a bir gece münacatında: "Ey Allah'ım! Kendi örtülü olan sevgililerinden birini bana göstermeni istiyorum." diye yalvardı. Eflâkî, Şems'in arayışına "İstedğin gibi herkesin gözünden saklı, güzel ve mağfirete nâil olmuş can, Belh'li Sultânü'l-Ulemâ Bahâ Veled'in oğludur." şeklinde ilahî bir cevabın geldiğini ve bunun üzerine Anadolu'ya doğru hareket ettiğini belirtmektedir.¹¹⁰

Şems ile Mevlânâ'nın ilk karşılaşmaları kaynakların bildirdiğine göre daha önce tahsil için gittiği Şam'da gerçekleşmiştir. Mevlânâ halkın arasındayken Şems onun yanına gelip elini öpmüş ve ona: "Dünyanın sarrafı beni anla." demiş, sonra kalabalığa karışıp gitmiştir.¹¹¹ Bu görüşmeden sekiz sene sonra Şems Konya'da Mevlânâ ile ikinci kez karşılaşır ve içsel yolculukları başlar.

Şems-i Tebrîzî, 642/1244 yılında¹¹² Konya'ya geldiğinde Mevlânâ elli yaşını aşmıştı. Şemseddîn'in kaç yaşında olduğuna dair bir rivâyet yoktur. Bir takım tarihî

¹⁰⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 54.

¹⁰⁹ Usta, Mustafa, *Divan-ı Kebîr'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1995, s.19.

¹¹⁰ Sipehsâlâr, s. 123; Eflâkî, I, 131, II, 60-61; Şems'in Makalat adlı eserinden ise şu satırları okumaktayız: "Tanrıya yalvardım. Ya Rabbi, beni kendi velilerinle tanıştı, onlarla yoldaş et dedim. Rüyamda, 'Seni bir veliyle yoldaş edelim.' dediler. 'O veli nerededir?' diye sordum. Ertesi gece bu velinin Rum diyarında olduğunu söylediler..." Şems-i Tebrîzî, s. 13.

¹¹¹ Eflâkî, I, 129, II, 62.

¹¹² Eflâkî, I, 131; Şems-i Tebrîzî, s. 16; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 67.

verilere dayanarak Veled Çelebi İzbudak altmış yaşında olduğunu söylemekte, Bedî'-uzzamân Fûrûzanfer de Mevlânâ'nın "Ey ihtiyar Şemseddîn, sayende yeniden güzel ve neşeli bir hale geldim, gençleştim." mealindeki beytine nazaran bu rivâyetin doğruluğunu kabul etmektedir.¹¹³ Mevlânâ ile Şems'in ilk karşılaşmaları sırasında geçen konuşmalar hakkında ise farklı rivayetler vardır.¹¹⁴

Şems, Mevlânâ'nın ders verdiği Şekerfûrûşan (Şekerciler)¹¹⁵ ya da Pirinçfûrûşan (Pirinççiler)¹¹⁶ hanına yerleşir. Sipehsâlâr, Şems-i Tebrîzî'nin sabahleyin hanın önündeki sedirde otururken oradan geçmekte olan Mevlânâ ile göz göze geldiğini, ilk mânevî etkinin bu şekilde gerçekleştiğini, Mevlânâ'nın hemen karşısındaki bir sedire oturduğunu, uzun müddet hiç konuşmadan birbirlerine baktıklarını, ardından Şems'in Hüdavendigâr'a: "Efendim, Bâyezîd'den¹¹⁷ nakşedilmiş olan şu iki farklı halin açıklaması hakkında nasıl bir yorumda bulunuyorsunuz? Bâyezîd, Peygamber Hazretlerine o derece uyuyordu ki, onun kavunu ne şekilde yediğini bilmediği için, bütün ömrü boyunca kavun yemediği halde, 'Ya Rabbi benim şanım ne de büyüktür.' ve bazen de 'Cübbemin içinde Tanrı'dan başka bir şey yoktur.' diyordu. Hâlbuki Peygamber Hazretleri sonsuz olgunluğuna rağmen: 'Bazen kalbim paslanır, onun için her gün yetmiş kere Tanrı'dan mağfiret dilerim.' buyuruyor." dedi. Bunun üzerine Hüdavendigâr Hazretleri "Bâyezîd olgun velilerdenim ve gönül sahibi eren ariflerden ise de, onu kendince malum olan makamdaki velilik dairesinde tuttukları ve oraya tespit ettikleri, o makamın ululuk ve mükemmelliğini kendisine açtıkları vakit, kendi makamının yüksek vasıflarından ve birleşmeden dolayı bu sözü söylüyor. Hâlbuki Peygamber hazretlerini her gün ilki ikincisi ile hiç münasebeti bulunmayan yetmiş bin makamdan geçirdikleri için ulaştığı ilk makamda, o makamın yüksekliğinden dolayı şükrediyor ve onu sülûkunun sonu biliyordu. İkinci dereceye ulaştınca derece itibarıyla ilkinden daha yüksek ve şerefli bir makam gösterdikleri vakitte, o makamla kanaat edip mağfiret diliyordu." buyurdu. Bu cevabı çok beğenen Şems-i Tebrîzî ayağa kalkarak

¹¹³ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 68.

¹¹⁴ Fûrûzanfer, s. 76 vd.

¹¹⁵ Eflâkî, I, 131; Câmî, s. 640; Fûrûzanfer, s. 75-76.

¹¹⁶ Sipehsâlâr, s. 124.

¹¹⁷ Bayezîd-i Bistamî (v. 234/848), doğuş dönemindeki tasavvuf hareketinin en büyük temsilcisi olup daha sonraki dönemlerde de önemini korumuştur. III/IX. Asrın ilk yarısında tasavvuf, Bâyezîd vasıtasıyla ileri bir adım atmış, hatta bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Uludağ, Süleyman, *Bayezîd-i Bistami*, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 1.

Mevlânâ ile kucaklaşmıştır.¹¹⁸ Bu buluşmadan sonra Selahâddin Zerkûb'un hücresinde altı ay sürecek olan halvete girmişlerdir. Şems-i Tebrîzî'nin "Makâlât" adlı eserinde ilk görüşmelerinin bu şekilde olduğunu teyit eden ibareler bulunmaktadır.¹¹⁹

Abdurrahman Câmî ayrıca şöyle bir rivâyet aktarır: Mevlânâ havuz başında kitaplarını açmış çalışırken Şems gelerek, "Bunlar nedir?" diye sormuş; Mevlânâ, "Bunlar kıl ü kâldır." diye cevap verince, "Senin bunlarla ne işin var?" diyerek kitapları havuza atmış, ardından Mevlânâ'nın tepkisi üzerine onları tekrar toplamış, suyun kitaplara zarar vermediğini gören Mevlânâ, "Bu nasıl sırdır?" diye sorunca Şems, "Bu zevktir, haldir, senin ise bundan haberin yoktur." demiştir.¹²⁰

Devletşah'ın Tezkire'sinde Şems'in sorusu şöyle nakledilmektedir: "Mücâhede, riyazet, tekrar ve ilim öğrenmekten maksat nedir?" diye sordu. Mevlânâ: "Sünnet ve şeriat edeplerini bilmektir." buyurdu. Şems: "Bunların hepsi zâhire mütealliktir." Mevlânâ: "Bunun üstünde daha ne vardır?" dedi. Şems: "İlim odur ki insanı maluma ulaştırır." diyerek Senâî'nin, "Cehalet seni senden almayan bir ilimden daha kıymetlidir." anlamına gelen beytini okumuştur.¹²¹ Sultan Veled ise bu karşılaşmayı Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen Musa-Hızır ilişkisine benzeterek izah etmiştir.¹²²

Hakkında pek çok rivâyetin bulunduğu bu önemli karşılaşmadan sonra

¹¹⁸ Sipehsâlâr, s. 124-125; Fûrûzanfer, s. 76-77; Can, s. 49; Öngören, s. 443.

¹¹⁹ Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 68-69. Eflâkî de buna benzer şekilde bir karşılaşmadan bahseder. Şems'in Mevlânâ'ya, "Ey dünya ve mana ilimlerinin sarrafı, Muhammed hazretleri mi büyüktü yoksa Bâyezîd-i Bistâmî mi?" diye sorduğunu, Mevlânâ'nın "Muhammed Mustafa bütün peygamberlerin ve velilerin başıdır." cevabı üzerine Şems'in "Peki ama o, 'Seni tesbih ederim Allah'ım, biz Seni lâyıkiyle bilemedik' dediği halde Bâyezîd, 'Benim şanım ne yücedir. Ben sultanların sultanıyım.' diyor." cevabına Mevlânâ, bir önceki rivâyette verdiği cevabına benzer bir karşılık vermiştir. Eflâkî, I, 132, II, 62-63. Eflâkî'nin çağdaşı Abdülkâdir el-Kureşî karşılaşmanın Mevlânâ'nın evinde gerçekleştiğini belirtir. Mevlânâ öğrencileriyle birlikte bir meseleyi müzakere ederken Şems içeriye girer ve yanlarına oturur. Bir müddet sonra kitapları işaret ederek Mevlânâ'ya, "Bunlar nedir?" diye sorar. O da, "Sen bunları bilmezsin" diye cevap verir. Ardından kitapların arasında bir ateş belirir. Mevlânâ telaşlanarak, "Bu ne haldir?" deyince Şems, "Sen de bunu bilmezsin." diyerek çıkıp gider. Kureşî, s. 345.

¹²⁰ Câmî, s. 641-642.

¹²¹ Devletşah, I, 307.

¹²² "Esenlik ona, Musa, peygamber olduğu halde, peygamberliğin ululuğuna sahipken gene de, esenlik ona, Hızır'ı aradı. Allah, üstün sırrıyla bizi kutlasın, Mevlânâ da o kadar üstünlüklere, güzel huylara, makamlara, kerametlere, nurlara, sırlara sahip olduğu, zamanında, onun makamının eşi ve benzeri bulunmadığı halde, Allah aziz sırrını kutlasın, Tebriz'li Şemseddin'i aramıştı." Sultan Veled, s. 48-49; Eflâkî, 98; Okuyucu, Cihan, *Mevlânâ*, İstanbul: Sütun Yay., 2007, s. 33; Nicholson, R.A., *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, (çev. Ayten Lermioğlu), yy.: Tercüman Gazetesi, ty., s. 17.

Mevlânâ, önceden sahip olduğu alışkanlık ve görevlerini terk etmiş, halka vaaz vermek yerine sema etmeyi ve Şems ile halvete girmeyi tercih etmişti.¹²³ Bu değişimi hoşgörülle karşılayamayan müritleri ve Konya halkı, bu muhabbetin niteliğini anlayamamaktan doğan tepkiler vermeye, onlara karşı saf olmaya, Şems'in aleyhinde dedikodu yapmaya başlamışlardı.¹²⁴ Kim olduklarını bile tam olarak bilmedikleri Şems'in toplumun alışkın olmadığı tavırları, Mevlânâ'yı eski hayatından soyutlaması, halkla görüştürmemesi bu öfkeyi körükleyen unsurlar olmuştu.¹²⁵

Yanlış anlaşılmanın ve kötü niyetli söylentilerin artması üzerine Şems 643/1246 yılında ansızın Konya'yı terk edip Şam'a gitti.¹²⁶ Sultan Veled bu birlikteliğin süresinin toplam bir iki yıl olduğunu belirtmektedir: “Bir zaman beraber kaldılar; bir iki yıl rahat ve huzura daldılar.”¹²⁷

Şems'in gitmesiyle Mevlânâ'nın eski haline döneceğini uman müritleri hayal kırıklığına uğradılar. Mevlânâ Şems'in arkasından adeta mecnuna dönmüş, kendisini halktan tamamen soyutlamış, yana yakıla Şems'i aramaya koyulmuştur. Eflâkî, Mevlânâ'nın bu ayrılık sırasında kendisine, o ilde yaşlıların giydiği hindibârî denilen kumaştan bir fereci yaptırdığını, başına da bal renginde yünden yapılmış bir külah

¹²³ Bu konuyla ilgili Sultan Veled, “Şemseddin ile buluşmadan önce canla başla, gece gündüz ibadet etmedeydi. O seçkin padişah, yıllarca aylarca daima zahitlik ve din ilmiyle meşguldü. O duraklara bu gayretle erişmişti. Takva zahitlik ile yol almadaydı. Tanrı ona zahitlik mazharında cilve etmedeydi. O da her an Tanrıdan yeniden yeniye dersler almada, ilerleyip durmadaydı. Şemseddin onu kendince seçmiş olduğu semâ'a davet etti. Emriyle semâ'a başlayınca Tanrı lûtfiyle evvelki haline nisbetle yüz kat daha ileri gittiğini gördü. Semâ' etmesi, ona doğru bir yol oldu. Gönlünde semâ' yüzünden yüzlerce bağlar bahçeler bitti, gelişti.” beyitleriyle Mevlânâ'nın Şems'ten önceki ve sonraki halini anlatır. Bkz. Sultan Veled, s. 48-49

¹²⁴ Sipehsâlâr, s. 126; Eflâkî, I, 133; Fûrûzanfer, s. 89-90.

¹²⁵ “Hepsi de kötüleştiler, sürüye benzeyen o müritlerin hepsi de bozuldular. Birbirlerine, “Şeyhimiz ne yüzden onun için bizden yüz çevirdi?” diyorlardı. “Biz hepimiz de soy-boy bakımından ünlüyüz; küçükten beri temiziz, Rabbi dilemedeyiz, şeyhin yolunda gerçek kuluz, hepimiz de Şeyh'in yolunda aşıkınız. Bu adam kim oluyor ki şeyhimizi, ırmağın bir saman çöpünü kapıp sürüklediği gibi kaptı da bizden ayırdı? O ne biçim ırmaktır ki öylesine bir dağı yerinden etti, bir saman çöpü gibi alıp götürdü, Onu bütün dünya halkından gizledi; hiç kimse yerinin yurdunun nişanını bile bulamıyor. Artık onun yüzünü göremiyoruz; önce olduğu gibi yanına varıp oturamıyoruz. Bu adam büyücü olmalı ki büyüyle, efsunla şeyhi kendisine bağladı. Yoksa o kim oluyor, ne var onda ki bunca düzenle geçinip yaşamada. Bizim en aşağımız bile ondan iyi; ama o, kendisinden daha ulu kimse olmadığını sanıyor, kafasında bu düşünce var. Ne soyu belli, ne boyu; nereden, nereli olduğunu da bilmiyoruz. Yazıklar olsun, bu ne yaradır ki şu düzen, şu töre, onun yüzünden harap oldu gitti.” Sultan Veled, s. 51-52; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 76.

¹²⁶ Sipehsâlâr, s. 126; Sultan Veled, s. 55; Eflâkî, I, 133; Fûrûzanfer, s. 91; Kabaklı, s. 43.

¹²⁷ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.50.

geçirdiğini söyler.¹²⁸ Onun bu halini gören müritleri Mevlânâ'dan özür dilemiş, yaptıklarından pişman olmuşlardır.¹²⁹

Bir süre sonra Şems Mevlânâ'ya kendisinin Şam'da olduğunu belirttiği bir mektup gönderir.¹³⁰ Bu haberle adeta yeniden hayata dönen Mevlânâ Şems'e, yokluğundaki halini anlatan, geri dönmesi için ricalarda bulunduğu dört manzum mektup yazmıştır.¹³¹ Bu mektuplardan ilkinin tarihinin 21 Şevval 643 (11 Mart 1246)¹³² olduğundan yola çıkarak Şems'in Konya'da on altı ay kaldığı sonucuna varılabilir. Rûmî'nin yirmi bir yaşındaki oğlu Sultan Veled, Şems'i geri getirmesi için altın ve gümüşlerle Şam'a gönderilir. Şems dostunun çağrısına uyarak, Sultan Veled atının yularından tuttuğu halde at üzerinde nihayet Konya'ya döner.¹³³ Şems, kendisinden özür dileyen müritleri affetmiş ve Konya'da barış ortamı sağlanmıştı. Mevlânâ ile Şems, bu defa Mevlânâ'nın medresesindeki hücrelerinde altı ay boyunca marifetullahı dair sohbet ettiler. Yanlarına Sultan Veled ile Selâhaddîn-i Zerkûb'dan başkası giremiyordu.¹³⁴

Mevlânâ Şems'i, ikinci hanımından evlatlığı olan Kimya Hatun ile evlendirerek aralarındaki dostluğu akrabalık bağıyla daha da güçlendirdi. Fakat bu huzur ortamı uzun sürmedi. Başta Mevlânâ'nın oğlu Alâeddîn Çelebi olmak üzere büyük bir çoğunluk bu kez rahatsızlıklarını daha sivri bir dille ifade etmiş ve neticesinde çok daha şiddetli bir fitne ortamı oluşmuştur.¹³⁵ Bu tepkinin başlıca nedenleri; o zamana kadar ilimde derya olarak gördükleri, babası Sultânü'l-Ulemâ'nın varisi olan Mevlânâ'nın vaaz ve nasihati bırakması, rebap eşliğinde sema etmesi, fıkıh âlimlerine ait cübbe ve sarığı çıkarıp kendini adeta kaybetmesiydi.

¹²⁸ Eflâkî, I, 133.

¹²⁹ Sultan Veled, s. 50; Fûrûzanfer, s. 95-96.

¹³⁰ Sipehsalar, s. 126; Eflâkî, II, 99; Fûrûzanfer, s. 92; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 78; Can, s. 51.

¹³¹ Bu mektupların tam metni için bkz. Eflâkî, II, 105-106.

¹³² Öngören, s. 443.

¹³³ Sultan Veled, s. 57-59; Fûrûzanfer, s. 99-100; Sipehsalar, s. 127-129; Eflâkî, II, 99, s. 148; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 79-81; Can, s. 52; Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, (çev. Senail Özkan), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999, s. 21. "Mevlânâ'nın tapısına eriştikleri zaman, Mevlânâ'nın çektiği bütün zahmetler, eziyetler, kutluluğa döndü. Ki padişah da secdeye vardı; beden, canı görünce ne hâle gelir, nasıl olur; tıpkı onun gibi... Görünüşte ikiydiler ama sen bir bil; anlam yönüne gidersen bir can olduklarını anlarsın..." Sultan Veled, s. 60.

¹³⁴ Eflâkî, II, 100; Öngören, s. 444.

¹³⁵ Sipehsâlâr, s. 129-130.

Eşi Kimya Hatun'un vefatından sonra, h. 645 (1247) yılında Şems bu kez tamamen ortadan kayboldu.¹³⁶ Şems'in ortadan kayboluşuyla ilgili Eflâkî'den farklı rivayetler aktarılır. Bir rivayete göre Şems Mevlânâ ile sohbet ederken yedi kişilik bir grup kendisini dışarıya çağırmış, Şems Mevlânâ'ya dönerek, "Beni öldürmek için çağırıyorlar." deyip yanlarına gitmiş ve şehit edilmiştir. Şems'ten geriye birkaç damla kandan başka bir şey kalmamış, Şems kayıplara karışmıştır.¹³⁷ Eflâkî suikastçıların içinde Mevlânâ'nın oğlu Alaâddîn'in de olduğunu, bu sebeple diğerleri gibi onun da bir belâya uğrayıp öldüğünü ve Mevlânâ'nın oğlunun cenazesine katılmadığını belirtir.¹³⁸

Eflâkî'den aktarılan diğer bir rivâyete göre ise Şems şehit edildikten sonra cesedi bir kuyuya atılmıştır. Şems bir süre sonra sultan Veled'in rüyasına girer ve ona öldürülüp atıldığı kuyuyu gösterir. Sultan Veled yakın müridleriyle gidip Şems'i kuyudan çıkarmış ve Mevlânâ medresesinin mimarı emir Bedrettin Gevhertaş'ın yanına defnetmiştir.¹³⁹

Şems'in gidişinin ardından Mevlânâ, onu bulabilmek için birkaç yıl arayla iki defa Şam'a gitti.¹⁴⁰ Mevlânâ, ikinci seferin sonunda Şems'i bulmaktan ümidini kesmiş ve arkadaşlarıyla beraber Konya'ya geri dönmüştü. Eflâkî, Mevlânâ'nın üç kez Şam'a gittiğini, üçüncü kez gidişinde Şam'da bir yıl civarında bir süre kaldığını söylemektedir.¹⁴¹

¹³⁶ Sultan Veled, s. 64; Eflâkî, II, s. 74, 97; Okuyucu, s. 40. Sultan Veled bu konuda, Şems'in kendisine şu sözleri söylediğini bizlere aktarır: "Bu sefer öylesine bir gitmek istiyorum ki hiç kimse benim nerde olduğumu bilmesin. Aramakta herkes acze düşecek, kimse benden bir nisan bile bulamayacak. Böylece birçok yıllar geçecek de gene kimse izimin tozunu bile göremeyecek. Derken herkesin gönlündeki keder geçip gitsin diye ansızın herkesin ara yitiverdi..." Sultan Veled, s. 64.

¹³⁷ Eflâkî, II, 96; Câmî, s. 642.

¹³⁸ Eflâkî, II, 97; Câmî, s. 642, Öngören, s. 444. Sipehsâlâr ise Mevlânâ ve Şems'in Sultan Veled'e daha fazla ilgi göstermeleri sebebiyle Alâaddîn'de kıskançlık başladığını, ayrıca Şems Kimya Hatun'la evlendiği sırada kış olduğu için Mevlânâ'nın kendilerine mutfâğın sofasını tahsis ettiğini, Alâaddîn babasının yanına geldiğinde buradan geçmek zorunda kaldığından dikkatli ve saygılı olması hususunda Şems'in onu uyardığını, bunu hazmedemeyip tepki gösteren Alâaddîn'in durumu halka anlatmasının dedikoduların artmasına sebep olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Sipehsâlâr, s. 130; Schimmel, s. 22.

¹³⁹ Fûrûzanfer, s. 105-106. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Halıcı, Feyzi, "Tebrizli Şems Olayı ve Konya'daki Türbesi", Mevlana ve Yaşama Sevinci, Konya: Konya Turizm Derneği, 1978, s. 81-85.

¹⁴⁰ Sultan Veled, s. 71-77; Fûrûzanfer, s. 114-119; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 88.

¹⁴¹ Eflâkî, II, 104.

D. Müridleri

1. Şeyh Selâhaddîn Zerkûbî

Yağlıbasan'ın oğlu Konyalı Zerkûb (kuyumcu) diye tanınan Şeyh Selâhaddîn Zerkûbî, Konya civarındaki bir gölün kenarında balıkçılıkla geçinen bir ailedendir.¹⁴² Kuyumculukla meşgul olan Selâhaddîn-i Zerkûb, 1235 yılında Konya'ya gelmiş ve ümmî olmasına rağmen kısa zamanda Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhâneddîn'in gözde gençlerinden birisi olmuştu.¹⁴³ Ardından Mevlânâ'ya intisap etmiş,¹⁴⁴ Şems-i Tebrîzî geldikten sonra da onun sohbetlerine katılmıştı.¹⁴⁵ Tasavvufta bir hayli ilerlemiş bir gönül eri olan Şeyh Selâhaddîn'i Mevlânâ, "Şeyhlerin şeyhi, şeyhlerin sultanı, yeryüzünde tanrı velisi, zamanın kutbu, devrin Cüneyd'i, Hızır kademli, Mesih nefesli, insanlar arasında tanrı nuru..." diye övmekteydi.¹⁴⁶ Bu sıralarda Hazret-i Mevlânâ Selâhaddîn'in kızı Fatıma Hatun'u, Sultan Veled ile evlendirdi.¹⁴⁷

Mevlânâ, "nâib ve hâlife" olarak Konyalı kuyumcu Şeyh Selâhaddîn'i seçmişti. Artık eskiden olduğu gibi müritlerinin başında bulunmuyor, onlara Selâhaddîn-i Zerkûb'a tâbi olmalarını söylüyordu. Bu sayede Mevlânâ, Şems'ten sonra bir sükûnet dönemi yaşıyordu. Sultan Veled bu durumu şu sözleriyle bize aktarmaktadır:

"Dostlara sevgiyle dedi ki: Benim dünyada kimseden pervam yok, sizinle de ilişim yok; hepiniz Selâhaddîn'in çevresinde toplanın, başımda şeyhlik sevdası yok benim..."¹⁴⁸

Selâhaddîn Zerkûb Hazretleri'nin ümmî olmasından ötürü Konya halkı, Mevlânâ gibi bir deryanın böyle biriyle hemhal olmasını anlayamıyor, ona irşad makamını teslim etmesini tepkiyle karşılıyorlardı.¹⁴⁹ Selâhaddîn'in cahil olduğunu ve şeyhlik için ehil sayılmadığını söyleyen bir takım müridler daha da ileri gidip, onu

¹⁴² Eflâkî, II, 108; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 105; Can, s. 61.

¹⁴³ Fûrûzanfer, s. 127-128; Schimmel, s. 25.

¹⁴⁴ Eflâkî, II, 107.

¹⁴⁵ Sipehsâlâr, s. 131; Schimmel, s. 26.

¹⁴⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 108.

¹⁴⁷ Fûrûzanfer, s. 135; Câmî, s. 643; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 110; Can, s. 66.

¹⁴⁸ Sultan Veled, s. 79.

¹⁴⁹ Sipehsâlâr, s. 133-134; Fûrûzanfer, s. 132-133; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 107; Can, s. 64.

gizlice öldürerek bir yere gömmeyi planlamışlar fakat bu amaçlarında başarılı olamamışlardır.¹⁵⁰

Mevlânâ ile on yıl sohbette bulunan Selâhaddîn Zerkûbî, ağır bir hastalığa yakalandı ve 657/1258 yılında Hakk'ın rahmetine kavuştu. Vasiyeti üzerine cenazesi sevinç ve sürur içinde; tekbir, kudüm ve ney sesleri ile toprağa verilmiştir.¹⁵¹ Mevlânâ da en önde sema ederek cenazeye eşlik etmiştir.¹⁵²

Selâhaddîn Zerkûbî'yi, şeyhi Seyyid Burhâneddîn'in hakkında sarf ettiği şu sözlerle tanımlayabiliriz: “Şeyhim Sultânü'l Ulemâ'dan iki büyük nasibe ulaştım. Biri fasîh söz söylemek, öteki güzel hal, güzel söz söyleme kabiliyetini Mevlânâ Celâleddîn'e, halimi de Selâhaddîn'e verdim.”¹⁵³

2. Hüsâmeddîn Çelebi

Hüsâmeddîn Çelebi'nin asıl adı “Hüsâmeddîn Hasan”dır. Kendisine “Çelebi” lakabı Mevlânâ tarafından verilmiştir. “İbn Ahi Türk” diye de tanınan¹⁵⁴ Hüsâmeddîn Çelebi'ye bu isim babasının Konya ahisi olmasından ötürü verilmiştir.¹⁵⁵

Hüsâmeddîn Çelebi daha küçük yaşta babasını kaybedince, kendisini babasının yerine ahi teşkilatının başına getirmek istemişlerdi fakat o, bu teklifi kabul etmemiş ve kendisine uyanlarla birlikte Mevlânâ'nın eğitimine girmiştir.¹⁵⁶ Selâhaddîn Zerkûb'un vefatından sonra, Urumiyeli¹⁵⁷ Çelebi Hüsâmeddîn, Mevlânâ hazretlerine hem-dem ve halife oldu.¹⁵⁸

Şeyhindeki ilim, irfânın yanı sıra ilâhi aşk şimşeklerinin çıktığını gören Çelebi Hüsâmeddîn ona büyük hizmetlerde bulunmuş ve Mesnevî'sini yazma fikrini vermiş,

¹⁵⁰ İbtidânâme'de bu durumdan Sultan Veled şu şekilde bahseder: “Hepsi bir yere toplandılar, Selâhaddîn'i ortadan kaldırmaya karar verdiler. Mertlik gösterelim, sağ bırakmayalım, dediler. Bu yolda and içtiler. ‘Her kim bu sözden dönerse dinsizdir.’ dediler.” Can, s. 64; Fûrûzanfer, s. 128-129; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 107.

¹⁵¹ Sultan Veled, s. 141-142.

¹⁵² Sipehsâlâr, s. 137; Fûrûzanfer, s. 136-137; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 112; Can, s. 69.

¹⁵³ Eflâkî, II, s. 107-108; Can, s. 62; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 105.

¹⁵⁴ Sultan Veled, s. 142; Eflâkî, II, 124; Câmî, s. 643.

¹⁵⁵ Fûrûzanfer, s. 139-140; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 115. Hüsâmeddîn Çelebi hakkında detaylı bilgi için bkz. Eflâkî, II, 124-147; Fûrûzanfer, s. 138-144.

¹⁵⁶ Fûrûzanfer, s. 141.

¹⁵⁷ Eflâkî, II, 135.

¹⁵⁸ Sipehsâlâr, s. 138; Sultan Veled, s. 142; Eflâkî, II, 124; Câmî, s. 643; Can, s. 70.

böylece Mesnevî'nin yaratılmasında da önemli bir vazife görmüştür. Rivâyete göre Çelebi Hüsâmeddîn, Mevlânâ'ya gönül verenlerin, Hak âşıklarının Hakîm Senâî'nin¹⁵⁹ Hadîka'sını, Feridüddin-i Attâr'ın Mantûku't-Tayr adlı eserini okuduklarını görüyor, bu hale gönlü razı olmuyordu. Mevlânâ'nın hayli gazel söylediğini ve dîvânının her gün yeni gazellerle büyüdüğünü fakat Senâî'nin, Attâr'ın eserleri gibi Sûfîlik yollarını, hakikatlerini, inceliklerini gösteren kitapların henüz meydana gelmediğini düşünerek üzülmüyordu.

Bir gece Hüsâmeddîn, Hazreti Mevlânâ'ya gazellerinin çokluğundan bahsederek, Senâî'nin, Attâr'ın eserleri gibi dervişlere yol gösterecek tasavvufi hikayeler de söylemesini rica etti.¹⁶⁰ Mevlânâ da böyle herkesin anlayacağı şekilde hikayelerle hakikatleri isteklilere duyurmak istiyordu ve bu hususta bir karara varmıştı. Bu istek karşısında “Eğer yazmayı kabul edersen ben de söylerim.” şeklinde cevap verir ve sarığının arasından, daha önceden yazmış olduğu Mesnevî'nin ilk 18 beytini çıkarır. Bu cevaba çok sevinen Hüsâmeddîn Çelebi bu olayın akabinde Mevlânâ'dan dinlediği beyitleri her an onun yanında hazır bulunarak kaydetmeye başlar. Her cilt tamamlandığında Hüsâmeddîn Çelebi yüksek sesli olarak yazdığı kısımları Mevlânâ'ya okur ve beyitleri karşılıklı kontrol ederlerdi.¹⁶¹ Bu şekilde dikkatlice 1259-1261 yılları arasında yazılmaya başlanan Mesnevî, birinci cildinin sonunda Hüsâmeddîn Çelebi'nin eşinin vefat etmesi üzerine iki yıl yazım sektesine uğrasa da 1264-1268 yılları arasında sona ermiştir.

İşte, İslâmî tasavvuf edebiyatının en büyük didaktik eseri olan Mesnevî'yi Hüsâmeddîn Çelebi, Mevlânâ'nın tükenmez bir hazineye benzeyen ruhundan çekip çıkarmıştır.¹⁶² Mevlânâ'nın kırk yıl samimiyetle hizmetinde, sohbetinde bulunan Sipehsâlâr, risalesinde Çelebi Hüsâmeddîn'in değerini şu cümlelerle belirtiyor:

¹⁵⁹ İran'ın ünlü mistik şairlerinden biridir. Gazneli Hakim Senâî diye şöhret bulmuştur. 576/1180'de Gazne'de vefat etmiştir. Mevlânâ, Senâî ve Attâr hakkında, “Attâr'ın sözü ile meşgul olan, Hakîm Senâî'nin sözlerinden yararlanır ve onun sözlerinin sırlarını anlar. Senâî'nin sözlerini tam bir ciddiyetle okuyan, bizim sözlerimizin nurunun sırrına vakıf olur.” buyurmuştur. Bkz. Eflâkî, I, 200, 325.

¹⁶⁰ Eflâkî, II, 125; Fûrûzanfer, s. 144-146; Can, s. 73; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 118.

¹⁶¹ Eflâkî, II, 125-127; Câmî, s. 643-644; Fûrûzanfer, s. 147; Can, s. 73-74.

¹⁶² Tarlan, Ali Nihat, *Mevlânâ*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974, s. 18-19.

“Hakikatte Hüdâvendigâr Hazretlerimizin tam görüldüğü yer (mazharı) o idi ve bütün Mesnevî onun ricası ile yazılmıştır. Eğer bütün aşk ve tevhid ehli üzerine sadece bu minnet, Mesnevî’nin yazılmasını yüklese, bazısı kıyamet gününe kadar ona teşekkür borcunu ödeyemez.”¹⁶³

Mevlânâ, kendisinin vefatından sonra hilafet makamının kime verileceği sorusuna da, “Hakk’ın halifesi, zamanın Cüneyd’i, bizim Çelebi Hüsâmeddîn’imizdir.” şeklinde cevap vermiştir. Üç kere tekrar edilen sorunun cevabı her defasında aynıdır.¹⁶⁴

Mevlânâ’nın hakkında, “Eğer onu teraziye korsan, kefenin kırılacağını bil.” dediği Hüsâmeddîn Çelebi on iki yıl daha hilafet görevini sürdürmüş, vefatından sonra halife olarak Sultan Veled¹⁶⁵, daha sonra da onun oğlu olan Ulu Arif Çelebi irşad vazifesini üstlenmiş ve Mevlevîlik silsilesi devam etmiştir.¹⁶⁶

E. Şeb-i Arus

Hüsâmeddîn Çelebi’nin halifelik makamına geçtiği on yıl, Mevlânâ ve çevresindekiler için huzur dolu ve verimli bir süreç olmuştur.¹⁶⁷ Bu dönemler genellikle manzum ve mensur eserlerinin olduğu yıllardır.

Ömrünü ilimle, riyâzetle, halkı irşadla, aşkla ve muhabbetle İslâm yolunda geçiren Mevlânâ, gönül huzuru ile bu hayata veda etmeye hazırlanıyordu. Ateşli bir sıtma hastalığına yakalanan Mevlânâ’nın hastalığı kısa zamanda Konya ve civarına yayılmış, başta III. Gıyaseddin Keyhüsrev olmak üzere vezirler, emirler, bilginler ve halk evine ziyaretine koşmuşlardır.¹⁶⁸ Kendisini ziyarete gelenler arasında Şeyh Sadrettin Konevî de bulunuyordu. Mevlânâ’ya acil şifalar dileyen Konevî’ye Mevlânâ cevaben; “Bundan sonra şifa sizlere mübarek olsun. Zira sevenle sevilen arasında zardan bir gömlekten başkası kalmamıştır. Nurun nura kavuşmasını istemez misiniz?” demiş ve ardından şu gazelini okumuştur:

¹⁶³ Sipehsâlâr, s. 139.

¹⁶⁴ Eflâkî, II, 45; Câmî, s. 638.

¹⁶⁵ Sipehsâlâr, s. 144; Sultan Veled, s. 163.

¹⁶⁶ Sipehsâlâr, s. 147;

¹⁶⁷ Sultan Veled, s. 153.

¹⁶⁸ Eflâkî, I, 165; Fûrûzanfer, s. 150; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 124; Önder, s. 140.

“Sen içeride benimle birlikte nasıl bir şahın bulunduğunu nerden bilirsin?

Benim bu altın gibi sararmış yüzüme bakma, demirden ayağım var.

Bütün varlığımla beni bu aleme getiren o sultana doğru yöneldim.

Beni yarattığından dolayı ona binlerce şükürüm var.”¹⁶⁹

Bu sözleriyle ölümü ne kadar arzuladığını belirten Mevlânâ, ölüm gününün ayrılık günü değil, sevenlerin birbirine kavuştuğu “şeb-i arus” (düğün günü) olduğunu Dîvân-ı Kebîr adlı eserinde şöyle belirtmiştir:

“Ölüm günümde tabutum yürüyüp gitmeye başladı mı, bende bu dünyanın gamı var, dünyadan ayrıldığıma tasalanıyorum sanma, bu çeşit bir şüpheye düşme;

Benim için ağlama, yazık yazık deme, şeytanın ayranına düşer, düzenine kapılırsan yazık olur, yazık yazık demenin sırası gelir.

Cenazemi görünce ah ayrılık ayrılık demeye kalkışma; kavuşup buluşmam o zamandır benim.

Beni kabre indirip bırakınca elveda elveda deme; çünkü kabir, can topluluğunun bir perdesidir.”¹⁷⁰

Günden güne ilerleyen hastalık karşısında Mevlânâ iyiden iyiye bitkin düşmüş ve sürekli başucunda bekleyen zamanın tabibi Ekmeleddîn ve Gazanferî de tedavi için bir çare bulamamıştı.¹⁷¹ Sultan Veled ve Hüsâmeddîn Çelebi, başucundan bir an olsun ayrılmıyorlardı. Bir gece, başucunda yorgun düşen oğlu Sultan Veled’e gidip dinlenmesini söylemiş, odadan ayrılırken de oğluna hitaben son gazelinesi seslendirmiştir:

“Git başını yastığa koy, beni yalnız bırak. Geceleri dolaşıp duran yanmış, yakılmış mübtelâdan vazgeç. Biz geceleri yapayalnız, sabahlara kadar sevda dalgaları arasında çırpınıp dururuz, ister isen gel, bizi bağışla, ister isen hicrânınla bize cefâ et. Sen benden kaç ki, sen de benim gibi dertlere düşmeyesin...”¹⁷²

¹⁶⁹ Câmî, s. 638; Fûrûzanfer, s. 150-151; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 127.

¹⁷⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, (haz. Abdülbaki Gölpinarlı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992, 169.

¹⁷¹ Sipehsâlâr, s. 113.

¹⁷² Sipehsâlâr, s. 113; Eflâkî, II, 46-47; Fûrûzanfer, s. 152-153; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 128; Can, s. 85.

Bu gazelin ardından Mevlânâ, 5 Cemâziye'l-Âhir 672/17 Aralık 1273 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.¹⁷³ Bütün Konya, onu kaybetmenin hüznüne boğulmuş, ona karşı son vazifelerini yerine getirme isteğiyle cenazeye akın etmişlerdi. Bu cenazeye yalnız Müslümanlar değil, Hıristiyan, Mûsevî ve başka din mensubu insanlar da katılmış ve kendi dinlerince dua etmişlerdir.¹⁷⁴ Bu duruma itiraz eden bazı Müslümanlara bir papaz: “Mevlânâ ekmek gibidir. Hiç ekmekten kaçan bir aç gördünüz mü?” şeklinde cevap vermiştir. Ve gayrimüslim din adamları şöyle karşılık vererek Mevlânâ'nın öğretilerinin evrenselliğini çok veciz bir şekilde ortaya koymuşlardır:

“Biz ondan Musa'nın ve İsa'nın sırrını öğrendik, o bir güneş gibiydi ve bütün dünyayı aydınlatıyordu.”

“Yetmiş iki millet sırrını bizden dinler. Biz, bir perde ile yüzlerce ses çıkaran bir neyiz. Mevlânâ Hüdâvendigâr'ın zâtı, insanlar üzerinde parlayan ve onlara inâyette bulunan hakikat güneşidir. Güneşi, bütün dünya sever. Bütün dünya onun nuruyla aydınlanır.”¹⁷⁵

Pazar günü vefat eden Mevlânâ'nın tabutu pazartesi günü evden çıkarıldı. Cenazeye katılan halk tabutun önünde feryad ediyor, bir el dokunabilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Yaşanan izdihamdan ötürü tabut musalla taşına akşam sularında ulaşabilmiştir.¹⁷⁶ Sadreddîn Konevî, Mevlânâ'nın vasiyeti¹⁷⁷ üzerine cenaze namazını kıldırmak için öne geçmiş, ancak tekbir aldıktan az sonra bayılarak yere düşmüştür. Bu durum üzerine cenaze namazını Kadı Sirâceddîn kıldırmış,¹⁷⁸ Şeyh Sadreddîn'den ah çekmesinin sebebini sordukları vakit: “Tam ilerlediğim vakit, saf

¹⁷³ Sipehsâlâr, s. 113-114; Eflâkî, II, 49; Câmî, s. 638; Fûrûzanfer, s. 149-150; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 128; Can, s. 86.

¹⁷⁴ Sipehsâlâr, s. 114; Eflâkî, II, 47; Fûrûzanfer, s. 153-154; Can, s. 86.

¹⁷⁵ Eflâkî, II, 48; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 129; Önder, s. 123; Yeniterzi, s. 15-16.

¹⁷⁶ Sipehsâlâr, s. 114; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 129; Can, s. 86.

¹⁷⁷ Eflâkî bu vasiyeti şu şekilde nakleder: “Çelebi Hüsâmeddîn Hazretleri, Hüdâvendigâr'dan ‘Namazını kim kılsın?’ diye sorduğu vakit, Hüdâvendigâr, ‘Şeyh Sadreddîn hepsinden daha layıktır.’ diye buyurdu; çünkü bütün alimler ve kadıların ileri gelenleri, onun namazını kılmak istiyordu.” Eflâkî, II, 48; Câmî, s. 638.

¹⁷⁸ Sipehsâlâr, s. 114; Fûrûzanfer, s. 154; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 129; Can, s. 86. Eflâkî, bu rivâyeti nakletmeyip, namazı Şeyh Sadreddîn'in kıldırdığını söyler. Bkz. Eflâkî, II, 48.

bağlamış, namaz ve niyazla meşgul melekler şeklinde bir topluluk gördüm ve o halin heybetinden aklım başımdan gitti.” demiştir.¹⁷⁹

Mevlânâ’nın mübarek naaşı Konya’da bugün türbesinin bulunduğu yer olan Şeyh Selâhaddîn’in kabrinin önüne, babası Sultânü’l-Ulemâ’nın mezarı yanına defnedilmiştir.¹⁸⁰ Mevlânâ’nın türbesini Selçuklu veziri Alâmeddîn Kayser, Bedreddîn-i Tirmîzî adlı mimara yaptırmıştır. Tarih boyunca türbede çeşitli onarımlar ve ilaveler yapılmış, neticede türbe bugünkü haline getirilmiştir. Hz. Mevlânâ’nın türbesi “Kubbe-i Hadra” olarak bilinmektedir. Türbe içinde babası, oğlu ve elli kadar yakını bulunmaktadır.¹⁸¹

Türbe yaptırmanın mânâ erlerince makbul olmadığını Mesnevî’de dile getiren Mevlânâ, öte yandan Eflâkî’nin rivayetine göre türbesinin yapılmasını şu şekilde vasiyet etmiştir: “Bizim müritlerimiz türbemizi uzak mesafeden görünecek şekilde yüksek yapsınlar. Kim bizim türbemizi ta uzaklardan görerek tam bir inançla bizi hatırına getirirse onun nâmı iki cihanda aziz olacaktır. Tam bir aşkla riyasız bir doğrulukla gelip türbemizi ziyaret eden kimsenin dileğini yüce Allah yerine getirecektir.”¹⁸²

Mevlânâ’nın insanlığa son nasihati, fani âlemden göçmeden önceki vasiyeti olarak hafızalarda yer almıştır:

“Size, gizlide ve açıkta Allah’tan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, isyan ve günahları terk etmeyi, oruç tutmayı, namaza devam etmeyi, sürekli olarak şehveti terk etmeyi, bütün yaratıklardan gelen cefaya tahammüllü olmayı, aptal ve cahillerle oturmamayı, güzel davranışlı ve olgun kişilerle birlikte bulunmayı vasiyet ediyorum. İnsanların en hayırlısı, insanlara yararı olandır. Sözün en hayırlısı, az ve anlaşılır olanıdır.”¹⁸³

¹⁷⁹ Sipehsâlâr, s. 115.

¹⁸⁰ Fûrûzanfer, s. 156; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 129; Can, s. 86-87.

¹⁸¹ Fûrûzanfer, s. 156.

¹⁸² Yeniterzi, s. 16; Gül, s. 40.

¹⁸³ Câmî, s. 638; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, I, 637; Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlânâ ve Kültürümüz*, s. 27-28. Veled Çelebi, bu vasiyetnâme’yi “Hayru’l-Kelâm” adıyla şerh etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mevlânâ, *Hayru’l-Kelâm*, (çev. Mehmed Veled Çelebi), Dersaadet: Necm-i İstikbal Matbaası, h. 1330.

II. ESERLERİ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, günümüze kadar nakledilen eserleriyle, XIII. yüzyılda, Anadolu'nun akıllara durgunluk veren siyasî karışıklığı arasından sıyrılmış, insanlığa huzûr ve sükûn bahşeden bir tefekkür dünyası yaratmıştır.¹⁸⁴ Düşünce dünyasıyla günümüze kadar feyz kaynağı olan Mevlânâ Hazretleri, bu durumu bizlere miras olarak bıraktığı kırk bin beyitlik Dîvân-ı Kebîr'i ile tasavvufî öğretinin en güzel biçimde işlendiği eserlerden yirmi altı bin beyte yaklaşan Mesnevî'sinin yanı sıra Fîhi Mâ Fîh, Mektûbât ve Mecâlis-i Seb'a isimli kıymetli mensur eserleriyle sağlamıştır.¹⁸⁵

Mevlânâ'ya nispet edilen küçük ve büyük olmak üzere iki evrad bulunmaktadır. Bazı dua ve surelerin belli tertip üzere bir araya getirilmesinden oluşan bu evradlar “Evrâd-ı Kebir” ve “Evrâd-ı Sagîr-i Hazret-i Mevlânâ” adıyla bir arada basılmıştır (İstanbul 1302). “Hakâ'ik-i Ezkâr-ı Mevlânâ” ismiyle de anılan evradların Ali Feyzî b. Osman ile Muhammed Fâzıl el-Mevlevî tarafından yapılan iki ayrı Türkçe tercüme ve şerhi de basılmıştır.¹⁸⁶

Mevlânâ'ya âidiyeti kesin olan bu eserlerden başka bazı küçük risaleler ve manzumeler de O'na nispet edilmiştir. Bunlar, Tıraşnâme adlı 75 beyitlik bir Mesnevî, Aşk-nâme adlı 94 beyitlik bir Mesnevî, Risâle-i Âfâk u Enfûs isimli bir manzum eserle; Risâle-i Akâid, Hâbnâme isimli mensur eserlerdir. Bu manzûme ve risâlelerin Mevlânâ'ya ait olmadığı ilim ve ihtisas erbabınca ortaya konulmuştur. Adı geçen eserlere ilaveten Mevlânâ'nın risâle hüviyetinde olmayan Arapça bir vasiyeti Veled Çelebi tarafından şerhedilmiş ve bu şerh Hayru'l-Kelâm adıyla İstanbul'da 1330'da neşredilmiştir.¹⁸⁷

Bu eserlerin dili Farsça olmakla birlikte, Mevlânâ'nın şiirleri ve mektupları arasında Arapça olanlar da vardır. Mevlânâ Hazretleri, Türkçe düşünüp o zamanın

¹⁸⁴ Ayan, Gönül, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Fîhi Mâ Fîh İsimli Eseri ve Mevlânâ'nın Günümüze Aktarılması”, 8. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Konya, 6-7 Mayıs 1996, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=391, 27.08.2008.

¹⁸⁵ Öngören, s. 446.

¹⁸⁶ Mevlânâ, *Felsefe-i Mevlânâ, Şerhu'l-Evrad Hakâik-i Ezkâr-ı Mevlânâ*, (çev. Ali Feyzi b. Osman), İstanbul: Bosnevi el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1283.

¹⁸⁷ Şafâk, Yakup, *Hazreti Mevlânâ'nın Eserleri*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2004, s. 12; Öngören, s. 447.

geleneğine göre Farsça yazmıştır. Düşünce Türkçe olduğu için, bu dil Türkler tarafından yabancı bilinmemiştir. Ayrıca İslâmî Türk Edebiyatında şairler Farsça bildikleri için de feyiz ve ilham kaynağı olarak, Mevlânâ'yı benimsemişler ve Mevlânâ, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar, Türk kültürü içerisinde özümsemiştir.¹⁸⁸

A. Manzum Eserleri

1. *Dîvân-ı Kebîr*

Mevlânâ'nın şiirlerini ihtivâ eden büyük divanın adıdır. Dîvân-ı Kebîr'de Mevlânâ'nın kasîdeleri, gazelleri, tercîleri, mülemmâ'ları, rubâileri bulunur. Dîvân-ı Kebîr, "Külliyât-ı Şems" ve "Dîvân- ı Şems" adıyla da tanınmaktadır. Çünkü Mevlânâ, gazellerinin çoğunun sonunda, kendi adını yahut mahlasını söylemeyip, Şems-i Tebrîzî'nin adını mahlas yapmıştır. Bazı gazellerini de Selâhaddîn ve Hüsâmeddîn Çelebi adına yazmış olup bunların toplamı 100 gazeli geçmemektedir. Mevlânâ'nın Şems'le olan ilgisinden haberi olmayan kimseler, bu beyitleri Şems'in yazdığını zannedebilirler. Hâlbuki Şems'in şiir yazdığına dair hiçbir rivayet yoktur.¹⁸⁹

Sultan Veled'in ifadesine göre; babası Hz. Mevlânâ, Şems ile buluşmasından sonra aşk ummanına dalmış, aşık bir ruhun heyecanlarına cevap verebilecek yegane vasıta olan şiir ve musikiye yönelmiştir. Bundan sonra Hz. Mevlânâ için birer manevi yol arkadaşı olan şiir, musiki ve sema', onun heyecanlarına, coşkısına, hüznü ve sevinçlerine tercüman olmuştur. Hz. Mevlânâ bunlarla sükûn ve teselli bulmuştur. İşte "Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî" olarak da bilinen bu eser, isminden anlaşılacağı gibi, Hz. Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî için yazdığı tasavvufî duygu ve düşünceleri terennüm eden gazellerin toplandığı bir kitaptır.

¹⁸⁸ Ayan, Gönül, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Fihi Mâ Fih İsimli Eseri ve Mevlânâ'nın Günümüze Aktarılması", s. 140.

¹⁸⁹ Fûrûzanfer, s. 200-201; Can, s. 383; Dîvân-ı Kebîr'in tam metni Prof. Bedüzzaman Fûrûzanfer tarafından on nüshadan yararlanılarak hazırlanmış olup basılan divanların en değerlisidir. Bu Divan'da Mevlânâ'ya ait olmayan şiir hemen hemen yok gibidir. Hicri 1374'te Tahran'da bastırılan bu eserde nüsha farkları gösterilerek gereken kısa açıklamalar yapılmıştır. Divan'ın Konya müzesinde bulunan yazma nüshalarını esas alan Gölpınarlı da Dîvân-ı Kebîr'i Türkçe'ye çevirmiş ve 7 cilt halinde Kültür Bakanlığı'na 1992 yılında basılmıştır. Bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 270-271; Can, s. 383-384.

Fürûzanfer, eskilerin dîvanın beyit sayısını otuz bine vardırıdıklarını kaydeder. Yazma nüshalar beş binden kırk bine, basmalar ise elli bin beyte ulaşır.¹⁹⁰ Dîvân'da “Evzân-ı Muhtelif” başlığını taşıyan kısımla beraber yirmi bir bahir vardır. Her bahirdeki gazeller, alfabetik bir tertibe tâbi tutulmuştur. Böylece Dîvân-ı Kebîr, yirmi bir dîvanla rubâiler dîvanından meydana gelmiştir.¹⁹¹

Birçok yazma ve basma nüshası bulunan Dîvân-ı Kebîr'e, ne yazık ki Mevlânâ'ya ait olmayan birçok şairin şiirleri karışmıştır. Fürûzanfer, Sultan Veled'in, Tabaslı Şemseddîn'in, Şems-i Maşriki'nin, hatta Cemâleddîn-i Isfahânî ile Enverî'nin şiirlerinin bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁹²

2. Rubâiler

Mevlânâ'nın eserlerinden biri de “Rubâ'ıyyât” adı altında toplanan Rubâileridir. Rubâilerin sayıları kesin olarak bilinmemektedir.¹⁹³ Tasavvuf konularından bahsetmektedir. Beyit sayısı 3318 kadardır. Bu beyitlerin bazıları Hz. Mevlânâ'nın olduğu gibi diğer kısmı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Değişik tasavvufî konuları özet olarak ele alır. Konular çok özlü bir şekil ve manzum olarak ele alındığından, âyet ve tefsirlerine yer vermesi mümkün olmamıştır. Yine de eserde, sarâhaten on altı âyet geçmekte, birçok âyet manasına da telmih bulunmaktadır.¹⁹⁴

3. Mesnevî

Mesnevî, iki mısrası aynı kafiye, vezin bakımından birlik gösteren fakat beyitleri kafiye yönünden başka başka olan şiirlere denir. Mesnevî aynı zamanda, Mevlânâ'nın yazdığı doğu ve batıda meşhur eserinin adıdır. Mevlânâ'nın en büyük eseridir. Bu eser, Allah yoluna girmiş, tarikat âdâbı ile yetişmiş olanların, bir seyr-i süluk rehberi kabul edilmiştir. Seyr-i süluk, ilahi yolda bir mürşidin eğitimi ile özel bir

¹⁹⁰ Fürûzanfer, s. 201.

¹⁹¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 269-270.

¹⁹² Fürûzanfer, s. 202-206; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 269.

¹⁹³ Fürûzanfer, eserde 1659 Rubâinin, yahut 3318 beytin bulunduğunu belirtir. Detaylı bilgi için bkz. Fürûzanfer, s. 223; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 269-270; Can, s. 384; Güllüce, s. 67.

¹⁹⁴ Güllüce, s. 56.

surette yetişmek için girilen yol demektir.¹⁹⁵ Mesnevî-i Şerif, altı büyük ciltte toplanmıştır. 25000 beyitten mürekkep, mesnevî tarzında yazılmış tasavvufun en önemli eserlerinden birisidir. Mevlânâ, Mesnevî'nin ilk 18 beytini bizzat kendisi yazmış, geri kalan kısmını ise söyleyerek halifesi, Hüsâmeddîn Çelebi'ye yazdırmıştır.¹⁹⁶

Mevlânâ Mesnevî'de çağından önce yazılmış olan kitaplardan faydalanmakla beraber, devrinin bütün özelliklerini; halkını, halk inançlarını, örf ve adetlerini, deyim ve atasözlerini, idare sistemini, zulmünü, kahrını, yaşayışını ve yaşanması gereken dünyayı, insanlığın geleceğini de gözler önüne sermiştir.¹⁹⁷ Hz. Mevlânâ, Mesnevî-i Şerif'in tamamlanmasından sonra eserin önsözüne şöyle bir açıklama ilave etmiştir: “Bu kitap Mesnevî'dir. O, ulaşmada, tam inanış sırlarını açmada, din temellerinin de temelidir. O, Allah'ın en büyük fıkhdır; Allah'ın en aydın şeriatıdır, en reddedilmez delilidir... Gerçekten de o, gönüllere şifadır, hüznülere cila. Kur'ân'ı iyiden iyiye açıklar. Şanları yüce, özleri hayırlı yazıcılar, elleriyle yazmışlardır onu.”¹⁹⁸

Mesnevî'de tarihî, sosyolojik ve psikolojik pek çok olmuş veya olması muhtemel fabl türünden hikayeler mevcuttur. Mevlânâ bu hikayeleri anlatırken onlardan dersler çıkarır. Dolayısıyla bu hikaye ve temsillerin bir dış bir de içsel anlamları vardır. Mesnevî'yi, dış bilgilerine göre okumak isteyenler, ondan birçok şey öğrenebilirler. Fakat içsel, yani ruhanî bir perspektif ile okuyanlar ve onu kendilerine rehber edinenler, geçtikleri manevî yolda karşılaşacakları zorlukların nasıl yenileceğini, mertebelerinin yükselmesi için gerekli olan hususları, yolda takılmış kişilerin tekâmüllerine engel olan hallerden nasıl temizleneceklerini hep bu eserden öğrenirler. Mesnevî kısaca tarikatın ilk safhasından son safhasına kadar derviş veya salikin geçirdiği ruh halleri hakkında geniş bilgi verir. O bakımdan tamamen tasavvufî bir nitelik taşır. Kitapta her konu âyet ve hadis-i şerifler ile kuvvetlendirilmiş, onların açıklamaları yapılmış ve ileri sürülen fikirler sağlam temellere bağlanmıştır. Hatta Kur'ân âyetleri ile iç içe olması, âyet ve onun tefsiri ile ilgili bazı bölümlerinin olması ve onların ruhî tekâmül ile ilgili olanlarını kapsamı bakımından “Mağz-ı Kur'ân: Kur'ân'ın Özü” olarak kabul edilmiştir.

¹⁹⁵ Güllüce, s. 21.

¹⁹⁶ Fûrûzanfer, s. 212-213; Can, s. 374.

¹⁹⁷ Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, I-II, İstanbul: İnkılap Yay., 1990, 11.

¹⁹⁸ Şafâk, s. 21.

Mesnevî, tasavvuf edebiyatının eşsiz bir örneğidir. Dünyanın birçok dillerine çevrilmiştir. Bazı batı ülkelerinde kürsüsü dahi bulunmaktadır. Mesnevî, insanın yükselmesi ve ilerlemesi için, hem zahir hem de batın bilgilerle donanmasını ister. Mesnevî’de pek az insanın anlayabileceği kadar ağır tasavvufî konulara da yer verilmiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’in bahsettiği “İnsanın en güzel nitelikte yaratılması”, “Emanet”, “İnsana verilen yetki”, “Ehlullah”, “İlm-i ledün”, “Allah’ın zat ve sıfatları”, “Nefis ve ruh” gibi önemli konuların izahı ve yorumları vardır.¹⁹⁹

B. Mensur Eserleri

1. Mecâlis-i Seb’a

Hiz. Mevlânâ’nın kürsü üzerinde söylediği yedi vaazını ve hutbelerini ihtiva eden Farsça mecmûadan oluşan bir eserdir.²⁰⁰ Bu eser, oğlu Sultan Veled veya halifesi Hüsameddîn Çelebi tarafından vaaz esnasında not tutularak yazıya geçirilip daha sonra kitap haline getirilmiştir.²⁰¹ Mecâlis-i Seb’a, özellikle Hiz. Mevlânâ’nın Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmadan önceki düşüncelerini aksettirmesi açısından önem arz etmektedir.²⁰²

Mecâlis-i Seb’a’nın, yedi meclisinde de vaaza, cümleleri seci’li bir hutbeyle başlanmakta; bu hutbede, birçok âyetten istidlal yoluyla Allah’ın kudreti, hikmeti, ululuğu, birliği övülmekte, hutbenin sonunda Hiz. Peygamber’e, dört dostuna, muhacirlerle ensara; bazı kere, 7. mecliste olduğu gibi Hasan ve Hüseyin’e rahmet okunmakta; ondan sonra dua mâhiyetinde olan münâcâta geçilmekte, sonra da bir hadisle vaaza başlanmaktadır. Hadis anlatılırken âyetler, daha başka hadisler, söze ve konuya uygun hikayeler, pek edebi, pek güzel olmakla beraber halk seviyesine inilerek, çevreden ve yaşayıştan örnekler alınarak birbirine ulanmakta, sonuç, tekrar tekrar, fakat her defasında bir başka şekilde belirtilmektedir. Sonlara doğru 1. ve 2. meclislerde olduğu gibi Besmele, uzun uzadıya, dini tarihten olaylar anılarak canlı bir tarzda şerh

¹⁹⁹ Güllüce, s. 21-22.

²⁰⁰ Fûrûzanfer, s. 229; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 271.

²⁰¹ Bu kitabın yazma bir nüshası, Üsküdar’daki Selimağa kitaplığında saklıdır. Onun kopya edilme tarihi 788/1388 yılıdır. Fûrûzanfer, s. 229. Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 271; Yeniterzi, s. 41; Can, s. 385-86; Güllüce, s. 64.

²⁰² Şafâk, s. 96.

edilmekte, en sonunda, Allah’a hamd edilerek, Hz.Peygamber’e ve soyuna, sahabelisine salâvat verilerek vaaz, son bulmaktadır.

Mevlânâ’nın Mecâlis-i Seb’a’da şerh ettiği hadisler konuları itibariyle şöyledir:

- Toplumun değerden düşmesi, bozguna uğraması, bozgunculuğa düşmesi yüzündendir. Böyle zamanda yapılacak iş, kurtuluş çaresi.

- Suçlardan kurtuluş çekinme sınırına giriş
- İnançtaki kudret
- Kendilerini kulların hayrına adanmış olan, kendisi için yaşamayan kullar
- Bilginin değeri
- Gaflete dalış
- Aklın önemi²⁰³

2. *Mektûbât*

Hiz. Mevlânâ’nın kendi çağdaşlarına yazmış olduğu mektuplar mecmuasıdır.²⁰⁴ Devrin hükümdar, vezir, devlet adamlarına ve bazı dostlarına yazdığı tavsiye niteliğindeki 150 kadar mektuptan oluşmaktadır. Dört yüz dokuz kadar âyeti içermekte olup, âyetlerin çoğu tefsir ve açıklama yapılmadan verilmiştir. Eserde geçen âyetler çoğu zaman öğüt, hatırlatma, hayra ve iyiliğe teşvik, şerden ve kötülüğten sakındırma ve dua maksadıyla yazılmıştır.²⁰⁵ Bazı yazmalarda adı “Kitâbu’t-Tarassul lit-Tevessül ila’t- Tefaddül”dür.²⁰⁶

Bu mektuplardan üçü, Eflâkî’de yer almaktadır. Bunlardan biri, Mevlânâ tarafından Selâhaddîn Zerkûbî’nin hastalığı esnasında onun halini sormak üzere yazılmıştır. Diğer ikisi de oğlu Sultan Veled’le hanımı Fatma Hatun arasındaki bir kırınlık üzerine yazılmıştır. Mevlânâ, kendi el yazısı ile yazdığı Sultan Veled adına

²⁰³ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb’a*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: Kent Basımevi, 1994, s. 6-7.

²⁰⁴ Fûrûzanfer, s. 225.

²⁰⁵ Güllüce, s. 56-57.

²⁰⁶ İki nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde mevcuttur. Biri, Farsça yazmalar 1286 numarada kayıtlıdır. F. Nafiz Uzluk tarafından 1937 yılında İstanbul’da Sebat Basımevinde bastırılmıştır. 147 mektuptan meydana gelen bu eserin düzeltmelerini Üsküdar Mevlevî şeyhi Ahmet Bey yapmıştır. Farsça olan bu eser, Gölpınarlı tarafından Türkçeye tercüme edilerek 1963 yılında bastırılmıştır. Fûrûzanfer, s. 225.

özür içeren mektubunu gelinine, öğüdü ihtiva eden diğer bir mektubunu da Sultan Veled'e yollamıştır.²⁰⁷

Mektuplar, Mevlânâ'nın yaşayışıyla, yaşadığı devirle tamamıyla ilgilidir; bize, bilmediğimiz şeyleri de öğretir. Mektuplarda, Mevlânâ'nın büyüklere karşı gösterdiği gerçek büyüklüğünü, üstün izzeti nefsinin, aynı zamanda sıkılgan huyunu, gönül alıcılığını, yüze vuramayışını, nihayet insanlara, yoksullara karşı duyduğu derin sevgiyi, bağlılığı kusurlulara karşı gösterdiği insanca müsamahayı; hâsılı bütün cephesiyle Mevlânâ'yı görürüz. Bütün bunlardan başka, mektuplardaki üslup, Mevlânâ'nın "Fîhi Mâ Fîh" teki üslubunun aynıdır. Başlardaki hitaplar müstesna, dil, tam bir konuşma dilidir; tam bir halk Farsçasıdır. Mevlânâ sohbetlerinde olduğu gibi mektuplarında da bir işi el alır; ona dair örnekler verir; ona uyan ayetleri, hadisleri, uluların sözlerini sıralar; hikayelere temas eder; eski erenleri anar. Sohbetlerinde olduğu gibi mektuplarında da fevkalade bir samimilik, özlü bir heyecan, içli bir esirgeyiş, inandırıcı bir ifade, sarsılmaz bir imanla eş olan kudretli bir mantık vardır.²⁰⁸

3. *Fîhi Mâ Fîh*

Mesnevî'de yer alan bazı konuların zikredilmesi ve bunların açıklanması bakımından Mesnevî'nin şerhi olarak değerlendirilen *Fîhi Mâ Fîh*, Hz. Mevlânâ'nın tasavvufî konulardaki sohbetlerini içeren, aynı ortamda bulunan bazı kimseler tarafından tutulan notların birleştirilmesi ve muhtemelen Sultan Veled tarafından tasnif edilmesi ile meydana gelen Farsça mensur bir eserdir.

Fasıllardan oluşan bu eserde, her fasıl muhtevası bakımından müstakil olmakla beraber Hazret-i Mevlânâ'nın umumî olarak tasavvufî görüşlerini, dinî, felsefî, ahlakî akidelerini, dünya ve insanlık görüşünü, tabiatını, şiir telakkisini, devrinin birçok mühim olaylarını, muhitini ve nihayet geniş muhiti üzerindeki derin ve büyük tesirini anlatması bakımından tam bir bütünlük gösterir.²⁰⁹

²⁰⁷ Fûrûzanfer, s. 226. Mektuplar için bkz. Eflâkî, II, 144-151; Fûrûzanfer, s. 226-229.

²⁰⁸ Mevlânâ, *Mektuplar*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: İnkılap Yay., 1999, s. 6-13.

²⁰⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Meliha Ülker Anbarcioğlu), İstanbul: Ataç Yay., 2007, s. 12.

a. Eserin Adı ve Yazımı

Eserin adı Mevlevî kaynaklarında “Esrâr-ı Celîl, Esrârü’l-Celâliyye, Kitâbü’n-Nesâ’ih li-Celâlidîn, Risâle-i Sultan Veled” gibi farklı şekillerde belirtilmiştir. “Makâlât” ismini atfedenler de olmuş ve iddialarını Mesnevî’de geçen bir beyite dayandırmışlardır. Eseri neşreden Bedîüzzaman Fîrûzanfer de, beyitte geçen “Makâlât” kelimesiyle bu esere işaret edildiğini ileri sürmüştür.²¹⁰

Söz konusu eser sonraki dönemlerde “İçinde olması gereken her şey buradadır, ondaki ondadır.” anlamlarına gelen “Fîhi Mâ Fîh” adıyla tanınmıştır.²¹¹ Bu ifadenin Muhyiddîn İbn-i Arabî’nin el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye’inde yer alan “Kitâbün fihi ma fih” ifadesinden mülhem olduğunu söyleyenler de vardır. Zira bu tabir, İbn-i Arabî’nin çeşitli şiirlerinde kullanılmıştır.²¹²

Eserin adını ister Mevlânâ koymuş olsun, ister Mevlânâ’dan sonra Sultan Veled, Hüsameddîn Çelebi veya herhangi bir müridi koymuş olsun, bu isim bir sembol olarak, Mevlânâ’nın üslûbuna uygundur. Eserin adı, kolay anlaşılır cinsten değildir. Bir zarf durumundadır. O zarfı açtığınız zaman içindekiler ortaya çıkacaktır. Bu itibarla bu ibareyi, içindekiler, yani münderecât gibi düşünmek yerinde olur.²¹³

“Fîhi Mâ Fîh” adının ilk zamanlar bilinmiyor oluşu,²¹⁴ eserin bizzat Mevlânâ’nın kaleminden çıkmamış olduğu görüşünü desteklemektedir. Çünkü eser, Mevlânâ Celâleddîn zamanında son şeklini almış olsaydı; bizzat Mevlânâ’nın esere bir isim vermesi beklenirdi.²¹⁵ Fakat bu durum eserin içeriğinin Mevlana’ya ait olmadığı anlamına gelmez. Mevlevîliğe ait en eski kaynaklarda, ismen bahsedilmese de; gerek eserin muhtevası, gerekse Hz. Mevlânâ’nın bizzat isminin; “Mevlânâ buyurdu”,

²¹⁰ Fîrûzanfer, s. 225; Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Gölpınarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1959, s. 8; Demirci, Mehmet, “Fîhi Mâ Fîh”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, s. 59.

²¹¹ Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Anbarcıoğlu, s. 9-10; Şafak, s. 85; Okuyucu, s. 95.

²¹² Kitab-ı Fih-i Mâfih, az goftar-i Movlânâ Calala’d-din, maşhur ba Movlâvî, ba tashibât u havaş-i Badiu’z-Zaman Firuzan-far, Üstad-i Danişgah-i Tehran, Tehran, Çaphana-i Maclis, 1330’dan naklen; Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Anbarcıoğlu), s. 10.

²¹³ Ayan, Gönül, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Fîhi Mâ Fîh* İsimli Eseri ve Mevlânâ’nın Günümüze Aktarılması”, 8. Millî Mevlânâ Kongresi, Tebliğler, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1997, s. 135-136.

²¹⁴ Fîrûzanfer’in bildirdiğine göre bu eseri *Fîhi Mâ Fîh* adıyla yalnız “Bostan-üs Siyâhâ” müellifi yad etmiştir. Bkz. Fîrûzanfer, s. 224; Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Anbarcıoğlu), s. 9.

²¹⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 8.

“Hüdâvendigar’a birisi sordu” şeklinde eserde geçmesi, eserin ona ait olduğunun en büyük kanıtıdır.²¹⁶ Ayrıca Mevlânâ’nın yakınları arasında bu tarz kitap telifinin yaygın olduğu da bilinmektedir. Haberleşme vasıtalarının yok denecek durumda olduğu devirlerde, şeyh-mürîd münasebetlerinin devamı, mektuplar ve bu kabil sohbetlerin tesbit edilip ihvana gönderilmesiyle gerçekleştirilmiştir.²¹⁷ Nitekim babası Sultânu’l-Ulemâ’nın Maârif’i, Şems’in Makâlât’ı, Sultan Veled’in Maârif’i de bu tarzla müritler tarafından kayda geçirilerek derlenmiştir. Sahip olduğu şöhret ve yücelik bakımından Mevlânâ’nın sohbetlerinin muhafaza edilmemesi, pek mümkün görünmemektedir.²¹⁸

Diğer eserleri gibi bu kitap da Mevlânâ’nın eliyle yazılmamış; muhtelif konulardaki sohbetleri, yakınları ve müridleri tarafından kaleme alınmış ve kitaplaştırılmıştır. Bu sohbetlerin tamamının kimler tarafından zapt edildiği bilinmemekle birlikte, birçoğunun Sultan Veled ve halifesi Hüsâmeddîn Çelebi tarafından yazıldığı kesindir. Eserin çeşitli yazmalarının sahife kenarlarındaki kayıtlardan, Mevlânâ’nın bu notları görüp düzelttiği, eklemelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bazı hallerde ise Mevlânâ Hazretlerinin söylediklerini birden fazla kişinin zaptettiği, sonra da bunların bir araya getirilerek hazırlanan notların karşılaştırılıp akabinde Mevlânâ’nın icâzetinin aldığı bilinmektedir.²¹⁹

Mevlânâ’nın dönemine yakın kaynaklardan Sipehsâlâr’ın Risâle’sinde adının geçmesi, eserin onun ölümünden önce veya hemen sonra meydana getirilmiş olma ihtimalini doğurmaktadır.²²⁰ Fasılları oluşturan sohbetlerin içeriğinden, her birinin farklı zamanlarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela; ilk bölümde Mevlânâ, Muîneddîn Pervane’yi Şamlılar’la Mısırlılar aleyhine Moğollarla birleştiği için şiddetle kınamaktadır. Muîneddîn’in Moğol hükümdarı Baybars’la münasebeti 1271 sularındadır. Bu yüzden sohbet, Mevlânâ’nın son yıllarına aittir. Altıncı fasılda Şeyh Şeref-i Herevî’nin meclise gelip Çelebi Hüsâmeddîn’in yanına oturduğu anlatılıyor. Bu sohbetin de Mevlânâ’nın, Selâhaddîn’in ölümünden (1258) sonra, Çelebi’yi dost

²¹⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu), s. 9.

²¹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. XI.

²¹⁸ Fûrûzanfer, s. 225; Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Anbarcıoğlu), s. 9;

²¹⁹ Ayan, Gönül, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Fîhi Mâ Fih* İsimli Eseri ve Mevlânâ’nın Günümüze Aktarılması”, s. 136.

²²⁰ Şimşekler, Nuri, *Fîhi Mâ Fih*, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=82, 28.01.2008.

edindiği yıllara ait olması muhtemeldir. Yirmi ikinci fasılda Selâhaddîn'in aleyhinde bulunan İbn Çavuş, kınandığına göre; bu sohbet de Selâhaddîn'in ölümünden öncedir. Yirmi birinci fasılda, Şems'ten bahsedilirken “Allah sırrını kutlu kılsın.” şeklinde rahmet okunduğuna göre bu sohbet de Şems'in ölümünden (1247) sonradır. Bu bakımdan eserin tertibinde kronolojik bir düzen yoktur.²²¹ Ancak birçok faslın Mevlânâ'nın son on yılı zarfında söylendiği anlaşılmaktadır.²²²

Buna rağmen eserde, kronolojik olmasa da genel bir tertibin olduğu görülür. Bir ihtimal olarak şu söylenebilir ki; kayda geçirilen sohbetler, sonradan karşılaştırılmış; belki de Mevlânâ'nın kendisine gösterilip düzeltilmiş, sonunda da temize çekilerek eser meydana getirilmiştir. Kimi bölümlerin sonradan hatırdı kaldığı şekliyle zapt edilmiş olması da bir ihtimal olarak söylenebilir.²²³

b. Dili, Üslûbu ve Muhtevası

Yazma nüshalarında bölüm sayısı farklılıklar gösteren eser, altısı Arapça, diğerleri Farsça olmak üzere yaklaşık yetmiş beş bölümden meydana gelmektedir.²²⁴ Eserin Farsça'sı ise sohbet konularını içerdiği için konuşma diline oldukça yakındır.

Bölümler bazen bir âyet veya hadisin yorumu yahut Mevlânâ'ya sorulan bir soru ile bazen de güncel bir olaya temasla başlamakta ve konuyla ilgili bilgiler verilmektedir.²²⁵ Arapça deyim ve dörtlükler Farsçalarına nispetle daha azdır. Hatta Arapçası daha çok kullanılan bazı kelime ve deyimlerin Farsçalarının tercih edildiği gözlenmektedir. Hiçbir sanat endişesi güdülmeden, sohbet ortamında anlatılan çeşitli konu ve soru cevaplardan meydana gelen *Fîhi Mâ Fîh*, bu özellikleriyle sade ve doğal Fars nesrinin güzel bir örneğini teşkil eder. Cümleler kısa olduğundan fiiller daima tekrar edilmiş; bu da eserin diline bir canlılık ve akıcılık kazandırmıştır.

²²¹ Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 6.

²²² Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Anbarcıoğlu), s. 54.

²²³ Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 5.

²²⁴ Eserin çevirilerinde fasıl sayılarının farklı olmasının sebebi, mütercimlerin esas aldıkları nüshaların farklı olmasıdır. Nüshanın birinde bir fasıl ikiye bölünerek kaydedilmiş, diğer bir nüshada ise bir başka fasılla birleştirilmiş olabilmektedir.

²²⁵ Demirci, Mehmet, s. 59.

Eserde ele alınan konuları açıklamak maksadıyla sık sık zikredilen âyetler, hadisler, büyüklerin sözleri, Arapça ve Farsça atasözleri, Arap şairlerinden özellikle Mütenebbî'den, Senâî, Hakânî, Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Necmeddin Râzî, Fahreddin Murgânî, Kemâleddîn İsfehânî gibi İranlı şairlerden ve Mesnevî'den alınan manzum parçalar eserin dil ve ifade sadeliğine mani olmadığı gibi üsluba da akıcılık katmıştır. Eserde, babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâ Velede, hocası Tirmîzî, hem-hâli Şems, halifesi ve dünürü Selâhaddîn Zerkûb'un adlarını da anan Mevlânâ, bazen bu şahısların sözlerinden ve bunların muhatap oldukları olaylardan nakillerde bulunur.²²⁶

Mevlânâ Hazretleri bu eserinde, bazan bir âyeti, bazan bir hadîsi referans göstererek, onlara uygun örnekleri gözler önüne serip, o âyetin, o hadisin açıklamasını, yorumunu yaparken, bazan doğrudan doğruya hayattan alınan canlı ve yaşanmış örnekleri alıp âyete, hadîse bağlar.²²⁷ Fîhi Mâ Fîh'te âyet ve hadislerin yanı sıra tasavvufî menkıbeler, klasik şark hikayeleri,²²⁸ efsaneler, masallar malzeme olarak kullanılmış, Moğollar'ın zulmü dile getirilmiş ve mağlub olacaklarına işaret edilmiştir. Özellikle vahdet-kesret, zuhûr, tecellî, mutlak varlık, kâinat, felekler, dünya, âhiret, ahlâk, nebî, velî, insan-ı kâmil, seyrü sülûk, yakîn, ilahi aşk gibi tasavvufî konular hakkında orijinal değerlendirmeler yapılmıştır.²²⁹

Fîhi Mâ Fîh'in bazı bölümleri de ya müridlerden birinin sorduğu soruya Mevlânâ'nın cevabını içerir; ya da Mevlânâ'nın huzuruna gelen bir cemaatle yapılmış sohbetleri kapsar. Fîhi Mâ Fîh'te Mevlânâ birçok konu üzerinde durup her meseleyi derin bilgisiyle en anlaşılır, en göze görünür bir hale koyar. Mevlânâ'nın dünya görüşü, devrini geleceğe bildirişi, din ve insanlık hakkındaki düşünceleri, hâsılı bütün fikrî hayatı eserde bir tüm olarak belirir. Mantıktaki kudreti, örnek getirişteki isabeti, anlayıştaki hitabeti Sokrat'ı, Eflatun'u andırır. Sohbet meclislerinde, Mevlânâ'ya sorulan birtakım sorulara verilen cevaplar, konuların birbirini açmasına sebep olmuştur. Eser; Mevlânâ'nın sade üslûbu, engin bilgisi, konulara hakimiyeti mantık gücü, örnek

²²⁶ Şimşekler, Nuri, *Fîhi Mâ Fîh*, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=82, 28.01.2008.

²²⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 6; Ayan, "Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin *Fîhi Mâ Fîh* İsimli Eseri ve Mevlânâ'nın Günümüze Aktarılması", s. 136.

²²⁸ Şark klasiklerinden Leylâ ile Mecnûn ve Ferhâd ile Şîrîn buna örnek olarak gösterilebilir.

²²⁹ Demirci, Mehmet, s. 59.

verişteki üstün yeteneği sayesinde, tasavvufun soyut ve kompleks konularını anlaşılır ve somut bir hale getirir.²³⁰

Mevlânâ'nın *Fîhi Mâ Fîh*'teki sohbetlerinin asıl maksadı; türlü anlayış ve kabiliyetteki müritlerinin söylediklerini iyice anlayıp öğrenmesidir. Mevlânâ'nın eserdeki tekrar gibi görünen kısımları da izah eden şu sözü, onun müritleriyle adeta bir hoca gibi yakından ilgilendiğini gösterir. “Bu sözün, tekrarlanmış gibi gözükmesi, sizin ilk dersinizi iyice anlamamış olmanızdandır. Bu yüzden her gün aynı şeyi söylemek icap ediyor.”²³¹

c. Baskı ve Tercümeleri

Fîhi Mâ Fîh, Türkçeye tercüme edilmeden önce, Farsça olarak üç kere basılmıştır. Birinci basımı, 1928'de Hindistan'da yapılmıştır. Yedi nüshadan hazırlanan bu basımda, bastırmanın birçok ilavesi ve tasarrufu vardır. İkinci defa h. 1334'te Tahran'da basılmıştır. Bu baskı, Hint basımından da kötüdür.²³² Üçüncü defa da Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi profesörlerinden Akaay-ı Bedüzzaman Fûrûzanfer tarafından, son iki basmayla altı yazma karşılaştırılarak metin hazırlanmış ve Tahran Üniversitesi yayınlarının 105. kitabı olarak 1330 hicrîde, Tahran meclis matbaasında basılmıştır. Fûrûzanfer, *Fîhi Mâ Fîh*'in ilk ilmî neşri olan metni hazırlarken İstanbul ve Tahran'da bulunan sekiz farklı el yazması nüshadan faydalanmıştır.²³³

Eser Türkçe'ye ise üç farklı müellif tarafından tercüme edilmiştir. *Fîhi Mâ Fîh*'i Türkçeye ilk kez Ahmed Avni Konuk (v. 1938) tercüme etmiştir. Konuk, elindeki *Fîhi Mâ Fîh* nüshası ile diğer sekiz nüshayı karşılaştırarak hazırladığı tercümesini neşretmeye muvaffak olamamıştır. 73 fasıldan oluşan bu çevirinin yazma nüshalarından biri Konya Müzesi kütüphanesine vakfedilmiş olup, 3895 numarada kayıtlıdır. Diğer bir nüshası da İstanbul Büyükşehir belediyesi kütüphanesi Osman Ergin kitapları arasında

²³⁰ Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. IX.

²³¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Anbarcıoğlu), s. 52.

²³² Bedüzzaman Fûrûzanfer, *Fîhi Mâ Fîh Mukaddimesi*'nden aktaran, Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. XIII

²³³ Bu nüshalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Anbarcıoğlu), s. 10-11; Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. XIII-XXI.

24 numarada kayıtlıdır. Tercüme yıllarca Konya müzesinde vakf olarak kaldıktan sonra merhum Selçuk Eraydın tarafından yayına hazırlanarak 1994 yılında basılmıştır.²³⁴

Eserin ikinci tercümesini ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Meliha Ülker Tarıkahya (Anbarcıoğlu) yapmıştır. Fûrûzanfer'in neşri esas alınarak yapılan bu tercüme önemli açıklamalarla birlikte 1954 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları (Maârif Basımevi) arasında yayınlanmıştır.²³⁵

Fîhi Mâ Fîh'in üçüncü ve şu ana kadar hazırlanmış son tercümesi ise Abdülbâki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır. Gölpınarlı, Anbarcıoğlu'nun tercümesinde birçok hata bulunduğu düşüncesinden yola çıkarak 1956'da basılan yeni bir tercüme ortaya koymuştur. Kendisi bu çeviriyi hazırlarken özellikle Konya'da Mevlânâ Müzesi İhtisâs Kütüphanesinde 2111 numaradaki nüsha ile Fatih Kütüphanesindeki iki nüsha, Selim Ağa ve Esad Efendi nüshalarıyla Konya Müzesinde 79 numarada kayıtlı bulunan nüshadan faydalanmıştır.²³⁶

Fîhi Mâ Fîh, "Eva de Vitray Meyerovitche Le Livre Dedans" adıyla Fransızca'ya,²³⁷ tanınmış Alman şarkiyatçılarından Annemarie Schimmel tarafından "Von Allem und vom Einen"²³⁸ adıyla Almanca'ya tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. Fîhi Mâ Fîh'in tesbit edebildiğimiz bir diğer tercümesi ise, Urduca'ya yapılmış çevirisidir. Abdürreşîd Tebessüm tarafından yapılan bu Urduca tercüme²³⁹ de 1965 yılında Lahor'da basılmıştır.²⁴⁰

²³⁴ Küçük, s. 35.

²³⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. XI.

²³⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. XX.

²³⁷ Demirci, Mehmet, s. 59.

²³⁸ München, 1988.

²³⁹ *Melfûzât-ı Rûmî, Fîhi mâ Fîh*, 1991.

²⁴⁰ Şimşekler, Nuri, *Fîhi Mâ Fîh*, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=82, 28.01.2008.

İKİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN KUR'ÂN'A YAKLAŞIMI

I. MEVLÂNÂ VE KUR'ÂN

A. Mevlânâ'nın Kur'ân Algısı

Bütün insanlığın ortak ve evrensel değeri haline gelen XIII. yüzyılın büyük mutasavvıfı Mevlânâ, hiç şüphesiz yaşamı boyunca Kur'ân'ı kendisine rehber edinmiş; her birisi Kur'ân ile bezeli olan eserlerini yine Kur'ân'ı açıklama ve ona hizmet etme gayesiyle telif etmiştir. Kendisi de, düşüncesinin kaynağının Kur'ân ve Sünnet olduğunu “Pergel gibiyim; bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum halde öbür ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum.” sözüyle çok veciz bir şekilde ifade etmiştir.²⁴¹

Eserlerinde Tevhid inancı, Allah'a iman ve onun sıfatları, peygamberler ve özellikleri, melekler, âhiret gibi itikadî konular ile güzel ahlak, nefsin arındırılması, insan-ı kâmil olmanın yolları gibi Kur'ân muhtevasını yine Kur'ân üslubuna benzer bir üslupla ele almış; birçok konuda ayetlerin lafızlarını ya da manalarını iktibas etmiştir. Düşünce dünyasına yakından baktığımızda ise gözümüze çarpan ilk husus, onun tüm felsefesinin menşeyinin mutlaka Kur'ân ve onun tefsiri olduğudur. Onun mesajı aslında, bizzat İslâm dininin ve Kur'ân'ın tüm insanlığı yaşamaya davet ettiği insanlık modelidir.

Giriş kısmında da belirttiğimiz gibi Mevlânâ hakkında yapılan en büyük hata, onun öğretisinin Kur'ân merkezinden uzaklaşıp şatahate varan sözlerden meydana gelen ve Kur'ân'ın zâhirine önem vermeyip tamamen bâtınî yorumlara dalan bir düşünür şeklinde takdim edilmesidir. Oysa o, Mesnevî ve Fîhi Mâ Fîh gibi manzum ve mensur eserlerinde aslında Kur'ân'ı tefsir etmiş, özellikle Mesnevî'de Kur'ân'da dile getirilen pek çok konuyu Kur'ân'a yabancı olan geniş halk kitlelerinin dahi anlayabileceği

²⁴¹ Öngören, s. 445.

şekilde kıssalarla açıklamaya ve yorumlamaya çalışmıştır. Mevlânâ'yı anlamak için onun Kur'ân ve Sünnet konusundaki anlayışını ve yaklaşımını doğrudan kendi eserlerinden yola çıkarak sağlıklı bir şekilde ortaya koymak şarttır. Çünkü bütün ömrünü Kur'ân'a ve İslâmî bilimlere hizmetle geçirmiş olan bu büyük İslâm alimini, İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kur'ân'dan ve sünnetten soyutlayarak anlamak ya da anlatmak mümkün değildir.

Hiç kuşkusuz yoğun bir İslâmî eğitim aldığı gençlik dönemlerinde Mevlânâ, o zamana dek kaleme alınmış olan pek çok tefsiri okumuş ve her halde Kur'an'ın metni ile birlikte bu tefsirlerden bir kısmını ezberlemiş ve sindirmiştir.²⁴² Eflâkî'nin bir hikaye münasebetiyle bildirdiğine göre, Fahreddîn-i Dîvdest adlı bir edip, Mevlânâ'ya Abdurrahman es-Sülemî'nin “el-Hakâik fi't-Tefsîr” adlı ünlü işârî ve tasavvufî tefsirini istinsah etmiş, o da buna karşılık adı geçene ferecesini vermiştir. Buradan, Mevlânâ'nın bu tür tefsirleri okumaya düşkün olduğu, özellikle Sülemî'nin tefsirine özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır.²⁴³ Fakat o, Kur'ân'ı tefsirinin samimiyet ve ihlasla olması gerektiğini, ortaya koyulan birçok tefsirdeki gayenin Hakk'ın garazından uzak olduğunu söyler ve bu nevi tefsirleri Zemahşerî'nin “Keşşâf”ını örnek göstererek şu şekilde eleştirir:

“Hizmet eden çok kimseler vardır ki, garazları başka bir şeydir; Hakk'ın maksûdu ise başka bir şeydir. Hak Teâlâ dîn-i Muhammed (s.a.v.)'in muazzam olmasını ve zahir olup tâ ebedü'd-dehr bakasını murad eylediğinden; nazar eyle ki, Kur'an için onar onar ve sekizer sekizer ve dörder dörder cild ne kadar tefsir yapmışlardır. Garazları kendi fazıllarını ızhârdır. Keşşâf, Zemahşerî kendilerini ızhâr için bu kadar dakâyık-ı nahviyye ve lügaviyye ile ibâre-i fasîha isti'mâl etmişlerdir. Âkîbet bundan maksûd hâsıl olur. O da, dîn-i Muhammed (s.a.v.)'in ta'zîmidir. Binaenaleyh halkın kâffesi de

²⁴² Mevlânâ, ilk olarak tefsir ilmini babası Bahâeddîn Veled'den öğrenmiştir. Bahâeddîn Veled'in tefsir ilmindeki yeri, ayetlerin nüzûl sebeplerini bilme, rivayet, dirayet ve işârî tefsirdeki derecesi ile meşhurdur. Mevlânâ'nın ikinci tefsir hocası, şeyhi Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmîzî'dir. Tirmîzî'nin tefsirle ilgili “Maârif” adlı bir eseri mevcuttur. Mevlânâ'nın üçüncü tefsir hocası ise, sohbet şeyhi ve gönül dostu olan Şems-i Tebrîzî'dir. Bunlardan başka, Mevlânâ'nın Şam ve Halep'te ilim tahsili esnasında başka hocalardan da tefsir okuduğu kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca kendi kendine bir çok tefsir kitabını mütalâa ettiği, bunların başında Taberî ve Zemahşerî'nin tefsirlerinin geldiği de malumdur. Güllüce, s. 49-50.

²⁴³ Örs, s. 47.

Hakk'ın hizmetini ifâ ederler. Halbuki Hakk'ın garazından gafildirler. Onların maksûdu ise başkadır.”²⁴⁴

Mevlânâ, Kur'ân'ın genele hitabından ziyâde, asıl gayeler taşıyan özel mânâlarının olduğunu, Kur'ân'dan herkesin zâhirî bir lezzet alabileceğini, ancak sadece kâmil insanlar için onun manasında ayrı bir zevk olduğunu ve onların Kur'ân'ın asıl maksatlarına ulaştıklarını şöyle ifade eder:

“Kur'ân'ı çok kimseler tefsir etmişlerdir. Ancak az kimseler, Kur'ân'ın garazını tefsir eylemişlerdir. الَّذِينَ آمَنُوا Ya'nî 'iman edenler'i herkes 'iman' ile tefsir etmişlerdir. Halbuki cenâb-ı Mustafa (s.a.v.)'in imanı ve onun garazı mahfîdir. عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ Ya'nî 'iyi amel ve harekette bulunanlar'ı herkes kendi ameliyle tefsir etmiştir; Peygamber'in amelini tefsiri hani? فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ Ya'nî 'Onların Rableri katında ecirleri, mükafatları vardır.' Herkes kendi vehminde musavver olan ecri tefsir etmiştir; garaz-ı ecr-i Mustafavî nerede?”²⁴⁵

Mevlânâ, her isteyenin ayetlerin manalarını anlayamayacağını, bu sebeple okuduğunun kişide etki yaratmayıp ancak Kur'ân'ın rızasını kazanmak için çabalayan kişiye kendi güzelliklerini göstereceğini, Kur'ân'ı yüzü örtülü bir geline benzeterek şöyle açıklar:

“Kur'ân-ı Mecîd bir arûs-ı zîbâ²⁴⁶ gibidir. Örtüsünü açan kimseye yüzünü göstermez. Ey Kur'ân'dan bahseden kimse! Sana bir zevk ve keşf hasıl olmaması ondandır ki, sen onun örtüsünü açtın, o seni reddeyledi ve sana mekr edip, yüzünü çirkin gösterdi, ben o mahbûb değilim dedi. Hz. Kur'ân, her ne suretle isterse görünmeye kâdirdir; fakat örtüsünü çekmeyip rızasını taleb eyler ve O'nu rızasına sebep olan şeye sa'y eylesen, sen O'nun örtüsünü çekmeksizin, o sana yüzünü gösterir. Ehl-i Hakk-ı taleb et; zîrâ Cenâb-ı Hak فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي Ya'nî 'Haydi katıl kullarımın arasına. Gir cennetime.'²⁴⁷ buyurmuştur.”²⁴⁸

²⁴⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 96.

²⁴⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 220.

²⁴⁶ “Süslü, güzel gelin.” Devellioğlu, s. 1186.

²⁴⁷ Fecr 89/29-30.

Bu bağlamda yine Mevlânâ'ya göre Kur'ân, şaşılacak bir büyücüdür. “Sihri öyle akdeder ki, hasmın kulağına anladığı gibi açık olarak okur. Halbuki onun hiç haberi olmaz. Kendini yine süratle çeker. ²⁴⁹ حَتَّمَ اللَّهُ Ya'nî ‘Allah mühür basmış.’ ayet-i kerimesinde işaret buyrulan mührünün acıb bir letâfeti vardır. Kur'ân'ı işitirler, anlamazlar; bahs ederler...”²⁵⁰

Mevlânâ'ya göre Kur'ân, anlaşılması ve yaşanması gereken bir kitaptır. Çünkü Tanrı tarafından insanlığa indirilmesinden maksat budur. Bu maksada yönelik olmayan çabalar boşunadır. Onu, buyruklarını yerine getirmeden, anlamadan, kendisiyle hemhâl olmadan habire tekrarlamanın ya da okumanın çok da bir faydası yoktur. Bu düşüncesini Mevlânâ Fîhi Mâ Fîh'te dikkat çekici örnekler vererek şu şekilde dile getirir:

“Şu hâfız Kur'ân'ı doğru okuyor. Evet, Kur'ân'ın şeklini doğru okuyor amma anlamdan haberi yok. Delili de şu: Anlamı söylersen reddeder, sözleriyle körü körüne okur durur. Şuna benzer bu: Adamın biri, eline bir kunduz alır. Ondan daha güzel bir kunduz getirirler, istemez. Anlarız ki kunduzu tanımıyor, bilmiyor bu adam. Birisi bu kunduzdur demiş ona, o da ona uyup kunduzu eline almış. Hani ceviz oynayan çocuklar gibi; oynarlar amma cevizin içini versen, yağını versen istemezler; ceviz, şakır şakır ses çıkaran şeydir, bununsa şakır şakır şakırdaması yok derler. Tanrının hazineleri çoktur. Tanrının bilgileri çoktur. O hâfızın bilgisi var da Kur'an'ı okuyorsa peki, neden öbür Kur'an'ı reddediyor?”²⁵¹

Yine Fîhi Mâ Fîh'te Mevlânâ, sahâbeden birinin Kur'ân'dan bir ya da yarım sure ezberlediğinde bununla nasıl şereflendiğini ve yüceltildiğini anlatarak Kur'ân'ı ezberlemekten ziyade onu özümsemenin ve hayata tatbik etmenin önemini anlatır. Bunun aksi olan durumu ise, şu şekilde tasvir eder:

²⁴⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 209.

²⁴⁹ Bakara 2/7.

²⁵⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 126.

²⁵¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 70.

“Bir kimsenin altı veya on iki batman²⁵² ekmek yemesi elbette azîm bir haldir; ancak ağzına alıp çiğnedikten sonra çıkarmak şartıyla bin merkeb yükü ekmek yemek mümkündür. Nihayet ‘Çok Kur’ân tilavet edenler vardır ki, Kur’ân onlara la’net eder.’ İmdi bu Kur’ân’ın manasına vâkıf olmayan kimseler hakkındadır. Ancak bu da hikmete müstenid olduğundan, hayırdır.”²⁵³

Mevlânâ’nın eserlerinden ve hayatından alıntılarla ortaya koyduğumuz bu tabloda anlaşılmaktadır ki, onu Kur’ân’dan ve Kur’ânî ilimlerden soyutlayarak anlamak mümkün değildir. Zira onun düşüncesi sanıldığı gibi İslamiyet ve Kur’ân’dan bağımsız, bir takım hümanistik akımların temsilcisi olmaktan uzak olmakla birlikte, bilakis Kur’ân’ı merkeze alan, onun doğru anlaşılıp insanlık tarafından hayat tarzı haline getirilmesini amaçlayan bir felsefeye sahiptir.

B. Fîhi Mâ Fîh ve Kur’ân Tefsiri

A. Avni Konuk, Fîhi Mâ Fîh tercümesinin mukaddimesinde söz konusu eseri ve Kur’ân ile münasebetini çok veciz bir şekilde ifade etmiştir:

“Bir bahr-i muhît-i maânîdir ki, emvâc-ı mütevâliyesi aslâ kesilmez; bir şems-i tâbân-ı hüdâdır ki, âlem-i tabâyî’i müncemide üzerine mütetâbiu’l-vürûd olan harâret ve ziyası asla kesilmez. Emrâz-ı kalbiyye-i ma’neviyye ile ma’lûl olanlara şifa, basar-ı basîreti gışâve-i akl-ı cüz’î ile kapanmış olanlara kühl ü ciladır. Zîrâ mazmûn-ı münîfi baştan başa lübb-i Kur’ân ve ahâdis-i nebeviyedir.”²⁵⁴

Eserlerinin her biri âyet ve hadislerle nakşedilmiş olan Mevlânâ, özellikle Fîhi Mâ Fîh’teki düşüncelerini Kur’ân ile temellendirmeye dikkat etmiştir. Yetmiş üç

²⁵² Eski ağırlık ölçülerinden olup, iki okkadan sekiz okkaya kadar yer yer değişir. Ekseriya altı okkadır. Bu, hâlen kullanılan sekiz kilo kadardır. <http://www.osmanlicasozluk.net/osmanlica/8189-sozluk-batman-BATMAN-anlam.html>, 08.02.2009.

²⁵³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 78. Aynı bağlamda Eflâkî, şu menkıbeyi anlatır: Bir gün Mevlânâ’ya Kur’ân’ı kiraat-ı seb’aya göre okuyan Sâineddîn-i Mukrî’nin halini anlatıp, “Sâineddîn-i Mukrî zamanın Ebu Hafs’ı ve Kâlûn’udur. Her gece Kur’ân’ı hatmetmeden yatmaz.” demeleri üzerine Mevlânâ, “Evet, sadece cevizleri sayıyor, onun özünden bir haz almıyor. Çünkü Allah’ın kelâmı dört esas üzerine kurulmuştur: İbâre, işaretler, latîfeler ve hakikatler. İbâre avam için, işaret havass, latîfeler veliler, hakikatler ise peygamberler içindir. O aziz (Sâineddîn), daima ibareyi tamirle meşgul, fakat onun sınırlarından mahrumdur.” demiştir. Güllüce, s. 48.

²⁵⁴ “Bir mana denizidir ki, ard arda gelen dalgaları asla kesilmez. Parlak bir hidayet güneşidir ki, donmuş tabiatlar üzerine peşi sıra gelen ısı ve ışığı asla kesilmez. Manevi kalp hastalıklarıyla hastalananlara şifa, basireti akl-ı cüz’î örtüsüyle kapanmış olanların gözlerine ilaçtır. Zira yüce mefhumu baştan başa Kur’ân ve hadislerle doludur.”

Bu konuda gösterebileceğimiz bir başka örnekte Mevlânâ,

كُنْ إِمَّا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ “Bir şeyi dilediğinde O’nun buyruğu, sadece “Ol!” demektir, hemen oluverir...”²⁶¹ mealindeki Yasin Suresi 82. âyetinin كُنْ فَيَكُونُ kısmını sözünün arasında görüşünü teyit etmek için zikretmiştir:

“Her şeyin aslı hep sözdür ve kavildir. Senin sözden ve kavilden haberin yoktur. Onu hakîr görürsün; söz, amel ağacının meyvesidir; zira söz amelden doğar. Hak Teâlâ alemleri kavil ile yarattı. “Kün feyekûn” kelam-ı münîfi buna şahiddir ve iman gönüldedir. Eğer kavil ile söylemezsen fayda vermez. Namaz ki fiildir, Kur’ân okumaz isen sahîh olmaz.”²⁶²

Fîhi Mâ Fîh’te âyetler çoğunlukla âyetlerin sadece konuyla ilgili olan kısımlarının seçilerek²⁶³, bazen tam metinleriyle²⁶⁴, bazen de anlam bağlantısı olan bir surenin birden fazla âyeti birlikte iktibas edilmiştir.²⁶⁵

Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh’te, Mesnevî’ye nazaran daha anlaşılır ve öz bir dille tefsir yoluna gitmiştir. Tefsiri yapılan ayetlere baktığımızda ise onların genelde Tevhit inancını ve Kur’ân ahlakını konu edinen âyetler olduğunu görürüz. Mevlânâ’nın asıl gayesi ibadet, muamelât gibi konuları ihtiva eden ayetleri izahtan ziyade, itikat ile ilgili ayetlerdeki hususları açıklığa kavuşturmadır.

İncelemelerimiz esnasında ulaştığımız neticelerden biri de, Mevlânâ’nın Fîhi Mâ Fîh’i telif ederken Kur’ân-ı Kerîm’den ilham aldığı; anlatım metodu ve içerik bakımından Kur’ân’dan etkilendiğidir. Fîhi Mâ Fîh’teki mevzular birebir Kur’ân muhtevasının şerhi olmakla birlikte, belâgat ve fesâhat bakımından etkileyici ve öz oluşu da Kur’ân üslubunu andırmaktadır.

²⁶¹ Yasin 36/82.

²⁶² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 71. “Kün feyekûn” lafzıyla ilgili Mevlana altıncı faslın girişinde de şu açıklamayı yapmaktadır: “Velakin sözsüz idrak eden kimse için, söze ne hacet vardır! Nihayet gökler ve yerler, idrak eden kimse için hep sözdür. Ve onlar sözden doğmuşlardır ki “kün feyekûn” bunun delilidir.” Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 23.

²⁶³ Örnekler için bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, Enfâl 8/24, s. 147; Bakara 2/25, s. 33; Nisa 4/164, s. 141.

²⁶⁴ Örnekler için bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, Saff 61/8, s. 76; Zilzâl 99/7, s. 47; Meâric 70/23, s. 131.

²⁶⁵ Örneğin, Avni Konuk tercümesinin 72. faslı tamamen Fetih Suresinin tefsirine ayrılmıştır. Burada, surenin tüm âyetleri tefsir edilmese de, 1, 2, 3, 4, 8, 10 ve 26. âyetleri tafsilatlı bir şekilde tefsir edilmiştir.

Abdûlbâki Gölpınarlı, *Fîhi Mâ Fîh*'teki fasılların tasnifini Kur'ân'ın tertibine benzetmişse de, bu görüş daha sonra gelen araştırmacılar tarafından kabul görmemiştir. *Fîhi Mâ Fîh*'i yayına hazırlayan Selçuk Eraydın, bu fikrin pek isabetli olmadığını; zira ortalarda ve sonlarda mevcut bazı fasılların, başta olanlardan daha hacimli olduğunu belirtmiştir.²⁶⁶

II. NAKLE DAYANARAK KUR'ÂN'I YORUMLAMA YÖNTEMİ

Kur'ân'ın bazı kapalı âyetlerinin manasının anlaşılması, ya mücmel bir âyetin, mufassal bir âyetle açıklanması, ya da Hz. Peygamber'in izahları veyahut da sahabenin ve tâbiilerin ve daha sonra gelen âlimlerin ictihad ve re'yları ile olmaktadır. Bu tefsir görüşleri daha sonraki nesillere rivâyet ve nakil yoluyla aktarılmıştır. İlk günlerden itibaren seleften nakil yoluyla gelen tefsir rivâyetleri bazıları tarafından olduğu gibi kabul edilirken, bazılarınca bunlar re'y ve ictihadlarıyla meczedilmek suretiyle, kendilerinden sonra gelenlere nakledilmiştir.²⁶⁷ Buradan hareketle, Kur'ân tefsirinde rivâyet ve dirâyet olmak üzere temel iki usûlün varlığından söz edebiliriz.²⁶⁸

Tefsir usûlü ilminde “et-Tefsir bi'r-rivâye”, ya da “et-Tefsir bi'l-me'sûr” diye de ifade edilen rivâyet tefsiri, Kur'ân âyetlerinin, yine Kur'ân'daki başka âyetlerle, Hz. Peygamber'in sünnetiyle ve sahâbe sözleriyle tefsir edilmesi demektir. Başka bir ifade ile seleften gelen tefsirle ilgili rivâyetlere dayalı tefsirdir. Bu metot, Kur'ân'ın anlaşılmasında en önemli yoldur. Ayrıca tabiîn sözlerini de rivâyet tefsiri içinde değerlendirenler olmuştur.²⁶⁹

Rivâyet tefsirleri âyetlerin manalarını, kıraat vecihlerini, muhkem ve müteşabih yönlerini, nüzûl sebeplerini, nasih ve mensûhunu bildirdiği gibi, geçmiş ümmetler ve onlarla ilgili âyetler hakkında da bilgi verirler.²⁷⁰

²⁶⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. XI-XII.

²⁶⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2006, s. 524.

²⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l Müfessirûn*, I, Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005, 137 vd.; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi, Tabakâtü'l-Müfessirin*, I, İstanbul: Bilmen Yay., 1973, 107 vd.; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yay., 2004, s. 228 vd.

²⁶⁹ Bkz. ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, Kahire: Dâru'l-Hadis, 2001, s. 13; es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987, s.1205-1206; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, s. 107-112; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 228.

²⁷⁰ Aydı, Davut, *Tefsir Tarihi Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul: Işık Yay., 2004, s. 76.

Buradan hareketle şunu belirtelim ki, Mevlânâ'nın Kur'ân anlayışının en belirgin özelliklerinden biri de, ele aldığı çoğu âyetin tefsirini rivâyetlerle temellendirmesidir. Müfessirlerce en makbul görülen bu usûl Mevlânâ tarafından da aynı ehemmiyeti görmüştür. Bu konuda Mevlânâ'yı diğer müfessirlerden ayıran en bâriz özellik, kullanılan rivâyetlerin senedlerinin tefsirle birlikte zikredilmemesidir. Rivâyet tefsirinin güvenilirliği bakımından önemli bir yere sahip olan rivâyet zincirlerinin Mevlânâ'da görülmemesi, birçok İslâm âlimi gibi Mevlânâ'nın da okuyucunun kendisine itimadından veya isnad zinciriyle üslûbun akıcılığına halel getirmemek ve sözü uzatmamak veya zamanın telif metodunun böyle oluşu gibi sebeplerle açıklanmaktadır.²⁷¹

Sanıldığıının aksine, Mevlânâ'nın tefsir metodu öncelikle rivâyet metodudur. Ona göre, Kur'ân'ı en iyi tefsir eden, yine Kur'ân'ın kendisidir. Rivâyet yoluyla tefsir ederken, birçok hadisten, sahâbe sözlerinden ve tarihi olaylardan da faydalanır. İkinci olarak, dirâyet metodu yoluyla tefsir yapmayı tercih etmiştir. O, bu metodla tefsir yaptığı yerlerde, bazen kendinden önceki dirâyet tefsirlerini nakletmekle yetinirken çoğu kez de kendi dirâyetiyle, âyetlerin tefsirine girer ve birçok önemli, orijinal dersler ve sonuçlar çıkarır.²⁷²

Bu bölümde Mevlânâ'nın Kur'ân'ı Kur'ân, sünnet, sahâbe ve tâbiûn sözü, nüzûl sebepleri ve tarihî rivâyetler ile tefsirini Fîhi Mâ Fîh bağlamında ele alıp tafsilatlı olarak inceleyeceğiz.

A. Kur'ân'ı Kur'ânla Tefsiri

Kur'ân'ın tefsir yollarının en güzeli, Kur'ân'ın yine kendisiyle tefsir edilmesidir.²⁷³ “Tefsîru'l Kur'ân bi'l-Kur'ân” denilen bu metoda İslâm âlimleri ilk dönemlerden itibaren büyük önem vermişlerdir. Nitekim Yüce Allah da Kur'ân'da,

²⁷¹ Güllüce, s. 120.

²⁷² Güllüce, s. 54.

²⁷³ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîrû'l-Kur'ân-i'l-Azîm*, I, thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Riyad: Dâru Tayyibe, 1997, 7.

“Sonra onu açıklamak yine bize düşer.”²⁷⁴ buyurarak onun bazı âyetlerinin diğer bazılarını tefsir ettiğine işaret etmiştir.²⁷⁵

Kur’ân-ı Kerim’in; icâz ve itnâb, mücmel ve mübeyyen, mutlak ve mukayyed, umûm ve husûs gibi bir takım kısımları içine aldığı malumdur. Bir yerde öz olarak ele alınan bir meselenin başka bir yerde genişletildiği; mücmelin tebyîn, mutlakın takyîd²⁷⁶, âmm lafızların tahsîs edildiği görülür. Kur’ân’ı tefsir etmeye niyetli olan kimsenin bunları nazara alarak izaha muhtaç bir âyetin tefsiri hakkında, aynı surede veya başka bir yerde onu açıklar mâhiyette bir veya müteaddid âyetlerin olup olmadığını bilmesi şarttır.²⁷⁷

Bu yöntemi ilk defa kullanan kişi, yine Kur’ân’ı ilk defa tefsir eden Hz. Peygamber’in kendisidir. Mesela, En’âm Suresinin 82. ayetindeki “zulüm” kelimesini, Lokman Suresinin 13. ayetindeki “şirk” kelimesi ile tefsir ederek²⁷⁸ öncülük ettiği bu yöntemi sahâbe, tabiîn ve sonraki dönem müfessirleri de kullanmışlardır. Mesela, İbn Abbas Fatıha Suresinin 3. ayetinde ifade edilen “din günü” nû şöyle tefsir etmiştir: “Din günü, mahlûkatın hesaba çekileceği gündür, yani kıyamet günüdür...” Daha sonra, yaptığı bu tefsire “Biliniz ki; yaratma da, emir de O’nundur. Âlemlerin Rabbi olan

²⁷⁴ Kıyamet 75/19.

²⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz. Albayrak, Halis, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine: Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri*, İstanbul: Şûle Yay., 1992.

²⁷⁶ Mutlak ve mukayyed terimleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Zeydan, Abdülkerim *Fıkıh Usulü*, (çev. Ruhi Özcan), İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1993, s. 265-270.

²⁷⁷ Bkz. Abdullah Aydemir, *Ebussu’ûd Efendi ve Tefsirindeki Metodu*, Ankara: TDV Yay, 1993, s. 64; ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, II, Kahire: Dâru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1958, 315.

²⁷⁸ Abdullah İbn-i Mesud’dan rivâyet edilen hadis şu şekildedir: “İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar, işte emn-ü amân onlar içindir. Doğru yola giden de onlardır.” mealindeki âyet-i kerîme nâzil olduğunda Müslümanlara ağır gelerek “Ya Resûlullah! Bizim hangimiz nefesine zulmetmez ki, onun imanı, nefesine zulm etmemekle şaibeli olmasın?” demişlerdi de Resûlullah onlara: “Bu âyetteki zulüm sizin sandığınız gibi değildir. O zulüm şirk demektir. Lokman’ın oğluna nasihat ederken: ‘Yavrum, Allah’a şirk etme! Zira şirk, en büyük zulümdür.’ dediğini işitmediniz mi?” diye cevap vermiştir. Bkz. Zebîdî, Ahmed b. Abdüllatif, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, (çev. Ahmed Naim), Ankara: DİB, 1978, s. 163; es-Suyûtî, II, 1204.

Allah'ın şanı ne yücedir”²⁷⁹ âyetini delil getirmiştir.²⁸⁰ Bu metod en sağlam ve güvenilir tefsir kabul edilir. Zira âyetlerin sübûtu kat’îdir ve tevâtüren naklolunmuştur.²⁸¹

Sahâbeden olan müfessirler başta olmak üzere daha sonra gelen müfessirler de Kur’ân’ı, hep Kur’ân’la tefsir edegelmişlerdir. Görebildiğimiz kadarıyla, Kur’ân’ın kendisine has üslûbu ve bilinen tertibi, zaten onun kendi bütünlüğü içinde anlaşılmasını bir zarûret olarak ortaya koymaktadır. Onun içindir ki, Kur’ân’ı ister baştan sona âyet âyet tefsir etsin, ister herhangi bir konusunu açıklamaya çalışsın, isterse onun tercümesini yapsın hiçbir Kur’ân müfessiri ve araştırmacısı, Kur’ân’ı, yine kendi iç yapısı içerisinde anlamaktan müstağni kalamamıştır.²⁸²

Mevlânâ’ya göre de Kur’ân’ın en iyi tefsirini yine Kur’ân’ın kendisi ve ona âşik olan gerçek Müslümanlar yapabilir. Mesnevî’de bu husus şöyle belirtilir:

“Kur’ân’ın manasını, ancak Kur’ân’dan sor; hevâ ve hevesine uymayı ateşe vurup yakmış kişiden öğren.

O kişi, Kur’ân’ın karşısında kurban olmuştur, alçalmıştır; onun canı, Kur’ân’ın ta kendisi kesilmiştir.

Güle tamamiyle kendisini fedâ etmiş yağı, ister gülyâğı diye kokla, ister gül diye.”²⁸³

Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh’te ele aldığı âyetlerin tefsirini yaparken sıklıkla başka âyetlere atıflarda bulunmuştur. Bu, bazen âyetin manasının başka bir âyetle tefsiri, bazen de tercih edilen görüşün âyetlerle teyidi şeklinde görülür. Mevlânâ, Kur’ân kıssalarına da, âyetlerin tefsirinde yeri geldikçe yer verir.

²⁷⁹ A’râf 7/54.

²⁸⁰ Bkz. et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vil-i Âyi’l-Kur’ân*, I, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Riyad: Dâru Alemlî’l-Kütüb, 2003, 158.

²⁸¹ es-Salih, Subhi, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyin, 1968, s. 299 vd.; Gümüş, Sadrettin, *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul: Kayıhan Yay. 1990, s.31.

²⁸² Albayrak, s. 12.

²⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, (çev. Gölpınarlı), V-VI, 3130.

1. Âyetin Manasının Başka Bir Âyetle Tefsiri

Mevlânâ, “ادْفَعْ بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ” “*Sen yine de kötülüğü en iyi tarzda sav!*”²⁸⁴ mealindeki Mü’minûn Suresinin 96. âyetinde geçen “ahsen” kavramının izahını

“O الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ” *“müttakîler ki bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever.”*²⁸⁵ ayeti ile yapmaktadır. Buna göre, âyetteki iyilikten kasıt, insanların birbirlerini affetmeleridir. Şöyle ki:

“ ‘En güzel neyse onunla def’et onu” da iki yüzden düşmanı kahret gitsin. Biri şu: Düşman, düşman olanın eti, derisi değildir, ondaki aşağılık düşüncedir. Çok çok teşekkür etmekle o kötülük, senden defolup gittiği gibi kesin olarak ondan da defolur gider... Bir ikincisi de şu: Bu bağışlama huyu, sende, peydahlandı mı, anlaşılır ki onun yaptığı, dediği yalandır, zarar vericidir; sen nasılsan seni öyle görmemiştir o; artık belli olur ki kötü kişi odur, sen değilsin. Düşmanı da, yalancılığının açığa çıkmasından fazla utandıracak hiçbir şey yoktur. Demek ki ona teşekkür etmekle, onu övmekle adeta zehirlemedesin onu. Çünkü o, sendeki kusuru, noksanı açıklıyor; sense kendi olgunluğunu açıkladın; Tanrı sevgilisi olduğunu bildirdin. ‘Öfkesini yenenleri, insanları bağışlayanları, ihsanda bulunanları Allah sever.’ Tanrı sevgilisi de noksanlı, kusurlu olamaz. Öylesine öv onu ki dostları, olsa olsa ikiyüzlü o; bize bir çeşit sözler söylüyor, oysa ki bununla can ciğer desinler.”²⁸⁶

Diğer bir örnekte Mevlânâ, yirmi ikinci fasılda yer alan Mü’minun Suresi 53. âyeti İsrâ Suresi 44. âyetin yardımıyla tefsir etmektedir.

“كُلُّ حَزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ” *“Her bir fırka kendilerinin indindeki şeyle ferahlandılar.”*²⁸⁷ âyetinin hemen akabinde Mevlânâ, “وَإِنْ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ” *“Hakk’ı hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.”*²⁸⁸ âyetini zikretmiş ve ilk âyeti ikincisiyle açıklığa kavuşturarak şu şekilde devam etmiştir: “İpçinin başka tesbihi ve

²⁸⁴ Mü’minûn 23/96.

²⁸⁵ Âl-i İmran 3/134.

²⁸⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpinarlı), s. 202; krş. çev. Konuk, s. 210-211.

²⁸⁷ Mü’minun 23/53.

²⁸⁸ İsrâ 17/44 .

kazık yapanın başka bir tesbihi ve bez dokuyanın başka bir tesbihi ve çadır direği yapan neccarın başka bir tesbihi ve çadırın içinde oturup işret eden evliyânın başka bir tesbihi vardır.”²⁸⁹

Görüldüğü gibi burada Mevlânâ ilk âyette belirtilen, “her fırkanın kendi indindeki şeyle ferahlaması” durumunu, getirdiği diğer âyetteki “her şeyin Allah’ı hamd ile tesbih etmesi” olarak açıklamıştır.

Bir başka dikkat çekici örnek de ikinci fasılda geçmektedir. Burada Mevlânâ, Tarık Suresi 9. âyette belirtilen *يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ* “Sırların ortaya çıkarılıp yoklanacağı gün” ibâresini, Müddesir Suresi 31. âyet ile tefsir eder. Mevlânâ’ya göre insanın taşıdığı tüm istek ve arzular aslında Allah’a ulaşma isteğinin belirtisidir fakat bu gizli olduğu için insanlar taşıdıkları bu sırrı bilmezler. Fakat zamanla, defalarca dile getirip sahip olunmak istenen her bir arzu kaybolup anlamlarını yitirince bunların bir hile ve fitne olduğu gerçeği ortaya çıkar.

“Bir âdemi, her bir şeyin hayali, o şey tarafına götürür. Hayal-i bağ, bağa; dükkanın hayali dükkana sevkeder. Velâkin bu hayâlât içinde gizli bir tezvir vardır. Görmez misin ki filan mahalle gidip pişman olursun ve ‘Orada fâide bulurum zannettim; bulamadım’. dersin... Hal böyle olan bir mahalde, nedâmet kalmaz. Seni cezbeden her hakikat, o hakikatten başka bir şey değildir; ancak o hakikattir ki seni cezbeyleyler. *يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ* “Sırların ortaya çıkarılıp yoklanacağı gün...”²⁹⁰ âyet-i kerimesinin manası bu dediğimdir. Hakikatte cezbe eden birdir; fakat müteaddid görünür.

Görmez misin ki bir âdem gûnâgûn yüz şey arzu eder. Mesela tutmaç²⁹¹ isterim, börek isterim, helva isterim, yahni isterim, meyve isterim, hurma isterim ve incir isterim der ve bunları ta’dad ile lisana getirir. Velâkin onun aslı açlıktır ve o da birdir. Görmez misin ki bir şeyden doyunca ‘Bunların hiçbirisi lazım değildir.’ der. Binâenaleyh malum oldu ki, on veya yüz yoktur; belki bir vardır. *وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً*

²⁸⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 87.

²⁹⁰ Tarık 86/9.

²⁹¹ Tutmâc: Zamm-ı “tâ” ve “cîm-i Fârisî” ile buğday unundan ma’mul bir nevi’ taamdır. (Şemsü’l-Lugat’ten naklen Mevlana, *Fîhi Mâ Fih*, s. 230)

“Halkın bu ta’dâdı fitnedir.”²⁹² Mesela halkın bu birdir ve onlar yüzdür, yani veliye birdir ve halk-ı kesîre yüz bindir demeleri fitne-i azîmedir.”²⁹³

Bu konuyla ilgili son olarak bahsedeceğimiz örnekteyse Mevlânâ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ 294 “Ey iman edenler! Benim de sizin de düşmanlarınızı dost edinmeyin.” âyetinde geçen “düşman” kelimesinden kastedilenin nefsin isteklerinden alıkonmasını öğütleyen وَالَّذِينَ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ 295 “Ama kim Rabbinin divanında durmaktan korkarsa ve nefsinin heva ve hevesine uymaktan dizginlerse, Onun varacağı yer de olsa olsa cennettir!” âyetlerinden yola çıkarak “nefs” olduğunu belirtmiş ve âyeti bu yönde tefsir etmiştir. Mevlânâ burada, zindandan kurtulan bir grup kişinin yanına gelip, rahatlığa erişince zindandaki ihlâs ve samimiyetlerini kaybetmelerinden ettikleri şikayet üzere bu tefsiri yapar. Şöyle ki:

‘Düşmanımı, düşmanınızı dost tutmayın.’ لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ demiştim ya; sizin hayvanî nefsinizdir; size de düşmandır o, bana da. Bu düşmanı, daima savaşma zindanında hapsedin. Çünkü o zindanda oldukça, belâlara düştükçe, zahmetlere uğradıkça senin öz doğruluğun yüz gösterir, kuvvetlenir. Bin kere sınıamışsındır; diş ağrısından, baş ağrısından, baş korkusundan öz doğruluğu beliriyor sende; peki, ne diye bedenine rahatlık verme kaydındasın; ne diye onu besleyip geliştirmeye koyulmuşsun? Bu ipucunu unutmayın; boyuna nefsi, dileğine erişmemiş bir halde tutun da ölümsüz dileğe ulaşın, karanlıklar zindanından kurtulun. Çünkü وَأَمَّا 296 297 ‘Nefsi, dileğinden alıkoyanın yurdu, gerçekten de cennettir.’

²⁹² Müddesir 74/31.

²⁹³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 10-11.

²⁹⁴ Mümtetine, 60/1.

²⁹⁵ Nâziât 79/40-41.

²⁹⁶ Nâziât 79/40-41.

²⁹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpinarlı), s. 50-51; krş. çev. Konuk, s. 58.

2. Tercih Edilen Görüşün Âyetlerle Teyit Edilmesi

Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh'in bazı fasıllarında aynı manayı taşıdığını düşündüğü âyetleri, birbirlerini desteklemeleri ve anlamı kuvvetlendirmeleri için birlikte açıklayıp tefsir etmiştir.

Örneğin elli dördüncü fasılda, anlam bakımından birbirlerine çok yakın olan Fussilet Suresi 46. âyet ile Zilzal Suresi 7 ve 8. âyetlerin tefsirlerini birlikte yaparak bize bunun güzel bir örneğini sunmuştur:

“Eğer bir kimse birisi hakkında hayır söyler ise, o hayır ve iyilik kendisine âit olur ve hakikatte o senâyî ve hamdi kendisine söyler. Onun nâziri budur ki, bir kimse evinin etrafına gül ve reyhan diker; her baktığı vakitte, gül ve reyhan görür ve daima cennet içinde olur... İşte bunun için Hak Teâlâ buyurur: مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا Ya'nî 'Kim ki amel-i sâlih işlerse, nefsinin lehine ve kim ki fenâlık ederse nefsinin aleyhinedir.'²⁹⁸ Ve فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ Ya'nî 'Kim ki zerre mikdârı hayır işlemişse onu görür ve kim ki zerre kadar şer işlerse o da onu görür.'²⁹⁹ ³⁰⁰

Yine Fîhi Mâ Fîh'te Mevlânâ, Nasr Suresinin ilk âyetinin tefsirini, yine aynı surenin anlamca paralel âyetleriyle tefsir edip konu bütünlüğü sağlar.

...إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ...³⁰¹ âyetini okuduktan sonra şu şekilde devam eder;

“...Muhakkıklar derler: Onun manası budur ki, insan evsaf-ı zemimeyi, kendi ameli ve ictihadı ile kendisinden def' eylediğini zanneder. Vaktaki birçok mücadele eder ve kuvvetlerini ve mesâisini sarfedip nevmid olur; Hak Teâlâ ona der ki: Sen onun kuvvet ve fiil ve amelin ile olacağını zannettin; o benim vaz' ettiğim bir adettir; yani mâlik olduğun şeyi bizim yolumuzda bezl et; ondan sonra sana bizim ihsânımız vasıl

²⁹⁸ Fussilet 41/46.

²⁹⁹ Zilzâl 99/7-8.

³⁰⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 182-183.

³⁰¹ Nasr 110/1.

olur...” Bu açıklamadan sonra ise yine aynı surenin 3. âyetiyle tefsirini pekiştirir. Şöyle ki;

“Şimdi فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ ‘Hemen Rabb’ini hamd ile tesbih ve tenzih et!’

³⁰² Ya’nî sen zannettin ki o iş senin elinden ve ayağından zâhir olacaktır ve onu bizden görmedin. Şimdi mademki bizden olduğunu müşâhede ettin, bu fikir ve zandan istiğfar et! إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ‘Çünkü o tövbeleri fazlaca kabul edendir.’³⁰³”³⁰⁴

Görüldüğü üzere Mevlânâ, Nasr Suresinin tefsirinde, âyetleri birbirinin müfessiri olarak sunmaktadır. Aşağıdaki örnekte de Hicr Suresi 21. âyet ile İsra Suresi 85. âyet aynı anlam çerçevesi içinde tefsir edilmektedir:

“Bu âlemde her ne görür isen, o âlemde de öylecedir. Belki bunlar hep o âlemin numunesidir ve bu âlemde her ne mevcut ise cümlesini o âlemden getirmişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ Hazretleri buyuruyor: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ ‘Hiçbiri hariç olmamak üzere her şeyin hazineleri bizim nezdimizdedir.’”³⁰⁵ Ayak esnafı tablaların üzerine her yığından bir avuç biber, bir avuç sakız ve birer avuç sâir edviye-i muhtelif vaz’ ederler. Yığınların nihâyeti yoktur. Velâkin onun tablasına bundan ziyâdesi sığmaz. İmdi, insan dahi esnafın tablası veya bir attar dükkanı gibidir. Zira onun tablalarına ve hokkalarına sıfat-ı Hak hazinelerinden (bir) avuç ve parça parça vaz’ etmişlerdir. Ve bu âlemde ticaret etmek için kendi haline münâsib sem’den ve basardan, nutuktan, akıldan, keremden وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ‘Zaten size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.’”³⁰⁶ âyet-i kerimesi mucibince ilimden bir parça verilmiştir.³⁰⁷

3. Âyetleri Kur’ân Kıssaları İle Tefsiri

“Bir kimsenin izini sürüp adım adım takip etmek³⁰⁸, birine bir sözü beyan etmek³⁰⁹, anlatmak, hikaye etmek” anlamlarına gelen “kıssa”³¹⁰ kelimesi, Kur’ân

³⁰² Nasr 110/3.

³⁰³ Nasr 110/3.

³⁰⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 75.

³⁰⁵ Hicr 15/21.

³⁰⁶ İsra 17/85.

³⁰⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 58-59.

³⁰⁸ Kehf, 18/64.

³⁰⁹ Yusuf, 12/3.

terminolojisi içinde, “Geçmiş eserleri, izleri açığa çıkaran, bu suretle unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak insanı derinden derine tefekküre yönelten bir olgu³¹¹; bazı peygamberler, fertler ve milletler hakkındaki olayları edebî bir tarzda sunan, dinî ve ahlâkî amaçlar içeren birimler.” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu birimlerdeki olaylar, insanın tarih içindeki eylemlerini, tavırlarını ve kutsalın insan açısından olumlu ya da olumsuz bir şekilde tezahürlerini (tarihe müdahalelerini) kapsamaktadır.³¹²

Kur’ân-ı Kerîm’de mevcut olan, geçmiş milletlere ve peygamberlere dâir kıssalardan maksat tarihî vakaların kronolojik olarak anlatılması değil, ancak geçmiş peygamberlerin ve milletlerin başından geçenlerden insanların ibret alıp hidâyete ermelerini sağlamaktır. Kur’ân kıssaları özetle “Kur’ân’ın indiriliş maksadlarını gerçekleştirmek” gayesini taşımakla birlikte, detaylandırdığımızda Hz. Muhammed’in nübüvvetini ispat, bütün peygamberlerin İslâm’ı tebliğ ettiklerini göstermek, muhâtapların ders almalarını sağlamak, Hz. Peygamber’in ve mü’minlerin kalplerini takviye etmek gibi amaçları içerir.³¹³

Kur’ân, hâdiselerin teferruatını değil; kendi gayesine uygun ve insanların müşterek dertleri olan yönleri seçer. Bu hâdiseler muhtelif surelerde anlatıldığı halde her defasında ayrı bir tazelik ve tatlılık kazanır.³¹⁴ Kıssaların üslubu din, tarih ve i’cazlı edebî üslup olmak üzere üç temel hususiyeti barındırır. Kur’ân’ın tümünde olduğu gibi kıssalar üslubunda da asıl gaye dinî irşad olduğundan kıssalardaki üç temel hususiyetten ikisi olan tarih ve i’cazlı edebî yön dinî gayeyi gerçekleştirmede birer vesiledir.³¹⁵

Kur’ân’da zikredilen bu gibi kıssalar, geçmişte yaşayanların ilim, cehalet, kuvvet, zaaf, şeref, zillet, gibi durumlarını ve bunların sebeplerini bize, onlardan ibret alıp aynı hatayı tekrarlamamız ve dosdoğru yol üzere hayatımızı idame ettirmemiz için açıklanmıştır. Kur’ân’ın kendi sunuş mantığı ve yöntemi içerisinde kıssalar, bir nakil ve

³¹⁰ Bkz. el-İsfahânî, Ebu’l-Kasım Ragıb; *Müfredâtü Elfâz’il- Kur’ân*, (thk. Safvan Adnan Davûdî), Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 1992, s. 671-672.

³¹¹ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1998, s. 239.

³¹² Bkz. Yavuz, Ömer Faruk, *Kur’ân’da Sembolik Dil*, Ankara: Ankara Okulu, 2006, s. 349.

³¹³ Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983, s. 106-109; bkz. Şimsek, M. Sait, *Kur’ân Kıssalarına Giriş*, İstanbul: Yöneliş Yay., 1993, s. 67-115.

³¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 172.

³¹⁵ Şengül, İdris, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yay., 1994, s. 197.

aktarımın ötesinde, toplumsal değişmelere paralel olarak ele alınması ve üzerinde derinliğine düşünülerek birtakım yorum ve prensiplere ulaşılması gereken tarihsel veriler konumundadırlar. Kur'ân'ı bir özel tarih olmaktan çıkararak ona, ümmetlerle birlikte tüm insanlığa tarihî gerçekleri sunan bir kitap olma vasfını kazandıran da ondaki bu temel özelliktir.³¹⁶

Mevlânâ, gerek *Fîhi Mâ Fîh*'te, gerekse diğer eserlerinde Kur'ân'ın anlaşılması hususunda kıssalara verdiği önemi, onlardan detaylıca bahsederek değil, sohbetleri esnasında kısaca değinerek göstermiştir:

“...Evliyâ-yı Hak, esbâb hâricinde, menkuşen zâhir olan birtakım işleri gördüler. Nitekim dağdan nâka çıktı ve Musa (a.s.)’nın asası bir büyük yılan oldu; ve bir mermerden on iki pınar aktı; ve keza Mustafa (s.a.v.) Ay’ı aletsiz, bir işaretle şakk eyledi; ve Adem (a.s.) babasız ve anasız, İsa (a.s.) babasız vücuda geldi; ve İbrahim (a.s.) için ateşten gül ve gülistan peydâ oldu; ve ilâ-mâ-lâ-nihâye böyle şeyler vâki’ oldu. İmdi vaktâki bunu gördüler, bildiler ki esbâb bahanedir ve işi gören başkasıdır. Avâmın meşguliyeti için esbâb bir nikabdan başka bir şey değildir. Zekeriyya (a.s.)’a Hak Teala ‘Sana evlad vereceğim’ diye va’d buyurdu. O, ‘Ben ihtiyarım ve zevcem de ihtiyardır; ve alet-i şehvet zayıf olmuştur; ve zevcem haml imkanı olmayacak ve çocuk tevlid edemeyecek bir hale gelmiştir. Ya Rab, böyle bir kadından nasıl çocuk olur?’ diye feryad eyledi. Nitekim Kur’ân-ı Mecîd’de buyrulur: **قَالَ رَبِّ اُنِّىْ يَكُوْنُ لِىْ غُلَامٌ وَفَدَّ** **بَلَّغْنِى الْكِبَرُ وَاَمْرًا نِّى عَاقِرٌ** ‘*Ya Rab, benim nasıl oğlum olur ki, bana ihtiyarlık geldi ve zevcem de doğuramayacak derecede ihtiyardır.*’³¹⁷ Cevab geldi ki: Âgah ol! Ey Zekeriyya, yine serrişteyi kaybettin. İşlerin esbâbdan hâric olduğunu sana yüzbin kere gösterdim, onu unuttun; bilmez misin ki esbâb bahanedir...’’³¹⁸

³¹⁶ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, s. 238.

³¹⁷ Al-i İmran 3/40.

³¹⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 65; Mevlânâ bu ayetleri, lafızlarını zikretmeden kırk dördüncü fasılda aynı doğrultuda tefsir eder. Bkz: Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 157-158 “Bunlara bak da bil ki bütün bunlar, Tanrı gücüne karşı bahanedir ancak. Her şey O’ndan, her şeyde hükmeden, hem de kayıtsız hükmeden O. İnanmış, o kişiye derler ki bu duvarın ardında birisinin bulunduğunu, biz onu görmediğimiz halde onun, bizim hallerimizi, bir-bir bildiğini, gördüğünü bilir; hayır, bunların hepsi de hikâyeden başka bir şey değil diyen, inanmayan kişinin aksine iyiden-iyiye inanır buna.”

Mevlânâ Hz. Meryem-Hz. İsa (a.s.) kıssasından teferruatlı olmasa da, insanlığa vermek istediği mesajı vurgulayarak bahseder. Yalnız Meryem Suresi 23. âyetin lafzını zikreden Mevlânâ, devam eden âyetlerin anlamlarına yer verir:

“Her işte insana rehber olan derddir. Bir kimsede bir işin derdi ve o işin heves ve aşkı, derûnunda peyda olmadıkça, o işe kasd etmez ve o iş derdsiz ona müyesser olmaz. Dünya olsun, âhiret olsun, neccarlık olsun padişahlık olsun, ilim olsun, amel olsun ilh... Hz. Meryem’de derd-i haml peydâ olmadıkça, o ağaç tarafına gitmedi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ ‘Derken doğum sancısı onu bir hurma ağacına dayanmaya sevk etti.’³¹⁹ O derd, onu ağaç tarafına götürdü; ve kuru ağaç meyvedâr oldu. Ten Meryem gibidir ve her birimizin İsa’sı vardır. Eğer bizde derd zuhûr ederse İsa’mız peydâ olur ve doğar...”³²⁰

Müellifimiz Mevlânâ, eserinde Fetih Suresi 2. ayetin tefsirini Kur’ân’da yer alan İsrâ ve sahâbeden rivâyet edilegelen Miraç hadisesiyle bağlantı kurarak yapmıştır:

“Kavlühü Teâlâ: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ‘Bu geçmiş ve gelecek günahını Allah’ın mağfîret etmesi içindir.’³²¹ İbn Atâ der ki: Muhammed Mustafa (s.a.v.) mi’râcda Sidretü’l muntehâ ağacına vâsıl olduğu vakit, ki orası bâlâ-yı arşdır, onun makamı, Hz. Cibril’in âşiyânesidir; bu makamdan dahî mürûr etmek istedi. Refîkı olan Hz. Cibril adımını geri aldı. Hz. Fahr-i Âlem Efendimiz buyurdular ki: ‘Ey karındaşım Cebrail, bu heybetli mevzi’de beni yalnız mı bırakıyorsun? Nida geldi ve Hak Teâlâ itâben buyurdu ki: ‘Bu iki üç adımda, onunla mı ülfet peydâ ettin?’ İşte bu

لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ ‘Allah’ın seni mağfîret etmesi için’³²² ayetinde işaret buyrulan gûnahtan murad, bu gûnahtır. Ya’ni seni ülfetten ve gayrin ünsiyetinden pâk ettik ve gayrdan müstağnî kıldık, demektir.”³²³

³¹⁹ Meryem 19/23.

³²⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 22.

³²¹ Fetih 48/2.

³²² Fetih 48/2.

³²³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 214.

Bir başka fasılda Mevlânâ, eşyanın zıddı ile inkişâf ettiğinden bahsederken Kur'ân'da bahsi geçen Hz. Âdem-İblîs, Hz. Mûsâ-Fir'avn, Hz. İbrahim-Nemrud kıssalarını misal olarak göstermiştir:

“...Nitekim Âdem (a.s.) ın mukâbelesinde İblîs; ve Mûsâ (a.s.)’a karşı Fir'avn; ve İbrahim (a.s.)’a karşı Nemrûd; ve Mustafa (s.a.v.)’e karşı da Ebû Cehil var idi; ve ila-mâlâ nihâye böyle surette zıddlar vardır. İmdi her ne kadar ma’nada zıd yok ise de, Hak Teâlâ sûrette evliyâsına zıd peydâ eder. Onlar ne kadar adâvet ve zıddıyyet ızhâr ederlerse, onların işi i’tilâ eder ve şöhrat-gîr-i âfâk olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur:

‘*يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنِمْ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ*’ *Onlar Allah Teâlâ Hazretleri’nin nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Kâfirler her ne kadar onu kerîh görürlerse de, Allah Teâlâ nurunu itmâm edicidir.*’³²⁴ ”

“...Ve keza Fir'avn’a nazar etmez misin? Mülk ve malı ziyade döktüklerinden, ulûhiyet davasına kıyam eyledi. *وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنْزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ* ‘İyiden ve kötüden hiçbir şey yoktur ki, indimizde hazîne-i bî-pâyânı olmaya. Velâkin havsala mikdarınca inzâl eyleriz ki, maslahat ondadır...’³²⁵ ”³²⁶

B. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri

Şüphesiz Kur'ân'ın ilk ve en yetkin müfessiri Hz. Peygamber (s.a.v.)’dir.³²⁷ Hadisçilere göre, “Şer’î bir hüküm ifade etsin ya da etmesin, Hz. Peygamber’in bütün sözleri, fiilleri, takrirleri, onun hayatına dair bilgiler³²⁸”i ihtiva eden sünnet, Kur'ân tefsirinde Kur'ân'ın kendisinden sonra başvurulmuş ikinci kaynaktır. Çünkü o Kur'ân'ı şerh etmekte ve açıklamaktadır.³²⁹

Kur'ân-ı Kerîm Arap diliyle nâzil olmuş, muhatapları onu kendi kültür seviyeleri nispetinde anlayabilmişler, anlayamadıkları kısımları bu konuda en salâhiyetli

³²⁴ Saff 61/8.

³²⁵ Hicr 15/21.

³²⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 30-31.

³²⁷ ez-Zerkeşî, II, 56-157; el-Kâsımî, Cemâleddin, Tefsir İlminin Temel Meseleleri, İstanbul: İz Yay., 1990, s. 11; Hz. Peygamber’in Kur'ân tefsiri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz’in Kur'ân Tefsiri*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1983.

³²⁸ Bkz. Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 1996, s. 71.

³²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân-i'l-Azîm*, I, s. 7; es-Suyûtî, II, 1204-1205.

zât olan Hz. Peygamber'e sormuşlardı.³³⁰ Sahâbe-i Kiram, Resûlullah (s.a.v.) aralarında bulunduğu halde Kur'ân tefsirine cür'et edemiyorlardı. Çünkü büyük yükü o yükleniyor ve onu hakkıyla yerine getiriyordu.³³¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) sadece tebliğ vazifesiyle değil aynı zamanda Kur'ân'ı tebyin ve tefsir vazifesiyle de mükellefti.³³² *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا* “İnsanlar arasında Allah’ın sana bildirdiği şekilde hükmetmen için Biz sana kitabı gerçeğin, hakkın ta kendisi olarak indirdik...”³³³ ve *وَمَا أَنْزَلْنَاهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِلتَّبَيِّنِ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى* “Ey Resulüm, sana bu kitabı indirmemiz, sırf onların, hakkında ihtilaf ettikleri gerçekleri açıklamak ve sırf iman edecek kimselere hidâyet ve rahmet olması içindir.”³³⁴ ayetleri gereğince Kur'ân'ı açıklama görevi bizzat kendisine verilen, tefsir ilminin öncüsü Peygamberimiz Hz. Muhammed, yaşamı boyunca yaşayan bir Kur'ân olmuştur. Bir hadisinde Peygamberimiz (s.a.v.): “*Dikkat edin, bana Kur'ân ve onunla beraber bir misli verilmiştir.*”³³⁵ buyurarak Kur'ân-ı Kerîm'i açıklama konusunda sahip olduğu sorumluluğu dile getirmiştir.

Kurtûbî'ye göre Peygamber'in beyânı iki türlüdür. Birisi Kitapta mücmel olarak gelen ifadeyi açıklamaktır. Beş vakit namazı, vakitlerini, secdelerini, rûkûlarını ve diğer hükümlerini açıklaması gibi. Nitekim Hz. Peygamber'in “Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz, siz de öyle namaz kılınız.” diye buyurduğu Buhârî’de rivayet edilmektedir. Bir diğer beyân şekli ise, Allah’ın Kitabının hükmünden başka hüküm ortaya koymaktır. Kadının halası ve teyzesi ile birlikte nikahlanmasının haram kılınması buna örnektir.³³⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in tefsiri, Kur'ân’ın mücmel olan âyetlerini tafsil, umûmî hükümlerini tahsis, müşkîlini tavih, neshe delâlet etme, mübhem olanı açıklama, garip kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebî incelikleri muhtevî âyetlerin maksudunu bildirme gibi belli başlı kısımları taalluk

³³⁰ ez-Zerkeşî, II, 139; es-Salih, s. 289; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 231.

³³¹ es-Salih, s. 289.

³³² Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz'in Kur'ân Tefsiri*, s. 29-31.

³³³ Nisa 4/105.

³³⁴ Nahl 16/64.

³³⁵ İbn Kesîr, I, 7; el-Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006, 65.

³³⁶ el-Kurtûbî, I, 67-68; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 232.

eder.³³⁷ Aynı zamanda ahkâma, âhiret ahvaline, kıssalar ve ahhâra ait bazı hususlar vardır ki, Kur’ân’da zikredilmezler. Bunların tefsiri Peygamberimiz’e bırakılmıştır. *“Biz sana da Kur’ân’ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın.”*³³⁸ âyetiyle Hz. Peygamber açıklamakla mükellef kılınmıştır. O’nun beyânı; kavliyle, fiiliyle ve ikrarıyla olurdu. Bundan dolayı Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ashâbının, Kur’ân’ı ve O’nunla amel etmeyi, onar onar âyetler halinde öğrenmelerini temin ediyordu.³³⁹

Mevlânâ’nın fikir ve düşünce sistemini yoğuran, şekillendiren pek çok unsurun başında kutsal kitabımız Kur’ân’la birlikte, Peygamberimiz’in sünneti gelmektedir. Mevlânâ’nın Hz. Peygamber’e ve O’nun sünnetine önem verdiğini eserlerine baktığımızda görürüz. Aslında “Ben Muhammed yolunun toprağıyım.”³⁴⁰ demesi bunun en önemli kanıtlarından biridir.³⁴¹ Bu durum Mevlânâ’nın Kur’ân’a yaklaşımında da açıkça görülür. O, âyetleri açıklarken Peygamberimizin hadislerinden sıklıkla istifade etmektedir.

Mevlânâ, sohbetlerinde ele alıp açıkladığı âyet ve hadislerin manalarının derinliğinden, onları farklı olaylara şahitlik eden bir çift şâhide benzeterek bahseder. Ona göre bu iki şâhidin suretleri değişmese de, farklı şeylere şehâdet edip taşıdıkları manalar çeşitlilik gösterebilir:

“Ma’lûm olsun ki, istişhâd eyledikleri her bir âyet ve hadis, vukuât-ı muhtelifeye vâkıf iki şâhid gibidirler. Her bir makamdaki şehâdetleri o makama münâsib olur. Mesela bir hânenin vakfiyyetine iki şâhid vardır. Yine bu iki şâhid bir dükkanın bey’ine şehâdet edebilirler ve keza yine bunlar bir nikaha şehâdet eylerler. Velhâsıl hâzır oldukları her bir vak’a ona muvâfık olarak şehâdet eylerler. Şâhidlerin

³³⁷ ez-Zehebî, I, 55 vd.; Yıldırım, *Peygamberimiz’in Kur’ân Tefsîri*, s. 31; Gümüş, s. 45-52; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, s. 210-211; Erdoğan, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1995, s. 254.

³³⁸ Nahl 16/44.

³³⁹ Aydüz, s. 33-34.

³⁴⁰ Mevlânâ, *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems-i Tebrizî, Rubâiyyât*, 1331.

³⁴¹ Yıldırım, Ahmet, “Mevlânâ ve Sünnet”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=515, 04 Haziran 2009.

sûreti birdir: fakat şehâdet ettikleri şeylerin manaları başkadır. Allah bizi ve sizi faydalandırsın. ‘Renk kan rengidir ve koku misk kokusudur.’”³⁴²

Onun hadisleri istişhâdı genellikle bir âyetin izahı ve verilen mananın teyidi esnasında daha çok görülebilir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Mevlânâ’nın bu konuda benzerlerinden ayrıldığı husus, hadisleri kullanırken rivâyetlerin senedlerini de beraberinde nakletmemesi ve sıhhat derecelerinden bahsetmemesidir.

1. Âyetleri Hadislerle Tefsir Etmesi

Mevlânâ Fîhi Mâ Fîh’te âyetleri tefsir ederken hadislere sıklıkla müracat etmiştir. Örneğin Fetih Suresi’nin 27. âyetinde geçen ...الرُّؤْيَا رَسُولُهُ... “*Resulüne gösterdiği rüyayı*”³⁴³ ifadesindeki “rüya”nın, Hz. Peygamber’in “*Dünya uyuyan insanın rüyasına benzer.*”³⁴⁴ hadisinden yola çıkarak dünya hayatı olduğunu söyler ve şu şekilde açıklamada bulunur.

“Şimdi Kur’ân’da رَسُولُهُ الرُّؤْيَا buyurulması, âşıkların, sâdıkların ve müştâkların rüyâlarına işârettir. Ve onun tabiri o âlemde zâhir olur; belki ahvâl-i âlemin cümlesi rüyadır. Tabiri o âlemde peyda olur. Nitekim at üzerinde bir süvari görürsün; muradına nail olursun. At ile murâdın ne münasebeti vardır?... Ahval-i âlem böyle dediğimiz gibi hep rüyadır. ‘*Dünya uyuyan insanın rüyasına benzer.*’ Onların tabirleri başka türlü olur, bu âleme benzemez. Onu muabbir-i ilahi tabir eder; zira ona cümlesi mekşûftur.”³⁴⁵

Başka bir örnekte ise Mevlânâ, Al-i İmran Suresi 14. âyetin tefsirini, konuya açıklık getiren bir hadisle tamamlar:

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ
وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الدُّنْيَا

³⁴² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 34.

³⁴³ Fetih 48/27.

³⁴⁴ Fîhi Mâ Fîh’te geçen bu hadisin kaynağına ulaşamamıştır.

³⁴⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 94.

“Kadın ve oğullar ve kantarlar ile altın ve gümüş ve tâmmü’l-hilka hünerli ve nişanlı atlar ve deve ve öküz ve koyun ve ekin şehvetine ve arzusuna muhabbet, nâs için tezyin kılındı; işte hayat-ı dünyanın metâi!”³⁴⁶

“İmdi Cenab-ı Hak ‘züyyine’ buyurmuş olduğundan o, yalnız güzel değil, belki güzellikte nihayet mertebededir. ... Zira ‘züyyine li’n-nâs’ buyruldu. Niçin? der isen, âdem Hakk’ın usturlabıdır. Velâkin bir münecim lazımdır ki usturlabı bilsin; usturlab³⁴⁷ sebzece veya bakkalda da bulunabilir; fakat ondan ne istifade eder? ... Binâenaleyh usturlab, münecim hakkında faidelidir.”

Bu açıklamalarının sonunda Mevlânâ Hz. Peygamber’in konuyu açıklayıcı ve izah edici bir hadis-i şerifini nakletmiştir: “*Nefsini bilen Rabbini bilir.*”³⁴⁸ “Bunun gibi bu bakır usturlab ahvâl-i felekin âyînesidir; ve ‘*And olsun Biz, ademoğullarına izzet ve şeref verdik.*’³⁴⁹ âyet-i kerimesi mûcibince vücûd-ı ademî, Hakk’ın usturlabıdır...”³⁵⁰

Son olarak ele alacağımız örnekte ise Mevlânâ, وَاللَّهُ يَفْبِضُ وَيَبْسُطُ ‘Allah Teâlâ kabz ve bast eyler.’³⁵¹ âyetin içinde geçen “kabz” ve “bast” kelimelerinin tefsirini şu hadis-i şerîfi şerh ederek yapar: “*Zincirler ile cennete çektikleri kavmin haline taaccüb ederim. Onları tutup, ellerini boyunlarına bağlayın; ba’dehû naîme îsal edin; sonra visâle ve ondan sonra da cemâle ve kemâle îsâl eyleyin.*”³⁵² Ardından şu şekilde açıklamada bulunur: “Balıkçılar büyük balığı birdenbire çekmezler; zira olta balığın boğazına saplandığından kanı akıp gevşesin ve zayıf olsun diye bir parça çekerler yine bırakırlar ve bi’l-küllîye zayıf oluncaya kadar böyle çekerler. Aşk oltası dahî insanın

³⁴⁶ Al-i İmran 3/14.

³⁴⁷ Usturlab Bir astronomi aleti. Astronomide çeşitli problemlerin grafik olarak gösterilmesi, yıldızların yükseklik açılarının ölçülmesi, enlem dairelerinin belirlenmesi, zaman ölçülmesi, burçlarla ilgili bilgilerin elde edilmesi vb. işlerde kullanılır. <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Usturlab>.

³⁴⁸ el-Kârî, Ali Muhammed el-Herevî, *el-Masnu’ fî Ma’rifeti’l-Hadîsi’l-Mevzu’*, Riyad, 1404 h., I, 343, h.n. 349; el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafâ*, Beyrut, 1405 h., II, 343’den nakleden Gökçekli, s. 100; Her ne kadar bu söz, hadis otoritelerince hadis olarak kabul edilmese de, birçok ünlü kelimci ve sûfî, bunu hadis saymış ve bazı önemli fikirlerini bunun üzerine bina etmişlerdir. Maturidî mezhebinin imamı Ebû Mansur el-Maturidî (v. 333/944) Kitâbu’t-Tevhid’inde bu söze yer vermekle birlikte, hadis olduğuna dair bir ifade kullanmaz. Karadağ, Çağfer, “*Hadisçiler, Kelamcılar ve Sûfîlerin Hadis Anlayışlarına İki Örnek*” Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI, 1994, s. 261-262.

³⁴⁹ İsra 17/70.

³⁵⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 12-13.

³⁵¹ Bakara 2/245.

³⁵² el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafâ*, Beyrut, 1405 h., II, 71; el-Münâvî, Abdurraûf, *Feyzü’l-Kadîr*, Mısır, 1356 h., IV, 3’den nakleden Gökçekli, s. 67.

damağına saplandıkda, ondaki bâtil olan kuvvetlerin ve kanların yavaş yavaş gitmesi için, Hak Teâlâ onu tedricile çeker.”³⁵³

2. Âyete Yüklelediği Anlamı Teyit İçin Hadis Nakletmesi

Fîhi Mâ Fih’te bulunan hadislerin çoğu, bir âyetin yorumunda, o âyetin tefsirini kuvvetlendirmek için kullandığı rivâyetlerdir. Mevlânâ’nın şu açıklaması buna güzel bir örnektir:

“لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ‘Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.’³⁵⁴ âyet-i kerimesiyle ‘Hakk’ın cezbelereinden bir cezbe ins ve cinin ibadetinden hayırlıdır.’³⁵⁵ hadis-i şerifi ma’nen müttehid-i kelâmdır. Yani, onun inâyeti erişince, yüz bin ve daha ziyade sa’yin işini görür. Sa’y ve gûşîş dahi hoştur ve müfiddir; velâkin inâyetin yanında ne hükmü olur?”³⁵⁶

Başka bir örnekte de Mevlânâ hadisle iştişad yöntemine görüşünü teyid için başvurmaktadır: “Her kim hasbeten-lillah, iki gözünü kaparsa; فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا ‘Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu görür.’³⁵⁷ âyet-i kerîmesi mucibince, o zâyî olmaz. Ancak onun bâtını muzlim ve mahcûb oldukça, ne kadar ileriye gittiğini göremez. ‘Dünya ahiretin tarlasıdır.’³⁵⁸ hükmünce, burada ne ekmiş ise, orada onu biçtiğini görür.”³⁵⁹

3. Âyetleri Tefsirde Kutsî Hadislere Yer Vermesi

“Rabbanî ya da ilâhî hadis” de denilen kutsî hadis, âhad yolla Peygamberimiz tarafından nakledilmiş, manası yine Peygamberimiz tarafından Allah’a nispetle ifade edilmiş hadislerdir. Âlimlerin çoğunluğuna göre manası Allah’a, lafızları ise Hz. Muhammed’e aittir. Hadisin manası Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber’e

³⁵³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 107.

³⁵⁴ Kadir 97/3.

³⁵⁵ el-Aclûnî, II, 167, I, 397.

³⁵⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 52.

³⁵⁷ Zelzele 99/7.

³⁵⁸ el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1405 h., I, 495; el-Münâvî, Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadîr*, Mısır, 1356 h., IV, 2 'den nakleden Gökçekli, s. 71.

³⁵⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 47.

vahyedilmiş olsa bile, bu mananın insanlara aktarılmasında, kelimelerin ve ibarelerin tercih ve tertibi Hz. Peygamber'in ihtiyarına bırakılmıştır. Bu hadislerle kudsiyetin izâfe edilmesinin sebebi, onların her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'dan sâdır olması yönündendir; yani bunların menşei, Allah Teâlâ'dan sâdır olan ve kudsî denen bu sözlere hadis lafzının ıtlâkı ise, bunların Hazreti Peygamber tarafından Rabbından nakl ve hikaye edilmesi sebebiyledir.³⁶⁰

Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh'te kutsî hadisleri hem başlı başına ele alıp açıklamış, hem de âyetlerin izahında anlamı kuvvetlendirmek için onlara yer vermiştir. Kutsî hadisleri naklederken yalnız hadisin metnini nakletmiş, senedlerini belirtmemiştir. Aynı zamanda hadisleri herhangi bir metin tenkidine tabi tutmamıştır. Kırk sekizinci fasılda geçen “*Ben, beni zikr edenin celîsiyim.*” hadis-i kutsîsi bunun örneklerinden biridir:

“Her kim ki rızâ-yı Hak talebinde olursa, bu cihanda ve o cihanda peygamberler ile bir yerde otururlar ve bir yerde uyurlar. Nitekim قَاوُلِيْكَ مَعَ الَّذِيْنَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِّنَ النَّبِيِّْنَ وَالصّٰدِقِيْنَ وَالشّٰهَدَاءِ وَالصّٰلِحِيْنَ Ya'ni ‘İşte onlar Allah Teâlâ'nın in'am ettiği enbiya ve siddîklar ve şehidler ve sâlihler ile beraberdir.’³⁶¹ âyet-i kerîmesi bu makamı haber verir. ‘*Ben, beni zikr edenin celîsiyim.*’³⁶² hadis-i kutsîsi mûcibince, o kimse belki Hak Teâlâ ile hemnişindir.³⁶³ Eğer Hak onun hemnişini olmasa idi, onun gönlünde şevk-i Hak olmazdı. Zira hiçbir vakitte gül kokusu gülsüz ve misk kokusu misksiz olmaz.”³⁶⁴

Bir başka örnekte Mevlânâ, ‘*Ben bir gizli hazine idim, bilinmekliğe muhabbet ettim.*’ ve ‘*Sıfatlarımla halka çık.*’ kutsî hadislerini zikrettikten sonra açıklamasını Saff Suresi 8. âyetin tefsiriyle devam ettirmiştir:

“Hak Teâlâ Hazretleri ‘*Ben bir gizli hazine idim, bilinmekliğe muhabbet ettim.*’ buyurur. Hâlbuki kendisinin zıddı olmadığından, nûru zâhir olmak için, zulmetten ibaret olan bu âlemi yarattı. ‘*Sıfatlarımla halka çık.*’ kelâm-ı münîfde işaret olunduğu

³⁶⁰ Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1985, s. 123.

³⁶¹ Nisa 4/69.

³⁶² el-Aclûnî, I, 201.

³⁶³ “Beraber oturup kalkan, teklifsiz arkadaş.” Devellioğlu, s. 356.

³⁶⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 167-168; (çev. Gölpınarlı), s. 158.

vechile, böylece enbiyâ ve evliyâyı ızhâr eyledi... Zira o mana için, mana cihetinden zıd yoktur; ancak bi-tarîk-ı sûret zıddı vardır. Hak Teâlâ sûrette evliyasına zıd peyda eder. Onlar ne kadar adâvet ve zıddiyet ızhâr ederlerse, onların işi i'tilâ eder ve şöhret-gîr-i âfâk³⁶⁵ olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur:

يُرِيدُونَ لِيُطْفَؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ Ma'nâ-yı münîfî:

'Onlar Allah Teâlâ hazretlerinin nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Kâfirler her ne kadar onu kerih görürlerse de, Allah Teâlâ nurunu itmâm edicidir.'³⁶⁶ ³⁶⁷

Son olarak inceleyeceğimiz örnek, "Onu gören beni görmüş, onu kasd eden beni kasd etmiş olur."³⁶⁸ hadis-i kutsîsinin geçtiği "Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez." âyetinin işâri tefsiridir. Burada Mevlânâ, lafzî bağlamından uzak olarak yaptığı tefsirini kutsî hadisle desteklemiştir:

"Şu halde her eren, Tanrının kesin delilidir. Halkın mertebesi, makamı, ona olan ilgisi kadardır. Ona düşmanlıkta bulunursa Tanrıya düşmanlık etmiş olurlar. Dostluk etmeye çalışırlarsa Tanrıya dostluk ederler. 'Onu gören beni görür, ona kasteden bana kasteder.' Tanrı kulları, Tanrı hareminin mahremleridir. Hadımlar gibi hani; Tanrı, varlık, istek, hıyânet damarlarını tâ kökünden koparıp kesmiş, onları tertemiz bir hale getirmiştir; böylece de bütün dünya onlara hizmetçi olmuştur."³⁶⁹

Şüphesiz mahdûm-i âlem olmuşlar, hakkında لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ Ya'ni 'Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez.'³⁷⁰ buyrulmuş olan, esrara mahrem bulunmuşlardır."³⁷¹

C. Kur'an'ı Nüzûl Sebepleriyle Tefsiri

Nüzûl sebepleri herhangi bir hâdis olduğu gibi Hz. Peygamber'e yöneltilen sorular karşısında onun tarafından halledilmesi veya cevaplandırılması gereken bazı

³⁶⁵ "Şöhreti her tarafa yayılan." Devellioğlu, s. 1002.

³⁶⁶ Saff 61/8.

³⁶⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 76; (çev. Gölpınarlı), s. 68.

³⁶⁸ *Fîhi Mâ Fih*'te geçen bu hadisin kaynağına ulaşamamıştır.

³⁶⁹ Mevlana, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 62; krş. çev. Konuk, s. 69-70.

³⁷⁰ Vâkıa 56/79.

³⁷¹ Mevlana, *Fîhi Mâ Fih*, s. 70.

müşkilleri ve meseller de olabilir. Kısaca, Kur'ân ilimlerinden biri olan, “âyetlerin iniş sebepleri” anlamına gelen esbâbu'n-nüzûl³⁷², “Hz. Peygamber'in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir suresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Resûlullah'a sorulan soru.” anlamına gelmektedir.³⁷³ Esbâb-ı nüzûl sadece âyetlerle ilgili bir tabir olup Resûl-i Ekrem'in herhangi bir konuya dair açıklama yapmasına veya davranışta bulunmasına vesile olan özel sebeplere “esbâbü vürûdi'l-hadîs” denilmiştir.³⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de her âyetin, nüzûlünü gerekli kılan bir sebep mevcut değildir. Nüzûl sebebi olan ayetler olduğu gibi, olmayanlar da vardır. İşte bu sebeptir ki, âlimler Kur'ân-ı Kerîm'i bu yönden iki kısma ayırmışlardır. Birincisi, doğrudan herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın nazil olan âyetlerdir ki, âyetlerin büyük bir kısmı böyledir. İkincisi ise, belli bir sebebe bağlı olarak nâzil olan âyetlerdir.³⁷⁵

“Bidayetteki tefsir ilmi sebep-i nüzûlü bilmekten ibaretti.”³⁷⁶ sözü ve hadis mecmualarının tefsir bablarının hemen hemen esbâbu'n-nüzûle tahsis edilmiş olması bu ilmin önemini ortaya koymaktadır. Bu sebeple müfessirler tefsirlerinde buna özel bir itina göstermişler ve hatta bu konu ile ilgili özel eserler telif etmişlerdir. El-Vâhidî bu hususta, âyetlerin sebep-i nüzûlünü bilmeden onların asıl kastettikleri manalarına ulaşamayacağını söylemiş ve İbn Dakîk de sebep-i nüzûl ilminin Kur'ân'ı anlama yollarından en güçlüsü olduğunu belirtmiştir.³⁷⁷ Muhakkık Ebû İshak eş-Şâtıbî de el-Muvâfakat adlı eserinde, Kur'ân ilmini isteyenlerin sebep-i nüzûlü bilmesi gerektiğini söyler ve bunun gereğini iki madde halinde açıklar.³⁷⁸

Nüzûl sebeplerini bilmek için takip edilecek yegâne yol, Hz. Peygamber'in sözlerini işitmiş, ayetlerin inişine şahit olmuş ve dolayısıyla onların hangi şartlarda ve

³⁷² Bkz. el-Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nîsâbü'rî, *Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'ân*, Riyad: Dârü'l-Meyman, 2005, s. 6.

³⁷³ Esbâb-ı nüzûl'ün çeşitli müfessirler tarafından yapılmış tanımları için bkz. Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul: Şule Yay., 1994, s. 62-68.

³⁷⁴ Demirci, Muhsin, “Esbâb-ı Nüzûl”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, s. 360; Esbâbu'n-nüzûl hakkında detaylı bilgi için bkz. Demirci, Muhsin, *Kur'ân ve Yorum*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 213-234.

³⁷⁵ el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl: Sahabe ve Muhaddislere Göre*, (çev. Salih Akdemir), Ankara: Fecr Yay., 1995, s. 11.

³⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 116.

³⁷⁷ Bkz. es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Lübâbu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., s. 3.

³⁷⁸ el-Kâsimî, s. 25.

niçin indiğini bilmiş olan sahabeden yapılacak sahih nakilden ibarettir. İmam el-Vâhidî bu konuya işaret ederek şöyle der:

“Kur’ân âyetlerinin nüzûl sebepleri hakkında söz söylemek, ancak Kur’ân’ın inişine şahit olan, sebeplere vakıf bulunan ve bu sebepleri bilmek için gayret gösterip çalışmada bulunan kimselerden rivâyet etmek ve duymak suretiyle caiz olur.”³⁷⁹

El-Vâhidî, (v. 468/1075)’nin Esbâbu’n-Nüzûl’ü ile es-Suyûtî (v. 911/1505)’nin Lübâbu’n-Nükûl adlı eserlerinde belirtildiği üzere, nüzûlü herhangi bir sebebe bağlı olan âyetlerin sayısı 600 kadardır.³⁸⁰ Mevlânâ da, Fîhi Mâ Fîh’te ele aldığı âyetlerin nüzûl sebeplerinden yer yer bahsetmiş fakat diğer rivâyetlerde olduğu gibi bunların da senedlerini aktarmamıştır. Özellikle Enfâl Suresi 8, Âl-i İmran Suresi 27 ve Yusuf Suresi 87. âyetlerin nüzûl sebeplerine birinci fasılda detaylıca yer vermiştir. Mevlânâ bu âyetlerin Hz. Abbas’ın da aralarında bulunduğu Bedir Savaşı esirleri hakkında nâzil olduğunu belirtir. Şöyle ki;

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّمَن فِي أَيْدِيكُمْ مِّنَ الْأَسْرَىٰ إِن يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ
خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ
Ma’na-yı münîfi: ‘Ey benim nebiyy-i zî-şanım! Esirlerden elinizde olanlara de ki, eğer Allah Teâlâ’nın ilm-i ezelisinde kalblerinizde hayır ve iman varsa, sizden alınan fidyeden hayırlısını size verir ve günahlarınızı mağfiret eder; Allah Teâlâ Gafûr ve Rahîmdir.’³⁸¹

Bu âyet-i kerîmenin sebab-i nüzûlü bu idi ki: Mustafa (salavâtullâhi aleyh) kafirleri mağlub edip öldürmüş ve mallarını gâret etmiş ve birçok da esir alıp ellerini ve ayaklarını bağlayarak getirmiş idi. Esirleri arasında amcaları Abbas (r.a.) bulunuyor idi. Onlar bütün gece bend ü acz ü mezellet ve sefâlet içinde ağarlardı ve artık kendilerinden ümidlerini kesip kılıca ve katle muntazır idiler. Ve Mustafa (a.s.v.) Efendimiz, onların hallerine bakıp güldü. Üserâ birbirlerine dediler: “Görüyor musunuz, onda beşeriyet vardır. Bende sıfat-ı beşeriyet yoktur diye da’va etmesi hilaf-ı hakîkattir. İşte bizi bend ü gull içinde, kendisine esir olmuş bir halde gördüğünden dolayı, nefsânî olan kimseler, düşmanlarına zafer bulup onları kendilerinin makhûru

³⁷⁹ el-Kâdi, s. 12.

³⁸⁰ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, s. 148.

³⁸¹ Enfâl 8/70.

gördükleri vakit, nasıl mesrûren şekvâ gelirler ise, bu da öylece şâd oluyor.” Mustafa (salavâtullahi aleyh) Efendimiz, onların zamirlerine vâkîf olup buyurdu: “Hâşâ! Ben düşmanları kendimin makhûru gördüğüm veya onları ziyanda müşahede eylediğim için gülmüyorum. Ben ondan dolayı şâd oluyorum ve o sebeple hande eyliyorum ki, bir kavmi, külhandan ve cehennemden ve kara dumanlıklar içinden halkalar ve zincirler ile çeke çeke zor ile cennet ve rıdvân tarafına götürdüğümü ve halbuki onların: Bizi mehlekeden o gülistan ve me'mene niçin çekiyorsun? diye efgân ve nefîr içinde olduklarını sır gözüyle görüyorum; işte bu sebeple beni gülme tutuyor.”³⁸²

Hak Teâlâ Hazretleri emir buyuruyor ki: ‘İmdi beni kuvvet ve şevket hali içinde görüp kendinizi benim makhûrum bildiniz; işler âsân olur ve hal-i havf içinde benden ümîdinizi kesmeyiniz; zira sizi bu korkudan kurtarmaya ve emin etmeye kadirim. Çünkü: *تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ* Ma'nâ-yı şerîfi: *'Allah zü'l-Celâl Hazretleri geceyi gündüze ve gündüzü geceye idhâl eder ve ölüden diri ve diriden ölü çıkarır.'*³⁸³ Şimdi bu esâret hali içinde hazretimden ümidinizi kesmeyiniz. Tâ ki sizin dest-gîriniz olayım. Zîra *مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا* Ya'nî *'Allah Teâlâ'nın rahmetinden ancak kavm-i kâfirîn nâ-ümîddirler.'*³⁸⁴ Ve şimdi Hak Teâlâ Hazretleri buyurur ki: ‘Ey esirler! Eğer mezheb-i evvelden rücû’ eder ve havf u recâda beni görür ve şu içinde bulunduğunuz halde, kendinizi benim kahrımın makhûru müşâhede eyler iseniz, sizi bu korkudan kurtarırım. Sizin yağma ve telef edilen malınızı belki ezâfîyle ve ondan daha iyisini yine size i'tâ ederim ve sizi afv edip, devlet-i dünyaya devlet-i âhireti dahi makrûn kılarım.’ Abbâs (r.a.) dedi ki: ‘Tövbe ettim ve hâl-i sâbıktan rücû ettim.’

Diğer bir örnekte Mevlânâ, Nasr Suresi 1. ayetin nüzûl sebebini diğer müfessirlerin dilinden nakletmektedir:

³⁸² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 6-7. Aynı konuya on altıncı fasılda Mevlânâ tekrar değinmiştir: “O kadar azamet ve büyüklüğü ile beraber, Resûl’un (a.s.v.) bir gece eli ağrıdı. Bu ağrının cenâb-ı Abbâs’ın veca’-ı destinin te’sîrinden olduğu ilham oldu. Zira onu esîr edip diğer üserâ ile beraber elini bağlamış idi. Hz. Abbas’ın elinin bağlanması, emr-i Hak ile olmakla beraber, cezası da erişti. İşte sana ârız olan bu kabzlar ve kederler ve nâ-hoşluklar, yaptığın âzâr ve ma’siyetin te’siri olduğunu bilmen için böyle ceza olarak erişir.”

³⁸³ Âl-i İmran 3/27.

³⁸⁴ Yusuf 12/87.

“إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ”³⁸⁵ Müfessirân-ı zâhir bu vech ile tefsir ederler ki: Mustafa (s.a.v.)’in, âlemi Müslüman etmek ve Hak yoluna getirmek için, himmetleri var idi. Vaktâki vefat edeceğini gördü, dedi: ‘Ah, ömrüm vefa etmedi ki halkı da’vet edeyim.’ Hak Teâlâ buyurdu: ‘Bu saatte senin asker ve kılıç ile feth edip terk ettiğin vilayetleri ve şehirleri, cümleten leşkersiz, muti’ ve mü’min kılayım; ve işte onun alameti bu olsun ki, senin vefatın karîb olduğu vakit, halkın uzaklardan gürûh gürûh gelip Müslüman olduklarını göresin. Bu alâmetin zuhûrunda vakt-i rihletin eriştiğini bil! Şimdi tesbih et ve istiğfar eyle ki, o makama geleceksin!’³⁸⁶

Bu konuda son olarak ele alacağımız örnek Mü’minûn Suresi 115. âyetin tefsirinde geçmektedir. Burada Mevlânâ, Hz. Muhammed’in bir yakarışına cevaben bu âyetin inzâl edildiğini ve bu yolla Allah-u Teâlâ’nın ona cevap verdiğini anlatır.

“Nihayet, (s.a.v.) parmağındaki yüzüğü çevirdiği için ‘Seni ta’tîl ve mel’abe için yaratmadım.’ diye itâb geldi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا ‘Sizi ancak boş yere yarattığımızı mı sandınız?’³⁸⁷ Günlerinin nasıl mürûr ettiğini, hayırda mı, yoksa şerde mi geçtiğini buradan kıyas et! Mûsâ (a.s.) emr-i Hakk’a imtisâlen, halk ile meşgul idi ve Hak’la da meşgul idi. Ammâ onun bir tarafını Hak Teâlâ’nın halk ile meşgul etmesi maslahat içindi. Halbuki Hızır (a.s.) ı külliye Zât-ı ecel ve a’lâsıyla meşgul etti. Mustafa (a.s.v.) dahi evvelce bilkülliye Hak’la meşgûl idi. ‘Halkı da’vet et ve nasihat ver ve ıslâh eyle!’ diye emir geldi. Cenâb-ı Mustafa (s.a.v.) ‘Ah yâ Rabbenâ! Ne günah ettim? Beni huzurundan niçin kovuyorsun? Ben halkı istemem.’ diyerek figân ve zâri eyledi. Hak Teâlâ buyurdu: “Ey Muhammed (s.a.v.) asla gam yeme, zira seni halk ile meşgûliyyette bırakmam; ayn-ı meşgûliyyetin içinde benim ile olursun ve benim ile olduğun halde, kıl ucu kadar noksan olmaz. Çalıştığın her bir işte, ayn-ı vasl içinde olursun.”³⁸⁸

³⁸⁵ Nasr 110/1.

³⁸⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 75.

³⁸⁷ Mü’minûn 23/115.

³⁸⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 63.

D. Kur'ân'ı Sahâbe ve Tâbiûn Kavliyle Tefsiri

Hız. Peygamberden sonra tefsir sahasında en büyük rolü sahâbe almıştır. Çünkü sahâbe, sarsılmaz imanları, hadisleri izlemeleri ve sebep-i nüzûle vakıf olmaları sebebiyle Kur'ân'ı en iyi anlayan topluluk kabul edilmiştir.³⁸⁹ Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde Arap yarımadasında yaşayan Yahudi ve Hristiyanların durumuna ve dolayısıyla kitap ehli hakkında nâzil olan âyetlerin içeriğine de sahâbe vâkıftı.³⁹⁰

Resûlullah vefat edince Allah'ın kitabını bilen, sırlarına vakıf olan ve onun irşadı ile hidâyeti bulan sahabenin, bildiklerini açıklama hususunda kendilerine düşen payı yerine getirmekten ve anladıklarını izah etmekten başka alternatifleri yoktu.³⁹¹

Hız. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'dan ashabına ihtiyaçları olduğu kadarını tefsir ederdi. Sahâbe de Nebî'den hadis gibi Kur'ân tefsirini alırdı. Onlar, Kur'ân'ın maksat ve gayesini kavrayabiliyorlar, anlayamadıkları ve açıklama ihtiyacı duydukları zaman da Resûlullah'a sorarak öğreniyorlardı. Böylece yirmi küsur sene boyunca Kur'ân'ın inişini müşâhede edip bu esnada meydana gelen olayları bizzat yaşayan ashâb, kendi imkânlarıyla ulaşamadıkları bilgileri de Hız. Peygamber'den nakil yoluyla alarak hem ilim hem de iman noktasında belli bir olgunluğa erişmişlerdi. Bu da, Kur'ân naslarını tefsir konusunda ashâbı Resûlullah'tan sonra en güvenilir konuma getirmiş oldu.³⁹²

Nitekim İbn Mes'ûd'dan nakledilen “Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın kitabından hiçbir âyet nâzil olmamıştır ki, ben onun nerede ve kimin hakkında nazil olduğunu bilmeyeyim. Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birisi bulunursa, adımlarım beni ona götürdüğü sürece giderim.”³⁹³ sözü, sahâbenin bu özelliğine vurgu yapmaktadır. Bu konuda İyas b. Muaviye der ki: Tefsirini bilmeksizin Kur'ân-ı Kerîm'i okuyanların misali, geceleyin hükümdarlarından bir mektup alan ve kandilleri bulunmayan birtakım kimselere benzer. Bundan dolayı korkuya kapıldıkları halde mektupta ne olduğunu da bilemeden öyle kalırlar. Tefsiri

³⁸⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 59; Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul: MÜ İFAV Yay, 1991, s. 225.

³⁹⁰ ez-Zehebî, I, 59.

³⁹¹ es-Salîh, s. 289; el-Kâsımî, s. 11.

³⁹² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân-i'l-Azîm*, I, 7-8; Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 2006, s. 76.

³⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân-i'l-Azîm*, I, 7-8; el-Kâsımî, s. 26; Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri*, s. 36.

bilenler ise, işte böyle bir kandil bulup mektupta neler olduğunu okuyabilen kimseye benzerler.³⁹⁴

Yalnız, sahâbenin bilgi ve kültür yapısıyla, Arap dil ve edebiyatına vâkıf olmaları hususundaki yetişkinlik dereceleri, ayrıca Hz. Peygamber'in yanında devamlı bulunma veya bulunmama durumları anlayış farklılığını zorunlu kılmıştır.³⁹⁵ Tâbiûn ise, sahâbeden sonra gelen en mûteber tefsir kaynağıdır. Hz. Peygambere ulaşamamış olmaları, onların bu ilme karşı olan şevklerini azaltmamıştır. Çünkü tâbiîler, Hz. Peygamber'den feyz alan ashâbın kaynağından beslenmişlerdir. Bu da söz konusu nesli, daha sonrakilerle ashâb arasında bir köprü konumuna getirmiştir.³⁹⁶

Mevlânâ da ashâb hakkında Peygamberimizden “*Ashâbım yıldızlar gibidir; hangisine iktidâ ederseniz, hidâyet bulursunuz.*”³⁹⁷ hadisini naklederek onların yolundan gidenlerin Hakk’a ulaşacaklarını şöyle ifade eder:

“Bir kimse yıldızlara bakıp kat’-ı râh³⁹⁸ eder. Hiç yıldızlar ona söz söyler mi? Hayır, ancak mücerred o yıldızlara bakmak ile yolu tanır ve menzile vâsıl olur. İşte böylece senin evliyâ-yı Hakk’a nazar etmen ile onların sende tasarrufu ve bî-kelam ve bahs olarak maksûdların husûlü ve seni menzil-i vasla erıştirmeleri mümkündür.”³⁹⁹

Mevlânâ, âyetleri tefsir ederken sahâbe kavillerine de işaret etmektedir. Ancak o, bu tarz rivâyetleri senetsiz olarak, yalnızca ilk râvinin ismine yer vermek suretiyle zikretmektedir. Mesela Tegâbün Suresi 2. ayetin açıklamasında Hz. Ali’nin bir kavlini, âyetin izahı için şu şekilde zikretmiştir:

“Binâenaleyh insan iki şeydir. Kuvve-i hayvaniyede mündemic olan şey şehvattır ve arzulardır. Ammâ onun hûlasası ve gıdası olan şey, ilm ü hikmet ve dîdâr-ı Hak’dır. Âdemin hayvaniyeti Hak’dan ve insaniyeti dünyadan girîzândır. Nitekim Hak

³⁹⁴ el-Kurtûbî, I, 47.

³⁹⁵ Turgut, s. 225.

³⁹⁶ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, s. 88.

³⁹⁷ el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafâ*, Beyrut, 1405 h., I, s. 147; el-Askalânî, Ali b. Hicr Ebu’l Fazl, *Lisânu’l-Mizân*, Müessesetü’l-İlmiyye, 1406 h., II, 118’den nakleden Gökçekli, s. 81.

³⁹⁸ “Yol, tarz, usûl, meslek” Yeğin, Abdullah, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lûgat*, İstanbul: Hizmet Vakfı Yay.; 1991., s. 569.

³⁹⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 119.

Teâlâ buyurur: *فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ* 'Kiminiz kâfir oluyor, kiminiz mü'min...' ⁴⁰⁰ Bu vücut içinde iki şahıs gavgâdadır. Aslolan nefisteki o kabiliyettir. Nefis başka, ruh başkadır. Görmez misin ki, nefis uykuda nerelere gider; hâlbuki ruh tendedir. Ammâ nefis döner, diğer bir şey olur... Binaenaleyh Hz. İmâm-ı Ali (kerremallâhu vechehû): *'Nefsini bilen Rabb'ini bilir.* ⁴⁰¹ kelamını o nefis için söyledi; ruh için söylemedi... Bu dünya ve ezvâk, âdemin hisse-i hayvâniyyetidir. İnsan bunların cümlesini kuvve-i hayvâniyyesine verir. Halbuki insâniyyetten ibâret olan aslı, za'f içindedir. Nihâyet, insan hayvân-ı nâtıktır derler. ⁴⁰²

Bir başka fasılda ise Mevlânâ, ele aldığı âyeti izah ederken sahâbe hakkında zikredilen bir rivâyetten bahsetmektedir:

“...Nihayet Hakk’ın hazineleri ve âlemleri çoktur. Eğer Kur’ân’ı vukuf ile okuyorsa, diğer-i Kur’ân’ı niçin reddediyor? Kur’ân okuyanlardan birisine, Kur’ân’da olan şu: *قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي*

‘De ki: Rabb’imin kelimelerini yazmak için bütün denizlerin suyu bir mürekkebe olsa ve bir o kadar daha yardımcı olarak ilave etsek dahi, Rabb’imin kelimeleri tükenmeden o hazine tükenir. ⁴⁰³ âyet-i kerimesini böyle tahrir ettim: Şimdi, elli dirhem mürekkebe ile Kur’ân’ı yazmak mümkündür. Bu, İlm-i Hudâ’ya işarettir. İlm-i Hudâ’nın kâffesi, yalnız bu değildir... Rivâyet olundu ki, Resul (a.s.) zamanında sahabeden her kim bir ve yahut yarım sure ezberlese idi, ezberinde bir sure vardır diye onu i’zâm ederler ve parmakla gösterirlerdi. Bunun sebebi o idi ki, onlar Kur’ân’ı yerler idi. Bir kimsenin altı ya da on iki batman ekmek yemesi elbette azîm bir haldir; ancak ağzına alıp çiğnedikten sonra çıkarmak şartıyla bin merkeb yükü ekmek yemek mümkündür...”⁴⁰⁴

Mevlânâ sahabeden Abdullah b. Süheyl (r.a.)’nın bir kavline de tefsirinde yer vererek sahâbe kavline verdiği önemi ortaya koymuştur:

⁴⁰⁰ Tegâbün 64/2.

⁴⁰¹ Bu söz, Mevlânâ tarafından daha önce hadis-i şerif olarak nakledilmiştir. Tezimizin 351. dipnotunda bu hususta açıklamada bulunulmuştur.

⁴⁰² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 54-55.

⁴⁰³ Kehf 18/109.

⁴⁰⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 77-78.

‘إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ’ *Sana hakiki sûrette biat edenler, ancak Allah’a biat etmiş olurlar.*’⁴⁰⁵ Sana dest-i ahdi uzatanlar, o dest-i ahdi Hakk’a uzattılar. Ya’ni beşeriyet sende âriyettir. Vasıta olan bir âriyeti bî-vâsıta görmek lazımdır. يَدُ اللَّهِ *Allah’ın eli, onların eli üstündedir.*’⁴⁰⁶ Bîatde onların minneti Hûda’yadır; yoksa onlara Hûda’nın minneti yoktur... Süheyl (r.a.) demiştir ki: ‘Hakkıyla mü’min olan o kimsedir ki, nefsinden ve gönlünden gâfil değildir ve kendi ahvâlini cüst ü cû⁴⁰⁷ edip, filan vakit ne yaptım ve nasıl oldum? der ve tagayyür gördüğü vakit, münâcâta başlar, ve yeryüzünde belâ nâzil olarak, ay ve güneş tutuldukda ve zelzele ve şiddetli yağmur ve muhârebe ve vebâ vesâire vuku’ buldukda, ehl-i zemîn bunların, kendi günahları sebebiyle vukû’unu yakînen bilip, nasıl münâcaat ederlerse, mü’min dahî bu yakînin gâib olduğunu ve gözyaşının kurduğunu ve gönül vebâsını gördüğü vakit, evkâtının mürde olduğunu bilip, öylece münâcaat ve zârî eyler. Belki o dünyanın belâları, firâk-ı Hak nişânı değildir. Hâlbuki gönülde bu tegayyürât ve belâlar, firâk-ı Hak nişânıdır. İmdi o noksanda ziyâdelik görür. Nitekim diğer kimseler, dünya noksanından tersândırlar; o ise dünyanın ziyâdeliğinden tersân olur ve gönül biraz tagayyüründen ve taattan nefretinden ve tâatı fâidesiz görmekten korkar. Zîrâ az çoğu öldürür.’⁴⁰⁸

Yine, on ikinci fasılda Mevlânâ Hz. Ali’den başka bir rivâyeti, İsrâ Suresi 44. âyetin tefsirini teyid için nakletmektedir:

“Padişahın biri, bir cariyeye ‘Süslen ve emanet ve hıyanetleri zâhir olmak için kendini gulâmlarıma arz et!’ diye emr etti. Cariyenin bu fiili, her ne kadar zâhiren ma’siyet görünür ise de, hakikatte padişaha kulluk eder. Bu bendeler, delil ve taklid ile değil, belki bî-perde ve bî-hicâb muayene ile bu alemde kendisini gördüler. وَإِنْ مِّنْ شَيْءٍ *Hiçbir şey hâriç değil, hepsi O’na hamd ile tesbîh eder.*’⁴⁰⁹ âyet-i kerîmesi mûcibince, iyi ve kötü cümlelerin Hakk’a kulluk ve tâat eylediklerini müşâhede ettiler. Binâenaleyh hakikatte bu âlem onlar için kıyâmet olur. Zîrâ kıyâmet, cümlelerin

⁴⁰⁵ Fetih 48/10.

⁴⁰⁶ Fetih 48/10.

⁴⁰⁷ “Arayıp sorma, araştırma.” Devellioğlu, s. 149.

⁴⁰⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 216-217.

⁴⁰⁹ İsrâ 17/44.

Hakk’a kulluk etmelerinden ve O’nun kulluğundan gayri bir iş yapmamalarından ibarettir. Ve onlar, İmam-ı Ali (kerremallâhu vecchê) ve (r.a.) Efendimiz Hazretlerinin ‘Eğer perde açılrsa benim yakînîm ziyadeleşmez.’ kelâm-ı şerifinde işaret buyrulduğu üzere, bu ma’nayı burada görürler.”⁴¹⁰

Örnekte görüleceği üzere Mevlânâ bazen de, âyetleri şerh ederken râvilerini belirtmeden sahâbeden nakiller yapmıştır:

“Peygamberimiz (a.s.v.) Efendimiz mest oldukları vakit, bî-hod⁴¹¹ bir halde söz söylesele idi; ‘Allah Teâlâ buyurdu.’ derler ve nihayet sûretâ onun lisanı söyler idi. Velakin arada kendileri olmayıp, hakikatte söyleyen Hak idi. Zira evvelce kendisinin böyle sözlerden cahil ve nâdân ve bîhaber olduğunu ve şimdi ise, kendisinden böyle kelâmlar sudûr eylediğini görüp, kendinin evvelki kimse olmadığını ve bu tasarruf Hakk’ın olduğunu bilir. Nitekim Mustafa (a.s.), kendi vücudundan bu kadar bin sene evvel envâ’-ı akvâmdan ve enbiyadan kimlerin geçtiğini ve karn-ı âlemin âhirine kadar neler olacağı ve arş ve kürsî ve halâ ve melâyı haber verdi. Hâlbuki onun vücudu hâdis idi. O haberleri asla onun hâdis olan vücûdu söylemezdi. Hâdis, kadîmden nasıl haber verir? İmdi ma’lum oldu ki, o söylemiyor, Hak söylüyor. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ‘O kendi re’y ü hevasından söylemez. O, kendisine Allah tarafından ilkâ edilegelen bir vahyden başka bir şey değildir.’⁴¹² Hak Teâlâ harf ve savttan münezzehdir. Onun kelâmı harf ve savt hâricidir. Velâkin kelamını herhangi bir harf ve savttan ve herhangi dilden isterse cârî kılar.”⁴¹³

Bir başka örnek:

“وَإِنْ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ ‘Halkın muhtaç olduğu eşyanın kâffesi, bizim kudret ve emrimizin hazineleri indindedir. Biz onu ancak mikdar-ı ma’lum üzere inzâl ederiz.’⁴¹⁴ âyetini Mevlânâ, Hz. Peygamber’e yöneltilen şu soru ve akabinde kendisinin verdiği cevabı naklederek tefsir etmiştir: “Kur’ân-ı Azîmü’s-Şan

⁴¹⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 45.

⁴¹¹ “Kendinden geçmiş olan.” Devellioğlu, s. 102.

⁴¹² Necm 53/3-4.

⁴¹³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 39.

⁴¹⁴ Hicr 15/21.

Muhammed (s.a.v.) Efendimiz’e niçin sure sure nâzil olmayıp, âyet âyet ve kelime kelime indi diye teşnî’ ederler. Mustafa (s.a.v.) buyuruyor ki: ‘Bu ahmaklar ne söylüyorlar; eğer cümle-i vahide üzere nâzil olsa eririm, kalmam.’ Zira vâkîf olan kimse az şeyden çok şey fehmeder ve bir şeyden şeyler ve bir satırdan kitaplar çıkarır...⁴¹⁵

E. Kur’ân’ı Tarihî Rivâyetler ve Siyerle Tefsiri

Fîhi Mâ Fîh bilindiği gibi, Mevlânâ’nın çeşitli konularda verdiği sohbetlerini içermektedir ve genel olarak bu sohbetlerin muhatabı ilim erbâbı değil, avam olan halktır. Dolayısıyla Mevlânâ, bu sohbetler esnasında soyut izahlardan çok, somut örnekler, tarihi gerçekler ve özellikle Hz. Muhammed ve sahâbenin yaşamından kesitlere yer vererek ele aldığı konuları anlaşılır kılmıştır. Aynı şekilde Mevlânâ âyetlerin izahında da bu metodu uygulamış ve böylelikle âyetleri açıklamaya çalışmıştır. Örneğin, A’raf Suresi 50. âyetin izahında Mevlânâ, Hz. Peygamber ile sahâbe arasında geçen şu olayı nakletmektedir:

“Ashâbımıza vasiyyet ederiz ki, ma’na arûsları bâtında sizlere yüz gösterdiği ve esrar münkeşif olduğu vakit, sakın, sakın ağyara söylemeyiniz! Hikmeti ehlinin gayrine vermeyiniz, (hikmete) zulmetmiş olursunuz ve ehlinden dirîğ etmeyiniz, yine (hikmet ehline) zulmetmiş olursunuz.

Nitekim Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân’da hikaye buyrulmuştur: وَنَادَىٰ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ Ya’ni ‘Ehl-i nâr, ehl-i cennete nidâ edip, bize cennetten su dökün ki içelim; yahut Allah Teâlâ’nın size verdiği rızıktan yiyelim, derler. Ehl-i cennet onlara o taâm ve şarabı, Allah Teâlâ kafirlere haram etmiştir, diyeler.’⁴¹⁶,⁴¹⁷

“İşte tıpkı bunun gibi. Tanrı rahmet etsin, esenlikler versin; Mustafa’nın yanına, münâfıklardan, yabancılardan bir topluluk geldi. Sahâbe, gizli şeyleri anlatmada, Mustafa’yı övmedeydi. Peygamber, üstü kapalı olarak sahâbeye buyurdu ki:

⁴¹⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 30.

⁴¹⁶ A’raf 7/50.

⁴¹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 66-67.

“*Kaplarınızın ağızlarını kapatın.*”⁴¹⁸ Yâni testilerin, kâselerin, tencerelerin, kapların kacakların, küplerin ağızlarını örtün; örtülü tutun; pis, zehirli hayvanlar vardır; testilerinize düşerler Tanrı esirgesin; siz de bilmeden o testiden su içersiniz; size ziyanı dokunur. (Mustafa) böylece onlara, yabancılardan hikmeti gizleyin; yabancılardan önünde ağzınızı dilinizi kapatın; çünkü onlar farelerdir; bu hikmete, bu nimete lâayık değildir onlar buyurdu.”⁴¹⁹

Çalışmamızın “Nüzûl Sebepleriyle Tefsir Yöntemi” kısmında nüzûl sebeplerini zikrettiğimiz⁴²⁰ Enfâl Suresi 70, Âl-i İmran Suresi 27, Yusuf Suresi 87. âyetlerin tefsirlerinin devamında Mevlânâ, Hz. Abbas ve Hz. Muhammed’in aralarında geçenleri nakledeceğiz:

“Abbâs (r.a.) dedi: ‘Bismillah, ne emir buyuruyor ve nasıl delil talep ediyorsun?’ Cenâb-ı risâletpenâh buyurdular ki: ‘Eğer Müslüman olmuş isen ve kuvvet-i İslâm’ı arzu ediyor isen, sende olan mallardan bir kısmını leşker-i İslâm’a îsâr et ki, İslâm askerleri kuvvet bulsun.’ Abbas (r.a.) dedi: ‘Yâ Resûlallah; benim nem kalmıştır? Hepsini yağma etmişler ve bir eski hasır bırakmamışlardır.’ Resûl (as.v.) efendimiz buyurdular ki: ‘İşte gördün mü? Sıdk üzere olmadın ve hâl-i sâbıktan rücu’ etmedin. Ne kadar malın olduğunu ve nereye sakladığını ve kime emanet ettiğini ve hangi mahallede gömdüğünü söyleyeyim mi? Abbâs: ‘Hâşâ!’ dedi. Cenâb-ı Peygamber buyurdu: ‘Senin şu kadar mâl-i muayyenin vardır; onu vâlidene emanet edip, filan mahalle gömdün; ve vâlidene vasiyet edip dedin ki: ‘Eğer avdet edersem, bana malımı iade eylersin ve eğer geri dönmezsem şu kadarını filan işe harc edersin ve bu kadarını filânâ verirsin ve şu kadarı da senin olur.’ Vaktâki Abbâs (r.a.) bunu işitti, parmağını kaldırıp sıdk-ı tamâm ile îmân getirdi ve dedi: ‘Ey Peygamber! Ben kendimce zannettim ki, mülûk-i mütekaddimeden Hâmân ve Şeddâd ve Nemrûd ve gayrileri gibi, devr-i felekten sana bir ikbâl teveccüh etmiştir. Bunu buyurduğun vakit anladım ki, bu ikbâl bâtinî ve ilâhî ve rabbânîdir.’ Mustafa (s.a.v.) buyurdu: ‘Doğru söyledin, bu defa bâtininde olan şekk zünnârını kopardığını işittim ve onun sadası benim sem’ime vâsıl oldu. Benim ayn-ı

⁴¹⁸ el-Buhârî, Ebû Abdullah, *Sahîh-i Buhârî*, (thk. Mustafa Deyb el-Bağî, Beyrut, 1407 h., V, 2320; et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ, *Sünen-i Tirmizî*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut, t.y., V, 143’den nakleden Gökçekli, s. 101.

⁴¹⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpinarlı), s. 60.

⁴²⁰ Bkz. s. 30-31

cânda gizli bir kulağım vardır. Her kim şek ve küfür zünnârını parçalar ise ben onu gizli kulağım ile işitirim ve onun koparılmasının sesi benim cânımın kulağına erişir. Şimdi senin sıdkın ve îmân getirmen, hakîkattir.”⁴²¹

Yine aynı metodla Mevlânâ, Mü'min Suresi 60. âyetin tefsirinde iki tarihî rivâyeti bizlere naklederek âyetin anlamını açıklığa kavuşturmuştur. Bu rivâyetlerden birincisi, Semerkant'ı saran düşmanın zararından Allah'a sığınan cemâl sahibi bir kızın, ikincisi ise Allah dostu bir dervişin çocuğunun başından geçenleri konu etmektedir:

“اَدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ” Ya'nî *'Bana dua edin; size icabet ve duanızı kabul edeyim.'*

⁴²² buyrulmuştur.⁴²³ Semerkant'da idik ve Harzemşah Semerkand'ı muhâsara etmiş idi ve asker sevk edip cenk eyler idi. O mahallede pek ziyade cemal sahibesi bir kız var idi. Öyle ki, o şehirde onun nâziri yoktu. Her lahza 'Ya Rab, zalimlerin eline benim teslimimi nasıl reva görürsün? Halbuki senin bunu câiz görmediğini ben bilirim ve sana i'timâdım vardır.' dediğini işitir idim. Vaktâki şehri yağma edip ahâlisini esir aldılar. Ona hiçbir elem erişmedi; ve kemâl-i hüsnü ile beraber kimse ona iltifat ve nazar eylemez idi. Her kim kendisini Hakk'a tevdi' ederse, belalardan emin olup selâmette kaldığını ve hiç kimsenin hâceti onun zât-ı hazretinde zâyi' olmadığını bundan bilesin.”

Bir dervişin bir çocuğu var idi. Her ne isterse 'Allah'dan iste!' der idi. Çocuk ağlar ve ber-mûcib-i ta'lîm arzûsunu Hak'dan taleb eyler idi. O vakit istediğini ihzâr eylerler idi. Böylece seneler geçti; çocuk bir gün evde yalnız kalmış idi. Canı herîse denilen taâmı arzû eyledi. Âdet-i ma'hûd üzerine 'Ya Rab, herîse isterim' dedi. Nâgâh cânib-i gaybdan bir kâse herîse hazır oldu. Çocuk doyuncaya kadar yedi. Peder ve validesi gelip 'Bir şey ister misin?' diye sordular. Çocuk, 'Allah'tan herîse istedim ve yedim' cevabını verdi. Pederi, 'Elhamdülillah bu makama vâsıl oldun ve Hakk'a olan i'timadın kuvvet buldu' dedi.”⁴²⁴

⁴²¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 8.

⁴²² Mü'min 40/60.

⁴²³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 157.

⁴²⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 157; krş. çev. Gölpınarlı, s. 148-149.

F. Kur'ân'ı İsrâiliyyât İle Tefsir

İsrâiliyyât genel olarak İslâm'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve O'nun muasırları olan sahabe ile müteakip nesillere izafe edilen her türlü haberdur.⁴²⁵ Mevlânâ da gerek Fîhi Mâ Fîh'te, gerekse diğer eserlerinde israilî haberlere yer vermiştir. Bunun sebebi Mevlânâ'nın izahlarını daha anlaşılır kılma çabasıdır.

Mevlânâ her neye baksa, Hakk'ın kudretini ve kelâmının doğruluğunu görmekte, her neyi işitse yine Ulu Allah'ın sözlerinin yüceliğini duymaktadır. Bu yüzdendir ki O, en basit ve günlük bir hadiseyi örnek getirerek, en ciddi ve zor dinî ve tasavvufî bir gerçeği açıklamaktadır. Ona göre önemli olan gayedir. Bu nedenle âyetlerin anlaşılmasında ve onlardan ibret alınması için isrâiliyyât'tan da faydalanmakta bir mahzur görmemektedir. Ayrıca, her sözün manasına, her hâdisenin sebep ve gayesine önem veren Mevlânâ gibi insanların, bu rivâyetlerin zâhiri kısımlarına değil de, onlardan elde edilecek faydalara önem vermekte, zâhirle fazla uğraşmamakta oldukları unutulmaması gereken bir husustur.⁴²⁶

Örneğin Mevlânâ Fîhi Mâ Fîh'te, "Bir şeye muhabbetin kör ve sağır eder." görüşünü, Hz. Adem'in yaratılması, şeytanın cennetten kovulması gibi kıssalardan⁴²⁷ örneklerle ortaya koyarken, sahih kaynaklarda yer almayan diyaloglara da yer vermiştir:

"İblis vaktâki Adem'e secde etmedi ve emre muhalefet edip خَلَقْتَنِي مِنْ تَّارٍ 'Beni ateşten ve onu topraktan yarattın.'⁴²⁸ Ya'ni 'Benim zâtım ateşten ve Adem'in zâtı balçıktandır. Yüksekğin alçağa secdesi nasıl münâsib olur?' dedi. İblis'e bu cürmü ve mukabele eylemesi ve cidâl etmesi sebebi ile Hak Teâlâ la'net edip onu tard eyledi. İblis, 'Ya Rabbi! Hepsini Sen yaptın ve senin fitnen idi; şimdi bana lanet edip, tard eyliyorsun.' dedi. Ve Âdem dahî günah ettiği vakit, Hak Teâlâ onu cennetten

⁴²⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 6-7.

⁴²⁶ Güllüce, s. 129-130.

⁴²⁷ Hz. Âdem ve onun ailesi hakkındaki israilî rivâyetler hakkında detaylı bilgi için bkz. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 247-278.

⁴²⁸ Sâd 38/76.

çıkarıp, ona dedi ki: ‘Ey Âdem, işlediğin günah ile seni muâheze edip zecr eyledim; niçin benim ile mübâhese etmedin? Nihayet senin için hüccet var idi. Bana diyebilirdin ki: ‘Her şey Sendendir ve Sen yaptın; Sen her neyi istersen o olur ve her neyi istemez isen o asla vücuda gelmez; böyle bir hüccet-i vâzihan var iken niçin söylemedin?’ Adem cevaben dedi: ‘Ya Rab, bilir idim; fakat Hazret’ine karşı terk-i edeb edemedim ve senin aşkın bırakmadı ki muâheze edeyim.’⁴²⁹

Aynı bağlamda Mevlânâ Bakara Suresi 88 ile 7. âyetlerin tefsirinde insanın yaratılışı ve şeytan hakkında sahih olmayan bir rivayete yer verir. Bu hadise göre insanın hamurunu Allah-u Teâlâ kırk gün kendi elinde yoğurmuş lakin hazırladığı kalıba şeytan nüfuz ederek insanın damarlarında seyretmiştir:

“وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ” *‘Kalplerimiz perdelidir’ dediler. Bilakis küfürleri sebebiyle Allah onlara lanet etti.*⁴³⁰ Kâfirler dediler ki; ‘Bizim gönüllerimiz bu cins sözlerin gılafidır ve bundan doluyuz.’ Hak Teâlâ Hazretleri onlara cevaben buyurur: Hâşâ ki onlar bu sözden mâlî olsun. Onlar vesvâs ve hayalden ve şek ve şirkten ve belki lanetten doludurlar...

حَنَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً *‘Allah onların kalpleri üstüne de, kulakları üstüne de mühür basmış, gözlerinin üzerine bir de perde çekmiştir.’*⁴³¹ ayet-i kerimesi hükmünce, hiç onlar bu hikmetlerden mâlî olur mu? ... Vaktâki Hak Teâlâ Hazretleri, Âdem’in âb ve kilini yarattı ve ‘Kırk sabah Âdem’in çamurunu kendi eliyle yoğurdu.’ hadis-i şerifinde beyan buyrulduğu üzere, onun kalıbını tamamıyla düzdü ve bu kadar müddet zeminde kalmış idi. İblis (aleyhi’l-la’ne) inip onun kalıbına nüfûz eyledi ve onun bütün damarlarını dolaşıp temaşa etti.⁴³²

III. AKLA DAYANARAK KUR’ÂN’I YORUMLAMA YÖNTEMİ

“Yalnızca rivâyetlere bağlı kalmayıp dil, edebiyat ve çeşitli ilimlere dayanılarak yapılan tefsir”⁴³³ olarak tanımlanabilen dirâyet tefsirine, “re’y ile tefsir”

⁴²⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 95.

⁴³⁰ Bakara 2/88.

⁴³¹ Bakara 2/7.

⁴³² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 27-28.

⁴³³ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, s. 151.

veya “ma’kul tefsir” de denilmektedir.⁴³⁴ Dirâyet tefsirinde en belirgin özellik, rivâyetlerle münhasır kalmayıp “re’y”e başvurmadır. Burada “re’y”, bir zarûrete, bir maslahata mebni olarak zuhûr eden icthad manasında kullanılmaktadır.

Temel olarak içtihadı dayanan bu tefsir çeşidi, Müslümanların, geniş sınırlara ulaşmaları ve bunun bir neticesi olarak Arap diline vâkıf olamayan yeni muhataplara Kur’ân âyetlerini açıklamaya çalışmaları gibi zarûri bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu itibarla, zaman içerisinde İslâm ülkesi genişledikçe, ilmî, felsefî yeni fikirler geliştikçe ve çeşitli mezhepler ortaya çıktıkça, tefsirlerde de bu hususlara dair malûmat verilmesi gerekli hale gelmiştir.⁴³⁵

İlk olarak sahâbe döneminde ortaya çıkan dirâyet yöntemi ile tefsir, işte bu gereksinimin bir neticesidir. Burada dikkat edilecek husus, herhangi bir âyetin tefsiri esnasında yorum yapacak müfessirin bir taraftan rivâyet tefsir kaynaklarını kullanabilecek bir alt yapıya yani dil, kültür ve tarih bilincine, lûgat, sarf ve nahv, me’âni, beyân ve bedi’, kıraat, fıkıh usûlü, kelâm, sebep-i nüzûl, kıssalar, nâsih-mensûh, hadis ve mevhibe ilimleri gibi birçok ilme; diğer taraftan da nasları Kur’ân ve sahih sünnetin ruhuna uygun bir şekilde yorumlayacak sentez kabiliyetine ve tevil gücüne sahip olması gerektiğidir.⁴³⁶ Bu yöntemde müfessir, bilmesi gerekli olan Arap kelâmını ve konuşmadaki üsluplarını, Arapça lafızları ve delâlet yönlerini, İslâm’dan önceki cahiliye şiirini, nüzûl sebeplerini, Kur’ân’ın nâsih ve mensûhunu ve diğer Kur’ân ilimlerini bildikten sonra kendi icthadı ile Kur’ân’ı tefsir eder.⁴³⁷

İctihad yöntemiyle tefsirin câiz olması hakkında müfessirler arasında ihtilaf çıkmış⁴³⁸, bir kısım müfessir Kur’ân’ı re’y ile tefsiri Kur’ân ruhuna aykırı bulup reddederken⁴³⁹, bir kısmı ise bu yöntemi, kendi sınırları ve şartları içinde câiz

⁴³⁴ Bkz. ez-Zehebî, I, 255; ez-Zerkanî, I, 527; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 601; Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, s. 151; Aydın, s. 80.

⁴³⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 230.

⁴³⁶ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, s. 152; Cerrahoğlu, İsmail, *Yahya bin Sellam ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1970, s. 59; Aydemir, Abdullah, *Ebû’s-Suûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara: DİB Yay., 1993, s. 83-84; Suyûtî, el-İtkân adlı eserinde “Müfessirde Aranan Şartlar” başlığı altında bu konu hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bkz. es- Suyûtî, el-İtkân, II, 1197-1224.

⁴³⁷ Pakiş, Ömer, *Aziz Mahmud Hüdayî ve Tefsir Metodu*, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2007, s. 129.

⁴³⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Zehebî, I, 255-256.

⁴³⁹ Bu görüşe sahip olanların dayanakları, “De ki: Rabbim... bir de Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.” A’râf 7/33, “Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme...” İsrâ 17/36. Bu âyetlerin yanı sıra

görmüşlerdir⁴⁴⁰. Fakat mülâhazalar incelendiğinde görülür ki, aslında ihtilâf edilen nokta, sırf bireysel içtihadı dayalı olan ya da kurallarına riâyet edilmeyen dirâyet tefsiridir. Eğer re'y ile tefsir, yukarıda zikrettiğimiz şartları taşırsa, Kur'ân'ın engin mesajlarını kavramada ve onu çağlar sonrasına taşıyabilmede temel unsurdur.

Fîhi Mâ Fîh'ten yola çıkarak Mevlânâ'nın Kur'ân anlayışı incelendiğinde, dirâyetin rivâyete göre daha çok tercih edilen metod olduğu gözlenmektedir. Kelâm ilminde üzerinde tartışılan konular hakkında birtakım izahlarda bulunması, şiirle istişhad yoluna gitmesi, âyetlerdeki hususları teşbih, tahkiye ve temsil yoluyla açıklaması Mevlânâ'nın tefsirinin en belirgin özelliklerindendir.

A. Kelâmî Meselelere Yaklaşımı

Kesin deliller kullanmak ve vâki' olacak şüpheleri izâle etmek sûretiyle dinî akîdeleri isbata kudret kazandırma gayesini taşıyan Kelâm ilmi⁴⁴¹, Allah Teâlâ Hazretlerinin zatından ve sıfatlarından, nübüvvet ve risâlete ilişkin meselelerden, başlangıç ve sonuç itibarıyla yaratıkların hallerinden bahseder. Bu yaratıkların nereden meydana geldiğini, mahlûkatı var eden Zat-i Bâri'nin kudret ve azâmetini, bunların yaratılış hikmet ve gayelerini İslâm kanunlarına göre açıklayan ilimdir.⁴⁴² Kelâm ilminin gayesi ise, Ehl-i Sünnet inancını bidaçlıların vesvese ve kuruntularına karşı korumaktır.⁴⁴³

Kelâm ilminin, Kur'ân-ı Kerîm'in de büyük oranda muhtevasını oluşturan Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları konularını inceleyen ulûhiyet, peygamberlik, peygamberliğin gereği, ispatı, peygamberlere gönderilen vahiy ve kitaplar hakkında açıklayıcı bilgilerin yer aldığı nübüvvet ve ölümden sonraki hayatla ilgili bilgilerin yer

Peygamberimizden nakledilen “Kim bilmeden Kur'ân hakkında bir şey söyleyse, cehennemdeki yerini hazırlasın.”, “Kim kendi ictihadıyla Kur'ân hakkında bir şey söyleyse, isabet etse bile hata etmiş olur.” hadisleridir.

⁴⁴⁰ Bu fikre sahip olanlar ise görüşlerini şu âyetlerle temellendirmektedirler: “Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?” Muhammed 47/24, “Resûlüm! Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.” Sâd, 38/29.

⁴⁴¹ Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul: Damla Yay., 1985, s. 49.

⁴⁴² Bilmen, Ömer Nasuhi, *İslâm Akâidi*, İstanbul: Semerkand Yay., 2008, s. 20; Gölcük, Şerafeddin, Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya: Tekin Yay., 1996, s.22-24; Kılavuz, A. Saim, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993, s. 246-248.

⁴⁴³ Gazâli, Ebu Hamid Huccetüislam Muhammed b. Muhammed, *el-Munkız'u Mine'd-Dâlâl*, İstanbul: Kitap Dünyası, 1984, s. 92-93.

aldığı âhîret bahisleri gibi konuları ele alınması nedeniyle müfessirlerin birçoğu kelâm ilminden uzak durmamış ve âyetleri bu bağlamda tefsir etmişlerdir. Hicri birinci asırdan itibaren gerek dinî, ve gerekse siyasî bir anlayışla zuhûr etmeye başlayan fırkaların Kur’ân âyetlerini, kendi görüşlerini teyid edecek şekilde te’vil etmeleri fırka tefsirlerini meydana getirmiştir.⁴⁴⁴

Amelî yönden Hanefî mezhebinden olan Mevlânâ, itikadî yönden de kesin bir Sünnî idi. Batıl fırkaları eserlerinde, bilhassa Mesnevî’de muknâ dillerle tenkid eder ve çürütür. Bu işi yaparken bazen şedîd bir dil de kullanır. En çok tenkid ettiği mezhepler ise, Mu’tezile, Müşebbihe, Şia, Cebriye ile felsefecilerdir.⁴⁴⁵ Fîhi Mâ Fîh’te de kelâmî konulara çokça değinmiş ve görüşlerini delillendirmek için Kur’ân-ı Kerîm’den istifade etmiştir. Allah’ın isim ve sıfatları, iman-amel ilişkisi, kulların fiilleri, ru’yet, kaza ve kader gibi kelâmî konularda ehl-i sünnet çizgisinde görüşlerini belirtip ehl-i bid’ati eleştirmiştir.

1. Kader

Mevlânâ Ehl-i Sünnet görüşü⁴⁴⁶ paralelinde insanın, Mû’tezile’nin ifade ettiği gibi mutlak kudrete sahip olmayıp, aynı zamanda Cebri bir zorunluluğa da dûçar olmadığını belirtir. Bu görüşlerin hiçbirini kabul etmese de Mû’tezile’nin mutlak hürriyet görüşünün, Cebriye’nin mutlak mecburiyet görüşüne olan üstünlüğüne hükmeder.⁴⁴⁷ O’na göre Allah’ın takdiri, insanın tedbiri elden bırakmasının mazereti olamaz.

“Şimdi başına ne gelirse nefsinı terbiye et; her gün biriyle savaşman gerekmez. *كُلُّ مَنْ عِنْدَ اللَّهِ* ‘Her şey Allah’tan’⁴⁴⁸ derlerse deriz ki nefsinı kınamak, âlemi kurtarmak da Allah’tan. Hani birisi, bir zerdali ağacına çıkmıştı. Hem zerdali topluyordu, hem

⁴⁴⁴ ez-Zerkânî, II; 34-36; Ayduz, s. 115-116. Müfessirlerin bu eğilimlerine misal olarak bkz. Aydemir, *Ebû’s-Suûd Efendi ve Tefsirindeki Metodu*, s. 165-171; Kara, Necati, *Bikâ’î ve Tefsirindeki Metodu*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1994, s. 354-371

⁴⁴⁵ Güllüce, s. 57.

⁴⁴⁶ Ehl-i sünnetin, irade konusunda Allah’ı mutlak ilim sahibi ve fakat insanı da irade sahibi sayan orta yol görüşü için bkz. Topaloğlu, s. 287-289.

⁴⁴⁷ Tunagöz, Tuna, *Mevlânâ’nın Bazı Kelâmî Konulardaki Görüşleri ve Bunların Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2005, s. 153.

⁴⁴⁸ Nisa 4/78.

Yiyordu. Bahçenin sahibi gördü de Tanrıdan korkmuyor musun? dedi. Adam, neye korkayım dedi; ağaç Tanrının ağacı, ben de Tanrının kuluyum. Tanrı kulu Tanrı malını yiyor. Bahçe sahibi, dur dedi, cevabını vereyim. İp getirin, şu ağaca bağlayın bu adamı, vurun köteği de sözünün cevabını duysun dedi. Adamı bağlayıp dövmeye koyuldular. Tanrıdan korkmuyor musun diye bağırmaya başladı. Bahçe sahibi, neden korkayım dedi; sen Tanrı kulusun, bu sopa da Tanrı sopası... Tanrı sopasını Tanrı kuluna vuruyorum. Sonucu şu: Dünya, bir dağa benzer. Hayr olsun, şer olsun, ne dersen onu duyarsın dağdan. Bir güzel söz söyledim, dağ çirkin cevap verdi sanırsan imkân yok buna.”⁴⁴⁹

Allah’ın insanlar üzerindeki hükmü ile ilgili kendisine yöneltilen, “Ahkâm-ı ezeliye ve Hak Teâlâ’nın takdir eylediği şey, hiç tebeddül etmez mi?” sorusuna şu yanıtı vermiştir:

“Hak Teâlâ’nın iyilik için iyilik, kötülük için kötülük olsun diye ezelde hüküm eylediği şey asla tebeddül etmez. Zira Hak Teâlâ hakîmdir... Bütün enbiyâ ve evliyâ iyiliğin cezası iyilik ve kötülüğün cezası kötülüktür demişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ* Ya’ni ‘İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu görür.’⁴⁵⁰”⁴⁵¹

İnsan aklı ve iradesi sayesinde özgürlük sahibidir ve bu sebeple işlediği fiillerden sorumlu tutulacaktır. Bunun yanı sıra Mevlânâ, kaza ve kaderi, yani kişinin iradesi sonrasında Allah Teâlâ’nın takdirini yok saymaz:

“Bir yere gitmeyi kuran, bir yolculuğa çıkmaya niyetlenen herkes, oraya varırsam işler başarırım; birçok işlerim kolaylaşır, halim düzene girer, dostlar sevinirler, düşmanları yenerim diye akıllıca düşüncelere dalar; gönlüne gelenler bunlardır; Tanrının dileğiye büsbütün başka bir şeydir. İnsan bunca tedbirlerde bulunur, bunca

⁴⁴⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 129; krş. çev. Konuk, s. 137.

⁴⁵⁰ Zilzal 99/7-8.

⁴⁵¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 63.

kuruntular kurar, düşüncelere dalar; bir tanesi olsun, kendi dileğince olmaz; bununla beraber gene de kendi tedbirine dayanır, dilediğini başaracağını sanır.⁴⁵²

Nazmen tercüme: ‘Takdîr-i İlâhî’yi bilmez, kul eder tedbîr
Meşhûr meseldir bu, tedbîri bozar takdîr.’

...Halk, azim ve tedbirlerin bâtil olduğunu ve hiçbir işin kendilerinin murâdı üzere meydana gelmediğini yüz bin kere görmüşlerdir. Hak Teâlâ onlara bir nisyân musallat eyleyip, bunların cümlesini unuturlar ve kendi düşünce ve ihtiyaçlarına tâbî olurlar. *أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ* Ya’nî ‘Allah kişi ile kalbi arasına girer.’⁴⁵³ »⁴⁵⁴

Takdir kesin olarak gerçekleşecektir, ama iradeye aykırı olarak ve cebren değil: Kulun ‘Tanrı, ne dilediyse o oldu’ demesi, o işte tembel ol demek için değildir. Bir şeyi yaratmak ile onu murad etmek farklı olduğundan Allah insanın kötü fiilinden razı değildir.⁴⁵⁵

“Ulu Tanrı hayrı da irâde eder, şerri de; fakat ancak hayra râzı olur... Hiç şüphe yok ki Ulu Tanrı emri de irâde eder, nehyi de... Hayrı buyurmanın, şerri yapma demenin doğru olması için şerri yapmak isteyen birinin bulunması şarttır. Böylesine birinin varlığını dileyiş de şerri dilemektir; fakat şerre râzı olmaz; olsaydı hayrı buyurmazdı. Bu, şuna benzer: Hani okutmak isteyen var ya, o, okuyacak-öğrenecek kişinin bilgisizliğini istiyor demektir. Çünkü ancak bilgisiz okutulur, bilmeyene öğretilir...

İnsan da o kötülükleri diler amma onlara râzı olmaz. Çünkü bunları nefsinden gidermeye çalışır durur. Demek ki o bir yüzden şerri istediğini, bir yüzden de dilemediğini biliyor; düşmansa,⁴⁵⁶ o diyor, hiçbir yüzden, nasıl olursa olsun, şerri dilemez. Buna imkân yoktur; yani insan bir şey dilesin de o şeye gerekli olan şeyleri dilemesin, imkân yoktur buna... Hâsılı kötülük, kötülükten başka bir şey için dlenir.

⁴⁵² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpinarlı), s. 140.

⁴⁵³ Enfâl 8/24.

⁴⁵⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 147.

⁴⁵⁵ Tunagöz, s. 155.

⁴⁵⁶ “Siyâk-ı beyâna nazaran bu bahsin, muhâlifinden birisine veyâhut i’tikâd-ı Mu’tezile’ye cevaben Cenâb-ı Pîr-i dest-gîr efendimiz tarafından hitâb buyrulduğu anlaşılıyor.” Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 249.

Sonra şunu da söyleyelim: İnsan, bütün hayırları istese şerleri gidermek de hayırlardan bir hayırdır; şu halde şerri gidermeyi istiyor demektir. İyi amma şerri gidermek, şerrin bulunmasıyla mümkündür. Yahut da insan, inanmayı, inancı ister dersek, inanmak, küfürden sonra mümkündür. Demek ki küfür, iman için gerekli şeylerden. Hâsılı şerri, şer olduğu için dilemek, çirkindir; fakat hayır için dilemek çirkin değildir. Ulu Tanrı, وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ ⁴⁵⁷ *Kısasta sizin için yaşayış var.* buyurdu. Ulu Tanrının yapısını yıkmak şerdir; fakat yarı-buçuk şerdir; buna karşılık halkı öldürmeden korumak, tüm hayırdır. Tüm hayır için parça-buçuk şerri istemek, kötü bir şey olamaz; tüm şerre râzı olarak parça-buçuk şer dileğinden vazgeçmek kötüdür.⁴⁵⁸

Bunun nazîri budur ki, vâlide şerr-i cüz'îye nazar ettiği için veledin zecrini murâd etmez. Peder ise şerr-i küllîye nazaran onun zecrine râzı olur. Âkile⁴⁵⁹, ya'ni yenirce illetine mübtelâ olan kimsenin cüz'-i ma'lûlünün kesilmesi de buna benzer. Allah Teâlâ Afüvv ve Gafûr ve Şedîdü'l-İkâb'dır...⁴⁶⁰

2. *Kulların Fülleri (Ef'âl-i İbâd)*

Mevlânâ'ya göre kul kendi fiilini yaratamaz; fiili yapmaya yarayan aletler, sebepleri, organları yaratan Allah olduğu için fiilin halkı Allah'a izafe edilmelidir. Fîhi Mâ Fîh'te Mevlânâ'nın bu konuya Ehl-i Sünnet doğrultusundaki görüşleriyle yer verdiğini görürüz:

“Emîr pervâne suâl etti ki: ‘Bir kul amel ettiği vakit o tevfik ve hayır, amelden mi inbiâs eder, yoksa atâ-yı Hak’dan mıdır?’

Hız. Pîr-i dest-gîr buyurdular ki: Atâ-yı Hak’dır ve Tefvîk-i Hak’dır. Lâkin Hak Teâlâ, gâyet-i lûtfundan her ikisini bendeye izâfet edip جَزَاءِ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ Ya'ni ‘Artık

⁴⁵⁷ Bakara 2/179.

⁴⁵⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 153-154.

⁴⁵⁹ “Yenirce denilen yara.” Devellioğlu, s. 23.

⁴⁶⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 163.

onlar için, işlemekte olduklarına bir mükafat olarak...⁴⁶¹ âyet-i kerîmesi mûcibince sendendir buyurur.⁴⁶²

Aynı görüş doğrultusunda Mevlânâ'nın bir başka âyete yaklaşımı:

“Hak Teâlâ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ Ya'nî ‘O, doğunun da, batının da Rabb’idir.⁴⁶³ buyurur ki, devâ-i şârîka ve gâribenin Rabb’i demektir.

Mû’tezile: ‘Ef’âlin hâlıkı kuldur ve kendisinden sâdır olan her bir fiilin hâlıkı o bendedir.’ derler. Böyle olması câiz değildir. Zîrâ o bendeden sâdır olan her bir fiil, ya akıl ve rûh ve kuvvet ve cisim gibi kendisinde olan âlet vasıtasıyladır yâhut cemî-i ahvâlde bî-vâsıta. Vâsıta ile olunca onun hâlık-ı ef’al olması câiz olmaz. Zîrâ o bende bu vâsıtaları cem’a kadir değildir. Binâenaleyh o kimse bu âlet vasıtasıyla vücûda gelen bu fiilin hâlıkı olmaz; çünkü âlet, onun mahkûmu değildir ve aletsiz fiilin hâlıkı olmak câiz olmaz. Zîrâ bu âlet olmaksızın ondan fiilin sudûru muhaldir. İmdi, ale’l-ıtlak ma’lûm oldu ki, ef’alin hâlıkı Hak’dır, bende değildir.”⁴⁶⁴

3. Azaların Şahitliği

وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لَمْ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ. وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

“Derilerine: Niçin aleyhimizde şahitlik ettiniz? deyince onlar: Bizi söyleten, her şeyi konuşturan Allah’tır. Zaten sizi ilkin yaratan ve sonunda da huzuruna götürüleceğiniz Rabbiniz de O’dur. Siz, kulaklarınızın, gözlerinizin, derilerinizin, aleyhinizde şahitlik edecekleri bir günün geleceğine inanmıyor ve ondan sakınmıyordunuz, ayrıca siz, yaptıklarınızın çoğunu, Allah’ın bilmediğini sanıyordunuz.”⁴⁶⁵ Âyetlerinde belirtilen azaların şahitliği hususunda Râzî’nin

⁴⁶¹ Secde 32/17.

⁴⁶² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 51.

⁴⁶³ Müzzemmil 73/9.

⁴⁶⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 180-181.

⁴⁶⁵ Fussilet 41/21-22.

belirttiğine göre Mû'tezile aklî dayanaklar getirmekte zorlanmış⁴⁶⁶ fakat Ehl-i Sünnet âlimlerimiz aynı problemi yaşamamışlardır: “Çünkü biz Ehl-i Sünnete göre, hayat, ilim ve kudretin olabilmesi için, bedenın olması şart değildir. O halde bu demektir ki, Allah Teâlâ, bu uzuvların her bir parçasında aklı, kudreti ve konuşmayı yaratmaya kadirdir. Böyle olması halinde, bu problem söz konusu olmaz. Hayat ve hayat ile alâkalı herhangi bir sıfat için bünyenin şart olmadığını beyan hususunda bu ayetle istidlalde bulunmak son derece güzel olur.”⁴⁶⁷ Mevlânâ da, konuyla ilgili olarak önce filozofların görüşlerini aktarıp tenkid etmiş, daha sonra Sünnîlerin görüşlerine yer vermiş ve âyeti Râzî'nin görüşleri paralelinde açıklığa kavuşturmuştur:

“Kıyâmette insanın bütün a'zâsı birer birer ve ayrı ayrı söz söyler. Feylosoflar bunu te'vil edip derler ki: ‘El nasıl söz söyler? Ancak el üzerinde bir alâmet peydâ olup söz makamına kâim olur. Mesela el üzerinde bir yara veya çıban zâhir olur; böğürtlen yedim, diye el haber veriyor demek mümkündür. Veya eli mecruh olur veyahut siyah olur. Eli bıçak kestiğini veya siyah bir tencereye sürüldüğünü haber verip söz söylüyor denebilir. Elin ve sâir a'zânın söz söylemesi bu kıyas üzeredir. Sünnîler derler: ‘Hâşâ ve kellâ, belki o el ve ayak lisânın söylediği gibi mahsûs olarak söze gelirler. Kıyâmet gününde bir adam, hırsızlık etmedim diye inkâr eder. Onun eli zebân- fasîh ile ‘Evet çaldın idi; hattâ ben aldım.’ der. O şahıs eline ve ayağına müteveccih olup der ki: ‘Siz söyleyici değildiniz, nasıl söz söylüyorsunuz?’ Onlar da fasâhat-ı tâmmе ile cevap verirler ki: *أَنطَقْنَا اللَّهُ الَّذِي أَنطَقَ كُلَّ شَيْءٍ* Ya'ni ‘Dediler ki: Bizi her şeyi söyleten Allah söyledi.’”⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹

Örneklerden anlaşıldığı üzere Mevlânâ, amellerimizin bize nisbet edileceği, yani hiçbir cebrin söz konusu olmadığı, buna rağmen yaptığımız fiillerin yaratıcısının da Allah olduğu görüşünü benimsemektedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Râzî'ye göre Mutezile, İslâm âlimlerinin öne sürdüğü tüm tezleri çürütmüş fakat alternatif bir açıklama da yapamamıştır. er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihul-Gayb: et-Tefsîrül'l-Kebîr*, XXVII-XXVIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990, 100-101.

⁴⁶⁷ er-Râzî, XXVII-XXVIII, 101.

⁴⁶⁸ Fussilet 41/21.

⁴⁶⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 99-100.

⁴⁷⁰ Güllüce, s. 147.

4. Ru'yet

Ehl-i Sünnet, Allah'ın âhirette görülmesi imkânını şu gerekçeler üzerinde temellendirir: Evvela, kelâmcılar ayrıca konuyla ilgili sahih hadisleri ve *إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* *لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ*, ⁴⁷¹ “Rablerine bakıcıdırılar.” *أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* *“Güzel davrananlara daha güzel bir karşılık ve daha fazlası vardır”* ⁴⁷² âyetlerini Allah'ın âhirette görülebilmemesinin nastaki delili olarak sunarlar. Nazar terimini bekleme anlamındaki intizara çevirmek hem dil açısından yanlıştır, hem de cennetin nimet yurdu oluşu gerçeğine terstir. Onlara göre varlık sıfatına sahip olan her şey görülme imkânına sahiptir. Bu nedenle var olması yönüyle prensip olarak Allah da görülebilecektir.

Mû'tezile'nin Allah'ın âhirette görülemeyeceğine dair görüşüne mesnet kabul ettiği âyet, En'âm Suresinin 103. âyettir: *لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ* *“Gözler O'nu idrak edemez; O, gözleri idrak eder.”* Mû'tezile bu âyetten ötürü ru'yetullahın olmayacağına hükmeder. Zira görme fiili; gören ile görülen arasında uygun bir uzaklığı, ışıklı bir ortamı, karşılıklı bulunmayı, görülenin yoğunluğunu ve örtülü olmamasını gerektirir. Bütün bunlar da her türlü eksiklikten uzak Allah'ın tenzihine aykırı olduğundan kabul edilemez. ⁴⁷³

Mevlânâ'nın ru'yetullah hakkındaki izahlarına ve bu bağlamda ele aldığı âyetleri yorumlayışına baktığımızda, onun bu hususta Ehl-i Sünnet ile tamamen örtüşen bir anlayışa sahip olduğunu müşahade ederiz:

“İnsan görmediği ve işitmediği ve anlamadığı şeyin tâlibi ve âşığıdır; ve gece gündüz onu arar durur. Ben görmediğimin bendesiyim. Herkes anladıkları ve gördükleri şeyden usanmışlardır ve girîzândırlar. İşte bu sebepten dolayı felâsife rü'yeti münkirdirler. Zîrâ onlar derler ki, gördüğün vakit doymak ve usanmak mümkündür; bu ise câiz değildir. Sünnîler derler ki; doymak ve bıkmak bir levn üzre görüldüğü vakit

⁴⁷¹ Kıyâme 75/23.

⁴⁷² Yunus 10/26.

⁴⁷³ Tunagöz, s. 172-173.

olur. Mâdem ki كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ Ya'ni 'O her gün bir tecellîdedir.'⁴⁷⁴ âyet-i kerîmesi mûcibince, her bir lahzada yüz bin renk görünür. Eğer yüz bin tecellî etse, asla birbirine benzemez. Nihâyet sen dahî bu saatte Hakk'ı âsâr ve ef'âl içinde görüyorsun ve her lahza türlü türlü müşâhede eyliyorsun. Zîra bir fiil, bir fiile benzemiyor. Meserret vaktinde başka tecellî ve havf ve recâda böylece başka tecellî. Mâdem ki Hakk'ın ef'ali ve O'nun tecellî-i ef'âlî ve âsârı türlü türlüdür ve yekdîgerine benzemez; binâenaleyh O'nun tecellî-i Zatî'si de böyle olur. Tecellî-i ef'âlîni buna kıyâs eyle. Ve sen dahî kudret-i Hak'dan bir cüz' olduğundan, lahzada bin türlü olursun ve bir karâr üzere değilsin.⁴⁷⁵

Mevlânâ'ya göre insanlar Allah'ı görecektir⁴⁷⁶ fakat bu görüş, Allah hiçbir cismânî özellik taşımadığından ve O'nun zıddı olmadığından ötürü, cismânî özellik taşıyan ve zıtlarının yardımıyla görülebilen eşyanın görülüşü gibi olmayacaktır. Bu fikrini O'nun idrak edilemez oluşu ve nikapsız görülmeye tahammül edilemeyeceği verileriyle destekler.

“Hak Teâlâ cemâl-i bâ-kemâlini bî-nikab gösterse, bizim ona tâkatımız yoktur ve behremend olmayız. Bu nikablar vasıtasıyla meded ve menfaat buluruz. Bu güneşe bak ki, biz onun nûru içinde yürür ve görürüz ve nîk ü bedi tefrik ve temyîz ederiz ve ısınırız ve ağaçlar ve bağlar meyve verir ve ham ve ekşi ve acı meyveler güneşin harâretinden pişip tatlı olurlar ve maâdin onun te'sirinden altın ve gümüş ve la'l ve yâkut ızhâr ederler. Ve eğer vesâita bu kadar menfaat veren güneş pek yakına gelirse, hiç menfaat vermez. Belki cümle âlem ve ehli yanarlar. Hak Teâlâ dağa hicâb ile tecelli ederse, ağaçlar ve güller ve çimenler ile mâlî kılıp tezyîn eyler fakat hicâbsız tecellî edince o dağı altüst edip zerre zerre kılar. Nitekim Kur'ân-ı Mecîd'de beyan buyrulur: فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكَّا Ya'nî 'Rabbi o dağa tecellî edince onu paramparça etti.'⁴⁷⁷

»⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Rahmân 55/29.

⁴⁷⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 104-105, 145.

⁴⁷⁶ “Bâri az ağla ağla dediler, gözlerin bozulmasın; ağlayış haddi aşarsa göz görmez olur./ İki gözüm de, dedi, sonunda görecekse onu ne diye kör olacağım diye gam yiyeyim, her cüzüm göz kesilir./ Fakat gözlerim onu görmekten mahrum olacaksa madem ki dostu layık değilmiş, varsın kör olsun.” Mevlana, *Dîvân-ı Kebîr*, I, 21.

⁴⁷⁷ A'raf 7/143.

⁴⁷⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 35.

Ona göre bu görüş sadece kalp gözüyle olacaktır. Zira aksi durumda her ikisi de baş gözüne sahip oldukları için insanlarla hayvanlar arasında bir fark kalmayacaktır. Duyuların bilgi vasıtası olma özelliğini dünyaya hapsettiğini bildiğimiz Mevlânâ, baş gözünün görebilme imkanını reddetmiş olmasına rağmen, duyuların yetersizliğini bir kez daha vurgulamak için, Allah'ı göremeyecek gözün kör olmasının, göremeyip var olmasından daha iyi olacağı şeklinde bir kanaat izhâr eder.⁴⁷⁹

5. Nübüvvet, Mûcize ve Keramet

Mevlânâ insanlığa Peygamber gönderilmesi gerçeğini, Peygamberlerin büyük ve temiz sular gibi olduğunu ve bu temiz suyun bulanık su misalindeki insanlığı bulanıklıktan kurtarmayı amaçladığına işaret etmektedir. Hatta Peygamberler insanlığın ârizî renk ve bulanıklığından kurtulduktan sonra kendini temiz görüp “Ben mutlaka önce böyle temizmişim.” diye hatırlamasına vesile olacak, bu tür renk ve bulanıkların ârizî olduğunu bilecek ve ârizî şeylerden önceki halini aklına getirecektir şeklinde ifade etmektedir. Bütün bunlardan da Peygamberlerin Allah'ın emirlerini insanlara ulaştırmak ve onlara ilahî gayeye uygun olarak dinin davet, tebliğ ve anlatımı maksadıyla gönderildiği ortaya çıkmaktadır.⁴⁸⁰

Mevlânâ'ya göre Kur'ân-ı Kerîm kadimdir. Enbiyâ ve evliyânın sözleri Allah'ın kelimidir ve ebede kadar bu hitap nihayete ermeyecektir. Zâhirdeki ses ve harf farklılığı bir perdedir, batında hepsi tek ve bir olan Allah'ın kelimidir:

“Hak (celle celâluhû) Hazretleri ale'l-ıtlâk mütekellimdir ve ezelden ebede kadar, lâ-yenkâtı' bî-harf ü savt mütekellimdir. Onun her bir nebî ve velî ile kelâmı vardır ve cümlesinin kelâmı müttehiddir ya'nî tenâkuz yoktur. Nitekim eğer biri Türk, biri Tâcık olsalar bile, her iki şâhidin sözü birdir, derler. Eğer Kur'ân yalnız bu hurûfdan ibâret olsa idi, denizlerin mürekkebe ve ağaçların kalem olmasına hâcet olmaz idi; bu Kur'ân'ın hurûfu yarım okka mürekkebe ile yazılabilir; ve hurûf-ı Kur'âniyyenin ibtidâ ve intihâsı vardır. Halbuki kelâm-ı Hudâ'nın nihayeti yoktur. Nitekim buyrulur:

⁴⁷⁹ Tunagöz, s. 174-175.

⁴⁸⁰ Kayışkanat, Mehmet, *Mevlânâ'nın Nübüvvet Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: 2007, s. 49.

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ Ya'nî 'Allah'ın kelimeleri tükenmez.⁴⁸¹ Ve وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ Ya'ni 'Kendi re'y ü hevâsından söylemez o. O, kendisine Allah tarafından ilkâ edile gelen bir vahyden başka bir şey değildir.'⁴⁸² Beyit:

Kavl-i Bârî'yi işit Bârî'den
Perdedir geç neğam-ı kârîden⁴⁸³

Mevlânâ diğer Peygamberlerin mucizelerine değinmekle birlikte daha çok Hz. Muhammed'in mucizeleri üzerinde durur. Ebû Cehil'in elindeki çakıl taşlarının konuşması ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risâletine şehâdet etmesi, ayın ikiye ayrılması, hurma kütüğünün inlemesi ve Hz. Peygamber'in elini yüzünü silmiş olduğu havlunun Enes b. Malik tarafından ateşe atılması fakat havlunun ateşte yanmaması Hz. Peygamber'in nübüvvetini destekleyen mucizelerdir.⁴⁸⁴ Mevlânâ, mûcizelerin imkanını, *“Onun bilgisinden, dilediği miktardan başkasını kavrayamazlar.”*⁴⁸⁵ ayetinin tefsirinde şöyle izah etmektedir:

“Sonra bu incelikler, senin diline, senin anlayışına düştü mü, incelikleri kalmaz ki; hattâ sana ulaştıklarından bozulur gider onlar, hani bozuk olsun, düzgün olsun, ârifin ağzına düşen, anlayışına ve kavrayışına ulaşan her şeyin, Tanrı yardımlarıyla, Tanrı lûtuflarıyla örtülüp bambaşka bir şeye döndüğü gibi. Sopyayı görmez misin hele? Musa'nın elinde nasıl değişti, sopalığı kalmadı. Hannâne direğiyle Peygamber'in elindeki çöp, Musa'nın ağzındaki dua, Dâvûd'un elindeki demir de böyle; Dâvûd'a karşı dağlar da böyle; bunlar da oldukları halde kalmadılar, olduklarından bambaşka bir hale döndüler. İşte ince anlamlar, dualar da karanlık, beden âlemine bağlı bir ele düşerlerse oldukları gibi kalmazlar.”⁴⁸⁶

6. Melekler

“Birisi şu suâli îrâd eyledi: “Hak Teâlâ Hazretleri melâike lisânında

⁴⁸¹ Lokman 31/27.

⁴⁸² Necm 53/3-4.

⁴⁸³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 221.

⁴⁸⁴ Kayışkanat, s. 60.

⁴⁸⁵ Bakara 2/255.

⁴⁸⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 116-117; krş. çev. Konuk, s. 124.

أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ

Ya'ni 'Yâ Rab, yeryüzünde fesâd edecek ve kan dökecek kimse mi halk edeceksin? Halbuki biz senin hamdinle, tesbih ve zikrinle takdîs ederiz.' buyurur. Halbuki Âdem henüz gelmemiş idi. Melâike Âdem'in kan dökeceğine ve fesâd eyleyeceğine nasıl hükm ettiler?⁴⁸⁷ 488

Pek çok müfessir ve mütekellim, meleklerin Allah Teâlâ'ya verebildiği bu cevabı detaylı olarak ele almışlardır. Râzi'ye göre bu bilgi onlara vahiyle bildirilmiştir yahut da onlar bunu istidlal ederek söylemişlerdir. Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir.

Kimi âlimler "Onlar bunu zanlarına dayanarak söylemişlerdir." demişlerdir. Bu görüşün iki şekli vardır: İlki İbn Abbas ve Kelbî'den rivayet edilen şeklidir. Buna göre, melekler, Âdem (a.s.) 'den önce yeryüzünde bulunan (ve fesad çıkaran) cinlerin haline kıyas ederek, bunu söylemişlerdir. İkincisi, o melekler Adem (a.s.)'in yaratılışını, insanın mutlaka şu dört karışımından mürekkebe oluşunu, insanın terkinde bulunan şehvetten fesadın, gazabtan da kan dökmenin çıktığını biliyorlardı. Bazı alimler ise, meleklerin bunu, yakînî olarak bildikleri için söyledikleri görüşündedirler. Bu görüş İbn Mes'ud ve sahâbeden bazılarından rivâyet edilmiştir.⁴⁸⁹

Mevlânâ bu âyetin tefsirine Fîhi Mâ Fîh'te detaylıca yer vermiş ve biri nakle, biri de akla dayanan iki yaklaşımdan bahsetmiştir. Nakle dayanan görüşün izahında, Râzi'nin de görüşüne paralel olarak meleklerin bu bilgiyi levh-i mahfûz'dan edinmiş olabileceğini belirtir:

"Mevlânâ buyurdu ki: Bu sözü iki bakımdan dediler; biri nakle dayanır, öbürü akla. Nakle dayanan şu: Melekler bir topluluğun meydana çıkacağını, sıfatlarının şöyle olacağını Levh-i Mahfûz'da gördüler, okudular; bu yüzden haberleri vardı, ikincisi de şu: Melekler, akıl yoluyla yerden, topraktan yaratılan insanların, çaresiz hayvan sıfatında olacaklarını, hayvandan da gene çaresiz bu çeşit işler meydana geleceğini buldular. Bu anlam, insanda olacak, konuşacak, söz söyleyecek insan; fakat mademki

⁴⁸⁷ Bakara 2/30.

⁴⁸⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 183.

⁴⁸⁹ er-Râzi, I-II, 156.

hayvanlık var insanlarda, çaresiz suç işleyecekler, kan dökecekler. Çünkü bu, insanların gerekli huyu.

Bir bölüm insan da başka bir anlam verir. Bunlar derler ki: Melekler, tüm akıldır, salt hayırdır. Onların bir işte dilekleri, istekleri hiç yoktur. Meselâ, sen uykuda bir iş yapsan onu dileyerek, isteyerek yapmazsın; bu yüzden de sorumlu olamazsın, kınanamazsın. Rüyada küfre dair bir söz söyleyen, Tanrı birdir desen yahut zina etsen bir şey denemez sana. Melekler, uyanırken bu haldedir; insanların hali, bunun tersinedir; onların dilekleri, istekleri, tamahları, hevesleri vardır. Kendileri için her şeyi isterler; her şey kendilerinin olsun diye kana girmek de isterler ki bu, hayvan huyudur. Demek ki meleklerin hali, insanların haline zıttır. Bu yolla insanların hallerinden haber verebilirler; orda söz de yoktur, dil de, fakat böyle demeleri, yâni hem söz söylememeleri, hem de söylemeleri şuna benzer: Hani şâir, havuz, doldum dedi der ya; havuz söz söylemiyor amma anlamı şu: Eğer dili olsaydı böyle derdi. Şimdi her meleğin içinde bir levh vardır; o levhe bakar da gücü yettiği kadar dünya hallerini, dünyada olacak şeyleri önceden okur. Vakti geldi de o okuduğu, bildiği şey oldu mu Ulu Tanrıya inancı çoğalır, sevgisi, esrikliği artar; Tanrının ululuğuna, gizli şeyleri bilişine şaşırır kalır.⁴⁹⁰

Günümüzde ortaya atılan bir görüşe göre de, bu âyetin gelecek zaman değil, şimdiki ve geçmiş zaman kalıbında tercüme edilmesi ve bu yorumlara nokta konulması gerekmektedir.⁴⁹¹

B. Fıkhî Konulara Yaklaşımı

“Ahkâmu’l-Kur’ân”, “Fıkhu’l-Kur’ân”, “Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm” adlarıyla da bilinen fıkhî tefsir, Kur’ân-ı Kerîm’in amel yani ibadet ve muâmelât yönleri ile meşgul

⁴⁹⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 175.

⁴⁹¹ “Bu konuda yapılan modern tefsirler bu şekilde tercüme ediyorlar ki böyle bir tercüme konteks semiyolojisi bakımından yanlış bir tercümedir. Bir kere “ce’ale halifeten” halifeyi tayin etmek demektir ve buradan gelen “ca’ilun... halifeten” (halifeyi tayin etmekte olan hatta tayin eden) demektir. Cenab-ı Hakk burada gelecekte yapacağı bir işi değil hâlihazırda yapmakta olduğu bir işi haber veriyor. Öte yandan kontekse göre halife yaratmak söz konusu değil. Yaratma bitmiş sıra halife tayinine gelmiştir. Bu şekilde bir tercüme Kur’ân’ın nassına en uygun olan tercümedir. Pek çok tefsir hatalarından bizi korur. Pek çok sorunun cevabı kendiliğinden ortaya çıkar. Müslümanları bir takım Yahudi hurafelerinden ve muharref Tevrat yorumlarından korur. Detaylı bilgi için bkz. Yakıt, İsmail, *Kur’an’ı Anlamak*, İstanbul: Ötüken Yay., 2004, s. 22-23.

olan, bu konu ile ilgili âyetleri açıklayan ve onlardan hükümler çıkarmaya çalışan bir tefsir koludur.

Kur’ân’ın inzâli ile beraber başlayan fikhî tefsirin gayesi, İslâm’ın ilk ve temel kaynağı olan Kur’ân’ın ihtiva ettiği amelî hükümleri, kaide ve prensipleri çıkarıp onları açıklamak ve nasıl tatbik edileceğini göstererek, insanların hem bu dünyada, hem de âhirette mutlu olmalarını sağlamaktır.⁴⁹² Genellikle Kur’ân-ı Kerîm tefsirlerinde az veya çok olarak, Kur’ân’ın ahkâmına taalluk eden âyetlere temas edilir. Fakat onun sırf bu yönüne temas eden müstakil fikhî tefsirler de yazılmıştır.⁴⁹³

Hanefî mezhebine mensup olan Mevlânâ, gençliğinde başta babası Sultânü’l-Ulemâ ve Kemâleddin b. el-Adîm gibi fıkıh âlimlerinden ders almış ve yaşadığı dönemde fetva almak için müracaat edilen bir kaynak durumuna gelmiştir. Hatta bilindiği üzere babası gibi kendisi de medresedeki eğitim ve halka fetva verme görevleriyle mükellefti. Fakat Mevlânâ, sohbet ve eserlerinde ele aldığı mevzuları fıkıh ilminden ziyâde tasavvuf ve güzel ahlak konularından seçmiştir. Bunun sebebini, Mevlânâ’nın fıkha bakış açısını bizlere son derece açık bir şekilde anlatan Fîhi Mâ Fîh’teki şu pasajdan çıkarabiliriz:

“Bâyezîd-i Bistâmî’yi (k.s.) pederi çocukluğunda fıkıh öğrenmek için medreseye götürmüş idi. Müderrisin nezdinde götürdükte: ‘Bu fikhullah mı?’ dedi. ‘Bu Ebû Hanîfe (rahimehullâh) ın fikhıdır.’ diye cevâb verdiler. ‘Ben fikhullâhı isterim.’ dedi. Nahvînin nezdine götürdüğü vakit dahî ‘Bu nahvullah mı?’ dedi. ‘Bu Sibeveyh’in nahvidir.’ diye cevap verdiler. ‘Ben bunu istemiyorum.’ dedi. Her nereye götürdüler ise, böyle söyledi. Pederi âciz kalıp onu kendi haline bıraktı. Ondan sonra bu talep ile Bağdad’a geldi. Cüneyd’in hâlini gördükte na’ra vurup ‘İşte fikhullâh!’ dedi. Mademki o sütûn razî’idir, kuzunun anasını tanımaması nasıl olur? O ise akıl ve temyîzden doğmuştur. Sûreti terk et!”⁴⁹⁴

⁴⁹² Güngör, Mevlüt, *Kur’an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*, İstanbul: Kur’an Kitapları, 1996, s. 52; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 463-464;

⁴⁹³ Fikhî tefsir sahasında yazılan eserlerin bazıları: 1.eş-Şâfiî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*; 2.Ebû Bekir el-Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*; 3. Ebû Bekr ibn Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*; 4. el-Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*.

⁴⁹⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 135.

Zaman zaman fıkıh ile ilgili beyanlarda bulunup⁴⁹⁵ fikhî izahlara yer verilmiş olsa da⁴⁹⁶, Fîhi Mâ Fîh genel muhtevası itibariyle, ahkam âyetlerinin tefsirini içermez. Bu konuda ele alabileceğimiz birkaç istisna örnek şu şekildedir:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

“Ya’ni ‘Zikr edin ki, biz beyt-i Kâbe’yi nâs için mahall-i sevâb ve makâm-ı emn kıldık. Ey mü’minler, siz makam-ı İbrahim’i namazgâh ittihaz edin!’⁴⁹⁷

Ehl-i zâhir derler ki: ‘Beytten maksad Kâ’bedir; ona ilticâ eden emân bulur; ve orada sayd haramdır ve bir kimseye ezâ câiz değildir. Hak Teâlâ onu mümtâz kılmıştır... İbrahim’in durağı şudur: İbrahim’in namaz yeri, Kâ’be yanında bir yerdir. Zâhir ehli, orda iki rek’at namaz kılmak gerektir’ derler.”⁴⁹⁸

Âyette geçen beyt, yani Kâbe içindeki davranışların nasıl olması gerektiği ve sınırlamaların neler olduğunu, makam-ı İbrahim’de kılınacak namazın hususlarını, bu konudaki rivâyetleri aktararak izah etmiştir. Bir diğer örnekte ise Mevlânâ, Meâric Suresi 23. âyette geçen “*namazlarına devam edenler*” ifadesini, kısmen fikhî tefsire dahil olabilecek içerikte, kendisine özgü bir metodla tefsir etmiştir. Bu bağlamda Mevlânâ, her ne kadar ruh aslolup, suret kısıtlı olsa da, namazın suretinin, rükû ve secdesinin de devamlı olması gerektiğini, ancak onlarla namazın kemâle erebileceğini söyler:

⁴⁹⁵ Mevlânâ, Fıkıh ilminin manası hakkında Fîhi Mâ Fîh’te açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin: “Tanrı râzı olsun. Ömer’in zamanında biri vardı, pek kocamıştı. Öyle bir hale gelmişti ki kızı süt verirdi ağzına, çocuklar gibi sütle beslerdi onu. Tanrı râzı olsun. Ömer, o kızı buyurdu ki: Şu zamanda senin gibi baba hakkını gözetten bir çocuk yok. Kız cevap verdi de doğru buyuruyorsun dedi; ancak benimle babamın arasında bir fark var. Ben de ona hizmet ediyorum, hizmette hiçbir kusurum yok. Fakat babam beni besler, yetiştirir, aman, bir kazaya uğramasın diye üstüme titrerdi; bense gece-gündüz, sıkıntısının üstümden kalkması için Tanrıya dua ediyor, ölümünü istiyorum. Babama hizmet ediyorum amma onun benim üstüme titreyişini neden bulayım? Ömer buyurdu ki: Bu kız, Ömer’den daha fakih. Yani, ben görünüşe göre hüküm verdim, sen işin içyüzünü söyledin. Fakih ona derler ki bir şeyin özünü bilsin, içyüzünü, gerçeğini anlasın. Hâşâ. Ömer gerçeği bilmez, işlerin sırrını anlamaz değildi. Fakat sahabenin huyu böyledi; kendilerini küçük gösterirler, başkalarını överlerdi.” Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 188-189

⁴⁹⁶ Fîhi Mâ Fîh’teki fikhî izahlara örnek: “Bir kişi, bir gün oruç tutayım diye adak adar, sonra da orucunu bozarsa kefaret gerekir mi, gerekmez mi? diye sordu. Mevlânâ buyurdu ki: Tanrı rahmeti ona, İmâm Şâfiî mezhebinde, bir hükme göre kefaret gerektir. Çünkü Şâfiî, adağı and sayar; andını bozana da kefaret gerekir. Fakat Ebû-Hanîfe’ye göre adak, yemin sayılmaz; bundan dolayı da kefaret gerekmez. Adak iki türlüdür. Biri şarta bağlı değildir, biri şarta bağlı. Şarta bağlı olmayanı, bir gün oruç tutayım demektir. Şarta bağlı olanıysa, filân gelirse bir gün oruç tutayım demektir.” Bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 57

⁴⁹⁷ Bakara 2/125.

⁴⁹⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 149-150.

“İmdi, söz müessirdir ve pür fâidedir. Kayısı çekirdeğinin içini yere diker isen, bir şey çıkmaz. Kabuğu ile beraber diktiğin vakit neşv ü nemâ bulur. Bu halde sûretin dahî müessir olduğu ma'lûm oldu. Namaz dahî bâtında olur. Nitekim ‘Ancak kalb huzûru ile namaz olur.’ buyrulmuştur. Fakat sûretini icrâ etmek ve rükû ve sücûd eylemek lâzımdır ki, ba'dehû behremend olasın ve maksûda erişesin. الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ Ya'nî ‘Namaz kılanlar ki, onlar namazlarına devam edenlerdir.’⁴⁹⁹ Ayet-i kerîmesinde beyân buyrulan namaz, bu namazın ruhudur; namazın sûreti muvakkattır, o daim olamaz... Binâenaleyh rûhun rükû'u ve sücûdu vardır fakat bu rûku' ve sücûdu sûret ile zâhir kılmak lazımdır. Zîrâ ma'nanın sûrette ittisâli vardır; ikisi beraber olmadıkça fâide vermez.”⁵⁰⁰

Yine, İslâm Hukuku terimi olan “Kıyas” tan bahsedilen Bakara Suresi 179. âyet açıklanarak bu uygulamanın kısmen kötülük meydana getirse de, neticede büyük hayırlara sebep olduğu ifade edilmiştir:

“Ulu Tanrı، وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ ‘Kısasta sizin için hayat vardır.’⁵⁰¹ buyurdu. Ulu Tanrının yapısını yıkmak şerdir; fakat yarı buçuk şerdir; buna karşılık halkı öldürmeden korumak, tüm hayırdır. Tüm hayır için parça buçuk şerri istemek, kötü bir şey olamaz; tüm şerre râzı olarak parça buçuk şer dileğinden vazgeçmek kötüdür.”⁵⁰²

Mevlânâ'nın Fîhi Mâ Fîh'teki fikhî izahlarına bir diğer örnek ise Bakara Suresi 195. âyet hakkındadır. Şöyle ki;

“ Muhakkak Allah Teâlâ bize kesb ve tahsîl-i mâl ile emr etti. Çünkü وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ Ya'nî ‘Allah yolunda harcayın.’⁵⁰³ buyurdu. İnfâk-ı mal ise, ancak mal ile mümkündür. Binaenaleyh tahsîl-i mâl ile emr etmiş oldu. Ve namaz ile emr etti. Bu halde

⁴⁹⁹ Meâric 70/23. Mevlânâ, kırk dördüncü fasılda bu ayetin tefsirine aynı bağlamda devam eder. Bkz. s. 159.

⁵⁰⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 131.

⁵⁰¹ Bakara 2/179.

⁵⁰² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpinarlı), s. 153-154.

⁵⁰³ Bakara 2/195.

vuzu' ile emr etmiş oldu. Ve abdest su ile olacağından, su tahsîliyle ve namazın levâzımından bulunan şeylerin kâffesiyle emir buyurmuş oldu.”⁵⁰⁴

Görüldüğü gibi Mevlânâ, ‘*Allah yolunda harcayın.*’ âyetinin tefsirinde infak emri ile öncelikle mal tahsilinin emrolunduğunu, namaz emriyle öncelikle abdestin emrolunduğunu beyan ederek kısmî de olsa fikhî tefsir metoduna başvurmuştur.

C. Âyetlere Filolojik Yaklaşımı

İslâm’ın temel kaynağı Kur’ân-ı Kerîm’in Arap dili ve üslûbu üzere nâzil olması ve onun ilk müfessiri Hz. Peygamber’in anadilinin Arapça oluşu, Kur’ân’ı derinlemesine anlamak isteyen müfessirleri, bu dili anlamaya ve onun inceliklerini öğrenmeye sevk etmiştir. Kur’ân yorumlarının isabetli olmasının en önemli şartlarından biri de, müfessirin âyetlerdeki muhtelif manalara dikkat etmek suretiyle, irab kâidelerini de iyice bilmesi gerektiğidir. Müfessir yaptığı tefsire uyarak ister hakikat, ister mecaz olsun, dilin aslî yapısından uzaklaşırsa, tefsiri geçersiz olur.⁵⁰⁵ Nitekim bu konuda tâbiûn dönemi müfessirlerinden Mücâhid’in “Yüce Allah’a ve âhîret gününe inanan bir kimse için Arap lûgatını bilmedikçe Allah kelâmı hakkında söz söylemek helâl olmaz.” dediği rivâyet edilir.

Âyetlerin lafzını ve dilinin hassasiyetlerini görmezden gelen bir tefsirin isabetli olması söz konusu değildir. Kur’ân’ın sağlıklı bir tarzda yorumlanmasında, sözcüklerin ilk anlamlarının tespiti yanında, semantik tahlile, onların daha önceki anlamlarının tespitine ve bunların yanında kelime, ibârelerin Arap dilinde kullanılan mecazî anlamlarını ve taşıdığı belâğât nüktelerini de bilmeye ihtiyaç vardır.⁵⁰⁶

Kur’ân’ı dilbilimsel yöntemlerle izah, rivâyet tefsirleri için bir gereklilik olmakla beraber, daha çok hakkında rivâyet bulunmayan âyetleri dirâyet yöntemiyle analiz edip delâlet ettikleri manalara ulaşmak için başvurulacak bir usuldür.

Hz. Peygamber ve sahâbeden nakledilen tefsirin tüm Kur’ân’ı içine almamasından ötürü özellikle tâbiûn döneminde mücmel, müşkil, müphem, umum ve

⁵⁰⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 163-164; krş. çev. Gölpınarlı, s. 154.

⁵⁰⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1199; ez-Zehebî, I, 266-267.

⁵⁰⁶ Bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, s. 318-320.

mutlak gibi hususları beyan, tavzih ve tefsir etmişlerdir. Sonra müşküller daha da artarak, tefsir bütün Kur'ân'a teşmil edince, Arap dili ve onun üslûblarından ve Peygamber devrinde zuhûr eden tarihî hadiselerden faydalanmışlardır. Müslümanlar için her sahada kaynak esas olan Kur'ân, lafızları bakımından da Arap dili için bir esas idi. Sırf dil bakımından yapılan tefsirler, ekserisi kaybolan “Garîbu'l-Kur'ân” adındaki birçok eserin mevzuunu teşkil etmiştir. Bu devirden itibaren filolojik yönden “İ'râbu'l-Kur'ân, Garîbu'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân” adlı eserler meydana gelmeye başlamıştır.⁵⁰⁷

Mevlânâ lugavî tahlillere çok fazla ağırlık vermediği gibi, böyle bir yönleme tamamen ilgisiz de kalmaz. Eserinde yeri geldikçe, lugavî tahlillere yer verdiğini müşahede edilir. Onun, bu konudaki ölçüsünü belirleyen belki de en önemli şey, bu tahlil ve yaklaşımların, âyetin anlaşılmasında sağlayacağı katkıdır. Eğer bu vesileyle âyet daha iyi anlaşılacaksa bu yönleme müracaat etmeyi ihmal etmez.

1. Âyetlerde Geçen Kelimeleri Anlam Bakımından Tahlil Etmesi

Lûgat ve nahve fazla yer vermemekle birlikte Mevlânâ, zaman zaman hakkında açıklamada bulunduğu âyetlerin lûgavî yönlerinden bahsetmiş, kelimelerin manalarını aktarmıştır.

Örneğin Fetih Suresi 4. âyeti tefsir ederken âyette geçen “السَّكِينَةُ”⁵⁰⁸ kelimesini; “Sekîne, basîretten zâhir olan haldir ve sâhib-i sekîne esbâbdan mâlik olmadığı şeyi, kuvvet-i i'timâdı sebebiyle mevcûd bilir. Ba'zıları ‘sekîne’ odur ki, eşyanın zâhirini nasıl fark ederse, bâtınını da öylece fark etmektir, derler.”⁵⁰⁹ şeklinde izah etmiştir.

Bir başka örnekte de Mevlânâ Nur Suresi 35. ayette geçen “*misl*”⁵¹⁰ kelimesini “*misâl*” kelimesi ile kıyaslayarak izah eder:

“Mesel başka, misâl başkadır. Hak Teâlâ misâl olarak nurunu ‘mısbâh’a ve vücûd-ı evliyanı ‘zücâc’a teşbih buyurdu.”⁵¹¹ Bu misâl içindir. Onun nuru kevn ü

⁵⁰⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 211.

⁵⁰⁸ Bkz. “Müminlerin kalplerine sekîne indiren O’dur.” Fetih 48/4.

⁵⁰⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 215-216.

⁵¹⁰ “مَثَلٌ” kelimesi, iki şekilde kullanılır. Birincisi, benzer, denk, aynı cinsten olan şey demektir. İkincisi ise, bir şeyin herhangi bir manada diğerine benzemesini ifade etmesidir. Bu kelime, herhangi bir şekilde benzerlik manasını ifade etmek için kullanılan sözcüklerin en genel olanıdır. Bkz. el-İsfehânî, s. 759.

mekâna sığmaz; zücâca ve misbâha nasıl sığar? Meşârik-ı envâr-ı Celle Celâluhû hiç gönle sığar mı? ... Nitekim ârifler ferahlığa ve hoşluğa ve basta ‘bahar’ ve kabz ve gama da ‘hazan’ tesmiye eder. Hâlbuki sûret cihetinden hoşluk bahara ve gam hazana benzer mi? Bu ancak misaldir. Zira bunsuz, bu akıl o manayı tasavvur ve idrak edemez. Ve nitekim Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri dahi buyurur:

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ. وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ. وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ

Ya’ni ‘A’ mâ ile basîr ve zulûmat ile nûr ve gölge ile harâret müsâvi değildir.’

⁵¹² Hak Teâlâ imanı nûra ve küfrü zulmete veya imanı hoş bir gölgeye ve küfrü insanın beynini kaynatan yakıcı ve bî-amân güneşe nisbet buyurdu. Halbûki imanın aydınlığı ve letâfeti bu cihanın nuruna veya küfrün çirkinliği ve zulmeti bu âlemin karanlığına benzer mi?⁵¹³

Aynı zamanda Mevlânâ, Fetih Suresi 3. âyetin⁵¹⁴ sonunda yer alan عَزِيزاً kelimesini “şerefli”; 8. ayette⁵¹⁵ geçen شَهِيداً kelimesini, “kavil, fiil ve hâl ile tevhide şahit olmak”; مُبَشِّرًا kelimesini “mağfiret”; نَذِيرًا kelimesini ise “bid’at ve dalâletten tahvîf eden”; 9. âyette⁵¹⁶ geçen تُعَزِّرُوهُ kelimesini ise, “Benim ikrâm edip, muhterem tuttuğumu, siz dahî hem gönül ve hem hizmet ve hem de zebân ile muhterem tutup, ona itâatı bir vasf-ı hulkî ittihaz ediniz.” şeklinde tefsir etmiştir.⁵¹⁷

2. Belâgata Dair Açıklamaları

Kur’ân-ı Kerîm’in en önemli özelliklerinden biri de, onun bir edebiyat şaheseri olmasıdır. Onda, hakikat, mecaz, kinaye, istiare, teşbih, bedî’ ve diğer edebî san’atlar

⁵¹¹ Mevlânâ’nın burada işaret ettiği ayet Nur Suresi 35. ayettir: اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْلِكَ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ O’nun nûrunun misali, tıpkı içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. Lamba bir sırça (cam) içinde, o sırça da sanki parlayan incimsi bir yıldız!...”

⁵¹² Fâtır 35/19-21.

⁵¹³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 151-153.

⁵¹⁴ Bkz. “Ve sana şanlı ve şerefli bir zafer vermesi içindir.” Fetih 48/3.

⁵¹⁵ Bkz. “Muhakkak ki Biz, seni bir şahit, bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik” Fetih 48/8.

⁵¹⁶ Bkz. “Allah’a ve Resulüne iman edesiniz, ona destek olup saygı gösteresiniz ve Allah’ı da sabah akşam tesbih ve tenzih edesiniz.” Fetih 48/9.

⁵¹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 215-216.

vardır.⁵¹⁸ Bu san'atları ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için belâgat ilmini bilmek gerekir. Klasik belâgat kitaplarında “Fasîh bir sözün muktezay-ı hale mutabık olarak ifadesidir.” şeklinde tarif edilen belâgat, genel olarak “etkili söz söyleme sanatı” olarak ifade edilebilir.⁵¹⁹

Kur'ân'ı anlamak için lûgat, sarf, nahiv vb. bazı ilimler tedvin edildiği gibi, ondaki edebî san'atları ve ifade tarzlarını anlamak için de çok erken bir tarihten itibaren me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerini kapsayan belâgat konuları müfessirler tarafından ele alınmıştır.⁵²⁰ Ömer Nasûhi Bilmen'e göre de belâgat ilminin kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir: “Çünkü Kur'ân-ı Mübîn'in hiçbir veçhile tanzîri kâbil olmayan fasâhat ve belâgati, rikkat ve cezâleti, ifadesindeki zînet, üslûbundaki ulviyet, âhenk ve lâtâfet ediblerin, belîğlerin hayret nazarlarını celb etmiş, bu edebî mu'cizenin güzelliğini, bedîâlarını mümkün mertebe gösterebilmek için belâgat ilmini tedvine lüzum görülmüştür. Filhakîka Kur'ân-ı Azîm'den istifade edilerek bu ilim tedvin edilmiş, bu ilme dair birçok kitaplar te'lif edilmiştir.”⁵²¹

Mevlânâ da, belâgat ilmine karşı gereken hassasiyeti gösterip özellikle Fîhi Mâ Fîh'te Kur'ân'da geçen belagât nüktelerine işaret etmiş ve âyetleri bu çerçevede tefsir etmiştir. Örneğin Fetih Suresi 27. ayette geçen “İnşallah” ve “Kâbe” kelimeleri hakkında diğer müfessirlerce lûgat manalarına bağlı olarak edebî ve belîğ bir şekillerde yapılan tefsirlerden bağımsız olarak Mevlânâ, âyetlere yeni bir boyut kazandırmıştır:

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ

“Ya'ni 'Allah Teâlâ Resûl'üne gösterdiği rü'yanın hak olduğunu tasdik etti; ey mü'minler, Allah Teâlâ'nın iradesiyle, siz elbette mescid-i haram'a girersiniz.”⁵²²

⁵¹⁸ Muallim Naci, Kur'ânın i'cazı hususunda şu mühim tesbitte bulunur: “Büleğa ve füseha ne kadar i'caz bahsinde iktidar gösterirlerse, karşılarında Kur'ânın i'caz kuvveti o kadar büyür. Onlar bahislerinde ne kadar fikirlerini yükseltirlerse nazarlarında Kur'ân o kadar teâlî eder...” er-Râzî, Fahreddin, *I'caz-ı Kur'ân*, (çev. Muallim Naci), İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1891, s. 5.

⁵¹⁹ Bilmen, *Tefsir Tarihi*, s. 61; Eren, Şadi, *Kur'an'da Teşbih ve Temsiller*, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2006, s. 15; Gezzin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s. 60.

⁵²⁰ Bu ilimler hakkında detaylı bilgi için bkz. Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 2001.

⁵²¹ Bilmen, *Tefsir Tarihi*, s. 61.

⁵²² Fetih 48/27.

Herkes Kâbe'ye gidelim, derler; ba'zıları ise inşâallah gidelim derler. İstisna ile söyleyen âşıklardır. Zîrâ âşık kendisini bir işte muhtâr görmez; her işi ma'sûka muallak bilir. Böyle olunca ma'suk isterse, gidelim der.

Mescid-i haram, ehl-i tâat indinde ziyaret olunan Ka'be'dir. Âşıkların ve hâsların indinde ise, visâl-i Hak'dır. Binâenaleyh eğer Hak Teâlâ murâd ederse, ona vuslat bulur ve dîdârı ile müşerref oluruz derler; velâkin ma'sukun 'inşallah' demesi garîbdir ve onun hikayesi garîbdir... Âşıklar nasıl ki, 'İnşallah vâsıl oluruz' derler ise, Hak Teâlâ dahi o azizler hakkında 'inşallah' der..."⁵²³

Mevlânâ, Muhammed Suresi 15. ayette geçen مَاءٌ غَيْرَ آسِنٍ⁵²⁴ ifadesinin "âb-ı hayat" ı temsil ettiğini şu şekilde ifade eder:

“مَاءٌ غَيْرَ آسِنٍ” odur ki, bütün murdarları tathîr eder ve kendisine asla te'siri olmaz. Yine böylece sâf ve latîf durur; ve mi'dede erir ve taaffün etmez. O da âb-ı hayattır.^{525,526}

Mevlânâ'nın yaptığı edebî tefsire bir başka örnek ise, Mutaaffîfîn Suresi 4. ayette geçen يَظُنُّ kelimesi hakkında yaptığı tefsirdir. O şöyle der:

“Hak Teâlâ hazretleri buyurur: Ey kâfir أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ Ya'ni 'Onlar düşünmezler mi ki, kendileri büyük bir günde hesap vermek için diriltilecekler.'⁵²⁷ Ya'ni bu bizim ettiğimiz vaadler, 'sakın doğru olmasın' diye sana zan da mı hâsıl olmadı?

⁵²³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 93.

⁵²⁴ "...Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır..." Muhammed 47/15.

⁵²⁵ Âb-ı hayât tasavvufta Cenâb-ı Hakk'ın "el-Hayy" isminin gerçeğinden ibarettir. Bu ismin sırrına erenler âb-ı hayâtta içmiş olurlar. Dinî, tasavvufî edebiyat türlerinde bu anlamı bulmak mümkündür. Mevlânâ'nın şu mısraları örnek verilebilir: "Ya Rabbi, şarabınla benzi gül gibi kızaranın gününe gün katılır gerçekten de; çünkü o Hızır olmuştur, Hızır gibi her an âb-ı hayatla abdest almadadır." Mevlana, *Dîvân-ı Kebîr*, I, 166.

Sana nasıl Hızır demeyeyim ki, âb-ı hayat içtin; huzurunda nasıl ölmeyeyim ki, dostun da dostu kesildin, sevgilinin de sevgilisi oldun." Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, I, 352.

"Hızır, Tanrı keremiyle âb-ı hayâta kavuştu..." Mevlana, *Dîvân-ı Kebîr*, II, 62.

⁵²⁶ Mevlana, *Fîhi Mâ Fih*, s. 134.

⁵²⁷ Mutaaffîfîn 83/4-5.

Kâfirler böyle muâhaze olunacaktır: ‘Sana zan gelmedi, niçin ihtiyât etmedin ve bize tâlib olmadın?’⁵²⁸

3. *Teşbih ve Temsil*

Bir şeyi başka bir şeye benzetmek manasında olan teşbih, bir Beyan terimi olarak, belirli bir maksat için bir edat ile aralarındaki ortak nitelikten dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmek, bir başka ifadeyle, bir gaye için, bir şeyi herhangi bir vasıfta diğer bir şeye bir edatla birleştirmektir.⁵²⁹

Çok cihetle yapılan teşbihe ise temsil denir.⁵³⁰ Mesela, âlim birisi hakkında “O bir deryadır.” sözü teşbihtir. “O, hem yakındakilerin hem de uzaktakilerin istifade ettiği bir denizdir. Yakındakiler denizin cevherlerinden, uzaktakiler de bulutlarından istifade ederler” sözü ise bir temsildir.

Temsil, mananın keşfedilmesine ve matlubun gözünden perdenin kalkmasına vesile olur.⁵³¹ Temsil, kalbe daha çok nüfuz eder. İnâcî hasmı susturmada daha etkilidir çünkü mütehayyel şeyi muhakkak, ma’kulu mahsus olarak gösterir.

Buna göre temsil, vehmin akla itaatine en latif vesiledir. Aklen bilinen gözden irak şeylerin yüzünden perdeyi kaldırır, onları gözle görülür tarza getirir. Bilinmeyeni bilinir, tanınmayanı ülfet edilir yapar.

Temsil, Kur’ânın gizli manaları bildirmekte, gerçekleri göstermekte kullandığı bir vesiledir. Kur’ân-ı Kerim, meselelerini anlatırken sıkça temsiller verir. Kelâmın medih, zem, delil getirme, öğüt verme gibi kısımlarında getirilen temsiller, sözün tesirini artırmakta, güzelliğini ziyadeleştirmektedir.

Mevlânâ, açıklamaları ve verdiği örnekleriyle genelde insanın, özelde ise eşya ve tüm varlıkların Allah ile olan ilişkisini açıklamayı hedeflemekte, dünya ve âhiret

⁵²⁸ Mevlana, *Fîhi Mâ Fih*, s. 193.

⁵²⁹ Bolelli, s. 36.

⁵³⁰ Abdeli, Şerif Mansur b. Avn, *el-Emsal fî l-Kur’ân il-Kerim*, Cidde: Alemu’l-Marife, 1985, s. 30.

⁵³¹ ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik-ı Gavâmizi’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fî Vücûhi’t-Te’vîl*, I, Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, t.y., 262; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, İstanbul: Eser Kitabevi, ty., 244.

birliğinin-dirliğinin yolunu anlatmaya çabalamakta; Hakkı görmenin, Hakla olmanın, yakîne ermenin yolunu göstermeye çalışmaktadır. Binaenaleyh, onun eserlerindeki, özellikle Mesnevî’indeki birçok açıklama ve anlatılan olaylar, sonuçta Allah’ın lütuf, rahmet ve güzelliğini hatırlatarak insanı ebedî saadet ve ilahî rahmete ulaştırma hedefine hizmet etme gayesini taşımaktadır.⁵³² Bu gayeye ulaşmada Mevlânâ’nın en fazla kullandığı metodlardan biri de, teşbihî ve temsilî anlatımdır. Bu yöntemle Mevlânâ, âyetleri herkesin anlayışına uygun bir şekilde izah etmiş ve anlaşılır kılmıştır.

Örneğin; *فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ* ‘Kadınlara mülâyimâne nasihat edin ve onları firâşınızdan ayırın ve a’zaları zedelenmeyecek derecede darb edin!’⁵³³ âyetinde Allah-u Teâlâ’nın ifade ettiği tedrici yöntemi Mevlânâ, insanı kâinata benzeterek teşbih yoluyla çok dikkat çekici şekilde açıklamıştır:

“Alemin ahvali de bu minvâl üzere gider. Baharın dostluğunu görmüyor musun? İbtidâen azar azar ve ba’dehû çok çok hararet gösterir. Ve ağaçlara nazar et ki, nasıl yavaş yavaş zahir olurlar? Evvelen bir tebessüm, ba’dehû yaprak ve meyve ızhar eder ve cümlesini dervîşâne ve sûfîyâne ortaya kor ve her nesi var ise kâffesini açar. Binaenaleyh dünya ve ukbâ umurûnun kâffesinde her kim acele eder ve ibtidâ-yı umûrda mübalağa gösterirse, o iş ona müyesser olmaz. Eğer riyâzet edecek ise, onun tarîkini böyle göstermişlerdir ki, eğer bir okka ekmek yemekte ise, her gün tadrîc ile birkaç dirhem tenkîs etmelidir. Bir iki sene bu vech ile geçerse, bir okka, yarım okkaya tenezzül eder vücûd onun tenâkusunu duymaz...”⁵³⁴

A’raf Suresi 172. âyetin tefsirinde Mevlânâ, elest bezmindeki insanları küçük yaşta kâfir ülkelerden Müslüman ülkelere getirilip satılan çocuklara benzeterek temsil metoduyla izahatta bulunur:

“Misal odur ki köleleri, kâfirlerin memâlikinden, Müslümanların vilayetine getirip satarlar. Ba’zılarını beş ve ba’zılarını da on beş yaşında getirirler. Çocuk olarak getirmiş oldukları köleler, birçok seneler Müslümanlar arasında beslenip büyüyerek

⁵³² Emiroğlu, İbrahim, “Mevlâna’nın Üslûbu, Metodu ve Edebiyatımızdaki Yeri”, http://akademik.semazen.net/author_article_detail.php?id=1130, 10. 07. 2007.

⁵³³ Nisa 4/34.

⁵³⁴ Mevlânâ, *Fihî Ma Fih*, s. 88.

ihtiyarladıklarında, o vilayeti bi'l-küllîye unuturlar ve ondan hiçbir şey tahattur etmezler ve biraz büyücek olunca az tahattur eder; ve tamamiyle büyük olunca memleketini daha ziyâde yâd eyler. Ervâh dahi böylece o âlemde huzûr-ı Hak'da idiler. Nitekim Kur'an-ı Mecîd'de işaret buyrulmuştur: أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ Ya'ni Allah Teâlâ: 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?'⁵³⁵ demişti; onlar da, 'Evet Rabb'imizsin demişlerdi.' Ve onların gıda ve kuvvetleri, bî-harf ve savt olan Hakk'ın kelamı idi. Ba'zılarını çocuk olarak getirdiklerinden, o kelamı işitince, ahvâlini ondan tahattur etmez ve kendisine o kelam yabancı gelir. O tâife küllîyen küfür ve dalâlete dalmış olan mahcûblardır. Ba'zılarının bir parça hatırına gelir ve onların derûnunda o tarafın cûşu ve hevâsı başlar ve onlar mü'minlerdir; ve ba'zıları o kelamı işittikde, o hal evvelden nasıl idi ise, yine öylece zahir olur; ve bi'l-küllîye hicâblar kalkmış bulunur ve o asla vâsıl olurlar. Onlar da enbiyâ ve evliyâdır."⁵³⁶

Yine, yirmi üçüncü fasılda geçen وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ “Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur. Olur ki sevip arzu ettiğiniz bir şey sizin için şerli olur. Gerçeği Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁵³⁷ âyetindeki kapalılığa Mevlânâ temsil metoduna başvurarak açıklık getirmiştir:

“Ya'ni 'Bazen mekrûh gördüğünüz şey, sizin için hayırlıdır.' Bu halk ne söylüyorlar. Onlara körlük ve cehil galebe ettiğinden teemmül etmezler. Tahkîkan bir kimse bir sabîye veya bir kadına taaşşuk ettiği vakit, onu aldatıncaya kadar nasıl tevâzu' ve tezellül eder ve mal fedâ eyler ve tatyîb-i kalbi hâsıl oluncaya kadar, gece ve gündüz nasıl bezl-i mechûd⁵³⁸ eyler; bundan usanmaz; fakat bunun gayrinden usanır.”⁵³⁹

Bir başka örnek; “Halkın وَإِنْ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ” *Halkın muhtaç olduğu eşyanın kaffesi, bizim kudret ve emrimizin hazineleri indindedir. Biz onu ancak mikdar-ı ma'lum üzere inzâl ederiz.*”⁵⁴⁰ âyetindeki halkın muhtaç olduğu eşyayı (hikmet) önce yağmura benzetmiş, sonsuz bir kaynağa sahip fakat mevsim ve duruma

⁵³⁵ A'raf 7/172.

⁵³⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 66.

⁵³⁷ Bakara 2/216.

⁵³⁸ “Olanca kuvvetini sarfetmek.” Devellioğlu, s. 594.

⁵³⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 90.

⁵⁴⁰ Hicr 15/21.

göre ölçülü olarak yağmasını da âyette geçen “*mikdar-ı ma'lum*” ile ifade etmiştir. Hemen akabinde aynı doğrultuda bir teşbih ile tefsirini desteklemiştir. Hikmeti attâr dükkanında bulunan şekerlere benzetip, muayyen bir ölçü ile kağıtlara sarılan şeker ve muâlecâtın kaynağının bolluğunu Allah’ın hazinelerine benzetmiştir:

“Hikmet bârân gibidir; aslında hadd ü pâyânı yoktur. Fakat tâlibin ihtiyacı miktarınca nâzil olur. Kışta, baharda, yazda ve sonbaharda yağmur ihtiyaç miktarınca ve baharda böylece az ve çok nâzil olur. Fakat geldiği mahalde yağmurun hadd ü pâyânı yoktur. Attârlar şekerleri veya muâlecâtı kağıtlara korlar. Şekerlerin mevcudu kağıtlara koydukları kadar değildir. Şekerlerin ve muâlecâtın menbâi bî-hadd ve bî-nihâyedir. Hiç kağıda sığar mı?... Attâr dükkanına gittiğin vakit de şeker orada çoktur. Velâkin ne kadar akçe getirmiş isen, attâr bakıp onun mikdarınca verir. Burada akçe, himmet ve i’tikaddır. Himmet ve i’tikad mikdarınca kelam nâzil olur. Şeker almağa geldiğin vakit, çuvalına bakarlar. Bir kile mi, ya iki kile mi alır; ne kadar ise o kadar tartarlar. Ve eğer deve katarları ve birçok çuvalar getirmiş isen vezn için kantarcılar celb ederler. Bunun gibi adam vardır ki, deryalar yetişmez ve yine adam vardır ki, birkaç katre kifâyet eder ve ondan fazlası zarar verir...”⁵⁴¹

Yine Mevlânâ, السُّجُودِ سِيمَاهُمْ فِي وَجُوهِهِمْ مَنْ أَثَرُ السُّجُودِ “Onların alâmeti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır.”⁵⁴² âyetindeki, yüzlerinde secde izinden tanınan insanların durumunu, ağaç kökünün beslendiği şeyin yaprak ve meyvesinden aşikâr olmasına benzetmiştir:

“...Senin gizli na’ralarını, na’ra sahiblerinin kulakları işitir; bir şeye mâlik olan veya bir gevheri ve bir derdi bulunan kimse belli olur. Nihâyet deve katarının içinde kızgın deve gözünden, refâtârından ve ağzının köpüğünden bellidir. Nitekim Kelâm-ı Mecîd’de buyrulmuştur: ‘Onların yüzlerinde secde eserinden alâmetler zâhirdir.’ Ağaçın kökünün ne mass ettiği üzerindeki yaprak ve meyvesinden zâhir olur. Mass etmeyip pejmürde olan ağaç hiç gizli kalır mı? Bu ettikleri hây u hûy-i bülendin sırrı,

⁵⁴¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 29-30.

⁵⁴² Fetih 48/29.

bir sözden sözler anlamak ve bir noktadan nükter ve bir harften işaretler kapmaktır.”⁵⁴³

Son olarak ele alacağımız tefsirinde Mevlânâ, insanı suya benzetir. İnsanın, özündeki hikmetleri keşfedebilmesi için o suyu her daim temiz tutması gerektiğini; şeytanı kendine dost edinenlerin, suyun bulanıp içini göstermemesi gibi sıkıntı ve endişelerden kurtulamayıp derinlere inemediklerini söyler. Peygamberleri de bu suları arındıran duru sulara benzeterek açıklamada geçen iki âyeti tefsir etmiştir:

“Şimdi, Tanrı eri tarafından terbiye edilen müridin canı kanatlanır. Fakat bir müzevvir, bir gösterişçi tarafından terbiye edilen ondan bilgi belleyen, terbiyeyi, savaşmayı ondan öğrenen, canı onun yüzünden sararıp solan kişi, tıpkı onun gibi aşağılık, arık, bunalmış, gamlı bir hale gelir, işkillerden kurtulamaz, duyguları noksan kalır.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِّنَ الثُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ “Onlar ki inanmazlar, dostları şeytandır onların, onları ışıktan karanlıklara çıkarır.”⁵⁴⁴ Canı, gizli şeyleri görsün göstereyin diye bütün bilgileri, insanın mayasına katmış, o mayayı öyle yoğurmuş. Hani arı su, dibinde taş mı var; çakıl mı, başka şey mi, ne varsa, yüzünde de ne yüzüyorsa hepsini gösterir ya; bu, sonradan bir şey yapılarak suya verilen eğreti bir hal değildir, onun temelinde, aslında vardır bu, yaratılıştan verilmiştir ona; fakat su toprakla yahut başka renklerle bulandı mı o hâssa, o hüner, ondan ayrılır, onu unuttur gider. İşte Ulu Tanrı, bulanmış, bir başka renge girmiş küçük sular, onlara karıştı mı, bulanıklıklarından kurtulsunlar, o eğreti renkten halâs olsunlar diye peygamberleri, erenleri, arı duru, ulu sular gibi gönderdi. Küçük su, kendisini arı-duru görünce hatırına gelir, önce böyle arı-duruydum gerçekten de der; bilir ki bulanıklıklar da eğretiymiş, renkleri de eğreti. Bu eğreti şeylere uğramadan önceki halini hatırlar da

⁵⁴³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 103-104. Mevlânâ aynı âyetin tefsirine kırk dokuzuncu fasılda da şu şekilde yer vermiştir: “Senin gönlünde iyiden ve kötünden her ne mevcut ise, Hak Teâlâ onu senin zahirinde peyda kılar. Ağacın kökü, her neyi mass ederse, onun eseri dallarında, yapraklarında zâhir olur.”

⁵⁴⁴ Bakara 2/257.

هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ “Bu bir şey ki, bundan önce de bununla rızıklanmıştık biz.”⁵⁴⁵ der. Şu halde peygamberlerle erenler, insana önceki hali hatırlatırlar, mayasına yeni bir şey eklemeyiz insanın. Şimdi büyük suyu bilip tanıyan, ben ondanım, onunum diyen her bulanık su, akar, ona kavuşur, karışır-gider. Fakat büyük suyu tanımayan, onu kendisinden başka gören, kendi cinsinden başka bir cinsten sanan bulanık su, renklerle, bulanıklıklara sığınır; sonunda da ona karışmaz; denizden uzak mı, uzak düşer. Hani (Peygamber) buyurmuştur ya: “Canlardan, bilişenler uyuşurlar; bilmeyenler, hoşlaşmayanlar aykırılığa düşer.” Onun gibi işte. Gene bunun için (Tanrı) buyurmuştur: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ “And olsun ki, size, sizden bir peygamber geldi.”⁵⁴⁶ Yani ulu su, küçük suyun cinsindendir, ondandır, onun mayasındandır. Küçük su, ulu suyu kendinden görmüyor, onu inkâr ediyor, tiksiniyor ondan ya, bu da suyun kendinden değildir; bir kötü eş-dostun yüzündendir; onun şekli suya vurur da ondan. O kötü eş-dost, onunla öylesine karılmış-birleşmiştir ki ulu sudan, denizden ürküp kaçması, kendinden midir, yoksa o kötü eş-dostun kendine vuruşundan, kendisinde görünüşünden midir, bunu bile bilemez, anlayamaz; hani tıpkı toprak yiyen gibi, o da toprağa meylim, huyumdan mıdır, yoksa tabiatıma karışmış bir hastalıktan mı der; bilemez de bilemez.”⁵⁴⁷

4. Tahkiye

Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm, bir öğretim metodu olarak kısaca anlatım metodunu benimsemiş ve etkin olarak kullanmıştır. Kur’an’da bir ifade vasıtası ve üslûp özelliği diyebileceğimiz kısa hikâyecilik bütün İslam müellifleri ve eserleri üzerinde etkili olmuştur. İran Edebiyatının büyük şâirlerinden biri olup, Farsça tasavvufî mesnevi tarzının kurucusu Hakim Senayî (1072-1131); hayatı menkıbeleşmiş ve Mevlana’daki feyzi ilk keşfeden, Mantıku’t-Tayr ve Esrâr-nâme gibi eserleriyle Türk edebiyatında müessir olan Attâr (1119 -1193); İran’ın büyük şâir ve edibi, Mevlânâ’nın çağdaşı olup Gülistan ve Bustân adlı eserleriyle sadece Doğu’da değil, Batı’da da etkili olan Sa’dî-i

⁵⁴⁵ Bakara 2/25.

⁵⁴⁶ Tevbe 9/128.

⁵⁴⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpinarlı), s. 27-28; çev. Konuk, s. 33-34.

Şîrâzî (1213 -1292) Kur'ân-ı Kerîm'deki bu muazzam üslubu ve tekniği bir ölçüde kavramış ve benimsemiş şairlerdir.⁵⁴⁸

Mevlânâ'nın bütün hikayelerinde, değişmeyen ve esasa taalluk eden bir unsur vardır. O da özdür, cevherdir.⁵⁴⁹ Mevlânâ da özellikle Mesnevî ve diğer eserlerinde, Kur'ân'daki meseleleri ve derin manaları, birer canlı, kısa hikâye hâlinde gözler önüne sermekte, insanlara bu meseleleri örneklerle anlatmakta ve yaşatmaktadır. Nitekim konuların anlaşılmasını, hatırdan kalmasını ve tesirini kolaylaştıran bu üslûb sayesinde Mevlânâ, Kur'ân'ın inceliklerini herkese açık bir şekilde izah edebilmiş ve halkın ufkunu genişletmiştir.

Tahkiye metodunun temsil ile benzer noktaları bulunmakla birlikte, netice itibariyle birbirlerinden farklılıklar göstermektedirler. Temsilde bir olay veya hikaye anlatılır, sonra o olaydaki kahramanlar, açıklanmak istenen âyetin konularıyla karşılaştırılıp onları temsil ettiği söylenir. Hâlbuki bu kısımda, bir veya birden çok âyetin tefsiri mahiyetinde, bazı farklı hikayeler veya misaller anlatılmaz ve bir benzerlikten bahsedilemez. Aslında âyetle hikaye arasında direkt olan âyetin anlaşılmasına büyük ölçüde fayda sağlar ve birçok ince ve mücerred konuların hikayedeki müşahhas hususlarla kavranmasına yardımcı olur.⁵⁵⁰

Fîhi Mâ Fîh 'te tahkiye metoduyla tefsirin birçok örneğine rastlanır:

“كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ”⁵⁵¹ âyetinin açıklamasının başında padişah ile derviş arasındaki şu diyalog anlatılır:

“Padişahın biri bir dervişe dedi ki: Sana dergâh-ı Hak'da tecellî ve kurb hâsıl olduğu vakit, beni hatırla! O derviş cevap verdi: Vaktâki ben o hazrete vâsıl olurum ve onun âfitâb-ı cemâlinin tâbı, bana mün'akis olur, kendimi bilemem; seni nasıl hatırlayabilirim?” Tefsirin devamında Mevlânâ, padişah ile bendesi arasında geçen şu hikayeyle ayeti tefsir eder:

⁵⁴⁸ Ayan, “*Mesnevî ve Kısa Hikayecilik*”, 5. Milli Mevlânâ Kongresi, Tebliğler, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1992, s. 58.

⁵⁴⁹ Ayan, “*Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Fîhi Mâ Fîh İsimli Eseri ve Mevlânâ'nın Günümüze Aktarılması*”, s. 138.

⁵⁵⁰ Güllüce, s. 262.

⁵⁵¹ “O'nun vechi (zâtı) hariç, her şey yok olacaktır.” Kasas 28/88.

“Menkûldür: Bir padişahın pek hâs ve ziyâde mukarreb bir bendesi vardı. O bende saray-ı pâdişâhîye gitmek kasdında bulunduğu vakit ehl-i hâcet padişaha takdim etmesi için arz-ı hallerini ona verirlerdi ve o da cüzdanına vaz’ eyler idi. Huzûr-ı pâdişâhîye gidince, cemâl-i padişahın tâbı ona tesir eder ve padişahın huzurunda medhûş bir halde yıkılır idi. Pâdişâh acaba bu benim müstağrak-ı cemalim ve medhûşumun nesi var diye aşk-bâzlık tarîkı ile elini onun koynuna ve cebine ve cüzdanına sokup, o arz-ı halleri bulur ve herkesin hâcâtını, onların zahrına yazar ve yine cüzdanına vaz’ ederdi. O bende, arz etmeksizin bütün işler görülür ve onlardan birisi reddolunmazdı. Belki onların matlûbu muzâaf ve taleblerinden ziyâde olarak husûl bulur idi. Sâhib-i hûş olan diğer bendegân ehl-i hâcetin istirhâmâtını, hazret-i pâdişâha arz edemezler ve arz ettikleri yüz iş ve hâcetten birisi nâdiren is’âf olunurdu.”⁵⁵²

Bir diğer örnek ise, En’am Suresi 43. âyetin tefsirinde geçmektedir. Mevlânâ burada, âyeti iki parça halinde, etkileyici ve konuyu iyi bir şekilde betimleyen bir hikaye eşliğinde tefsir eder:

“Bir padişah arz-ı hâli üç defa okuyup cevap yazmadı. Müsted’î, ‘Üç defadır ki huzûra arîza takdîm ediyorum, kabul ve red her ne olursa emir buyursunlar.’ diye bir şikayetname yazdı. Padişah arz-ı hâlin zahrına ‘Cevâbı terk etmenin cevap olduğunu bilmedin mi? Ahmağın cevabı sükûttur.’ diye yazdı... Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de işaret buyrulur *قُلُوا* Ya’nî *İşte onlar kendilerine öyle bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmalı değil miydiler? Fakat yürekleri katılaşmış.*’⁵⁵³ Ya’nî cevabın, suallerine mutabık olduğunu anladılar. *وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ* Ya’nî *‘Şeytan da yapmakta oldukları ma’siyetleri süsleyip püslemişti.*’⁵⁵⁴ Ya’nî suallerinin cevabını görüp bu cevap kabîhdir, o suâlin lâıykı değildir, dediler ve dumanın ateşten değil, odundan olduğunu bilmediler...”⁵⁵⁵

⁵⁵² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 16.

⁵⁵³ En’am 6/43.

⁵⁵⁴ En’am 6/43.

⁵⁵⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 136-137.

Bu konuda *Fîhi Mâ Fîh*'te bulunan birçok örnekten son olarak ele alacağımız tefsir, Nebe Suresi 40. âyet hakkındadır. Burada, diğerlerinde farklı olarak önce hikaye anlatılmakta, sonrasında ise en can alıcı noktada ayetle bağlantı kurulmaktadır:

“Hikâye: Pek sıska ve pek zayıf ve hakîr bir şahıs var idi. O derecede ki, nazarlarda bir serçe kuşu kadar gayet hakîr görünür idi; ve sûretleri hakîr olan kimseler bile ona hakaretle bakıp, o şahs-ı hakîri görmezden evvel kendi sûretlerinin hakaretinden müşteki olsalar idi, Hakk’a şükr ederler idi. Bununla beraber o şahıs dîvân-ı pâdişâhîde vezirin yüzüne karşı dürüst söz söyler ve azîm müddeayâtta bulunur idi. Âkıbet bir gün vezir hiddetlendi: ‘Ey ehl-i dîvân! Filan oğlu filanı kölelikten kaldırdık ve nân ve ni’metle perverde ettik. Bizim ve babalarımızın nân-pâresi ve ni’meti ile adam oldu ve bu makama geldi. Şimdi bize bu muâmelede bulunuyor.’ diye bağırdı. O şahıs dahi onun yüzüne atılıp dedi ki: ‘Ey ehl-i dîvân ve ekâbir-i devlet ve erkân-ı memleket! Doğru söylüyor. Ben, onun ve babalarının ni’meti ve ekmek kııntılarıyla perverde oldum ve büyüdüm. Onun için böyle hakîr ve rüsvây oldum. Eğer başka birisinin nân ve ni’meti ile perverde olaydım, câiz ki, sûretim ve kâmetim ve kıymetim bundan iyi ve bundan ziyâde olur idi. O beni topraktan kaldırdı. Onun için يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا Ya’ni ‘Keşke toprak olaydım.’⁵⁵⁶ diyorum. Eğer bir adam olan kimse beni topraktan kaldırsa idi, böyle gülünç olmazdım.”⁵⁵⁷

5. Şiir

İslâmiyet’in doğuşu sırasında Araplar; edebiyat, belâgat ve fesâhat konularında tekâmülün zirvesinde bulunuyorlardı. Çünkü şiir atalarının cemiyet hayatını, âdet ve inançlarını aksettiren tek güvenilir ayna idi. Bunun karşısında Kur’ân-ı Kerîm de bu ilimleri muhtevası bakımından son derece mükemmel bir üslupla nâzil olmaktaydı. Sahâbe ve tâbiîlerden birçoğu, âyetlerin veya lafızların mana ve i’rablarının tesbiti; garib, anlaşılması zor bir takım kelimelerin tefsiri için, Arap şiirine müracaat etmiş⁵⁵⁸ ve bu faaliyetlerini Hz. Peygamber’den nakledilen hadislere dayandırmışlardır.

⁵⁵⁶ Nebe 78/40.

⁵⁵⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 32-33.

⁵⁵⁸ ez-Zehebî, I, 75.

Nitekim bir hadis-i şerifte, ‘Şüphesiz şiir hikmettir.’⁵⁵⁹ buyrulmuştur. Bir şiir ki, onda öğüt ve hikmet var, Allah’ın nimetlerini ve iyi kimselerin hallerini anma var, o güzeldir. Kötü şeyleri ifade eden ve şunu bunu hicveden şiir dizmek haramdır.⁵⁶⁰ Bu konuda diğer bir hadis-i şerif ise şu meal dedir: ‘Şiir, söz menzilesindedir; onun güzeli kelamın güzeli gibidir ve çirkini de kelamın çirkini gibidir.’⁵⁶¹ İkrime’den rivâyet edilen bir hadis-i şerifte ise, Hz. Peygamber’in bizzat kendisinin şiir okuduğundan bahsedilmektedir. Şöyle ki:

İkrime’den rivayet edilmiştir ki, Hz. Aişe (r.a.)’ye sordum: Hiç Resulullah (s.a.v.)’ın şiir okuduğunu işittin mi? Hz. Aişe şöyle buyurdu: Bazı zamanlarda evine girdiğinde “Zamanla gelir sana, beklemediğin haberler.” derdi.⁵⁶²

Sahâbe döneminin en önemli mümessillerinden olan İbn Abbas’ın da birçok âyeti şiirle istişhâd ederek tefsir ettiği rivayet edilmiştir. Rivâyete göre İbn Abbas “Şiir Arabın divanıdır, Kur’ân’dan bir kelimenin manasını anlayamadığımız zaman ona müracaat eder ve bilmediğimizi öğreniriz.” demiştir. Müfessirler de, İslâm’ın ilk asırlarından beri Kur’ân’ın tefsirine yardımcı olacak şekilde eserlerinde şiire yer vermişlerdir. Buna örnek olarak Taberî, Zemahşerî ve İbn Kesîr’in tefsirleri gösterilebilir.⁵⁶³

Bazı ulemâ, Arap diline uyarak yapılan tefsirin cevazı hakkında İmam Ahmed’den iki rivayet olduğunu söylemişlerdir. Kur’ân’ın şiirle tefsiri bir rivayete göre mekruhtur. Bu kerâhet, âyetin zâhir manasını, Arap dilinde kısmen delâlet eden veya sadece şiirde kullanılan, muhtemel hâricî bir manaya hamletmekten ileri gelir. Fakat tefsirlerde görülen bunun aksidir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Tirmizî, İbn Abbas’tan merfû olarak rivayet etmiştir. el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-Hafa ve Müzîlû’l-İlbas*, I, tsh. Ahmed Kalaş, Haleb: Mektebetü’t-Türâsî’l-İslâmî, t.y., 297; Buhârî de, bu hadisi Übey İbn-i Kâ’b (r.a.)’dan şu şekilde rivayet etmiştir: “Şi’irden bir kısmı şüphesiz ki hikmettir.” Zebîdî, s. 154; Cilanî, Fazlullah, *Fazlullahi’s-Samed fî Tavzîhi’l-Edebi’l-Müfred*, Dârü’l-İstikame, 1995, s. 311.

⁵⁶⁰ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Edebü’l-Müfred*, çev. ve şerh. A. Fikri Yavuz, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974, s. 214.

⁵⁶¹ Cilanî, s. 314-315; el-Aclûnî, II, 13.

⁵⁶² Cilanî, s. 261; Burada bahsedilen şiir, İbn Ravaha’nın, “Açıklar sana, bilmediğini yakında günler; zamanla gelir sana, beklemediğin haberler.” beytidir. el-Buhârî, s. 149.

⁵⁶³ Aydemir, *Ebus-Suûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 233.

⁵⁶⁴ es-Suyûtî, *el-Itkân*, II, 1206.

Şiirle âyetlerin manalarını açıklama gibi bir yola tevessül eden nahivcilerin bu hareketini beğenmeyenler “Siz şiiri Kur’ân için bir asıl yaptınız, Kur’ân’da kötülen⁵⁶⁵ bir şey nasıl olur da ona delil getirilir?” dediler. Bunlara cevap olarak “Biz sizin zannettiğiniz gibi şiiri Kur’ân için bir asıl yapmadık, belki Kur’ân’daki garib kelimeleri şiirle açıklamayı murad ettik.” denilmektedir.⁵⁶⁶

Mevlânâ Dîvân-ı Kebîr’de: “Benin indimde şiir nedir? Ne kıymeti vardır; ta ki ben o şiirden laf vurayım ve şiir söylediğimden dolayı övüneyim. Benim bir başka fennim ve hünerim vardır ki, o fen ve hüner, şairlerin fenlerinin ve hünerlerinin gayridir.” Ve Fîhi Mâ Fîh’te, “...Benim huzuruma gelen ahhâbın melûl olmalarından havfen, onunla meşgul olsunlar diye şiir söylerim. O kadar terk ettiğim halde, yine şiir söylemek icâb eder. Yoksa şiir nerede, ben nerede! Vallâhi ki ben şiirden bîzârım ve benim indimde şiirden bedter bir iş yoktur.”⁵⁶⁷

Bu görüşlerine rağmen Mevlânâ’nın, “Mağz-ı Kur’an” olarak nitelendirilen eseri Mesnevî, Divân-ı Kebîr ve Rubâiyyât adlı eserleri manzumdur. Mensur bir eser olan Fîhi Mâ Fîh’te sıklıkla olmasa da, Kur’ân âyetlerinin izâhında şiire müracaat etmektedir. Fakat o, anlaşılması güç lafızların izahı ya da âyetlerin grameriyle ilgili hususlardan ziyâde, âyetle ilgili tercih ettiği görüşü desteklemek ve daha anlaşılır kılmak için şiirden faydalanmıştır:

إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ Ya’ni ‘Kendi re’y ü hevâsından söylemez o. O, kendisine Allah tarafından ilkâ edile gelen bir vahiyden başka bir şey değildir.’⁵⁶⁸ âyetinin tefsirinde Hz. Muhammed’in söylediği her şeyin Allah tarafından ona vahyedildiğini, konuşanın aslında Allah-u Teâlâ olduğunu belirtmiş ve görüşünü desteklemek için aşağıdaki şiiri zikretmiştir:

“Kavl-i Bârî’yi işit Bârî’den
Perdedir geç neğam-ı kârîden”⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Hakka 69/41, Yasin 36/69.

⁵⁶⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 214.

⁵⁶⁷ Mevlânâ, *Fîhi Ma Fih*, s. 70.

⁵⁶⁸ Necm 53/3-4.

⁵⁶⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 221.

Örneğin Tevbe Suresi 111. âyetin tefsiri için bir beyit ve ondan bağımsız olarak bir mısra zikrederek, âyette Allah'ın mü'minlerin nefislerine müşteri olmasının neticesinde, insanın sahip olduğu kıymeti veciz bir şekilde anlatmıştır:

“Hak Teâlâ, sana azîm bir kıymet takdîr etmiştir. Nitekim buyurur:

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنْ لَّهُمُ الْجَنَّةُ Ya'ni 'Allah Teâlâ mü'minlerden nefislerini cihâda ve mallarını sadaka ve infaka sarfedenlere bi'l-mukâbele cennet i'tâsıyla müşterî oldu.'⁵⁷⁰

Şiir: 'Sen kıymetince iki cihan verâsındasın;

Ne yapayım kendi kadrini bilmiyorsun.'

Mısra': 'Kendini ucuz satma; zîrâ sen çok ağır bahâlısın.'

Hak Teâlâ buyurur ki: Ben sizi ve evkât ve enfâs ve emvâl ve rûzgârınızı satın aldım. Eğer bana sarf eder ve bana verir iseniz, onun bahâsı cennet-i câvidândır. İşte benim indimdeki kıymetin budur. Eğer sen kendini cehenneme satar isen, kendine zulm etmiş olursun...⁵⁷¹

Başka bir bahiste Mevlânâ, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isteyenlerin boş çabaları hakkındaki açıklamasını şu şiirle desteklemiştir.

“Nitekim Hak Teâlâ buyurur:

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ Ma'nâ-yı münîfî: 'Onlar Allah Teâlâ hazretlerinin nûrunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Kâfirler her ne kadar onu kerîh görürlerse de, Allah Teâlâ nûrunu itmâm edicidir.'⁵⁷² Şiir:

Ay saçar nûrunu, it av'avada⁵⁷³

Aya bundan ne ziyân var, köpeğin tıynetî bu.

İktibâs etmede erkân-ı semâ aydan nûr,

Kim olur ki o köpek, yerde bulut olsun o.'⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Tevbe 9/111.

⁵⁷¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 17-18.

⁵⁷² Saf 61/8.

⁵⁷³ Burada birkaç hecelik noksan vardır. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 238.

Son örneğimizde ise, Yunus Suresi 62. âyette bahsedilen kendilerine korku gelmeyecek olan Allah'ın velilerinin vasıfları açıklanırken şiirden yararlanmıştır:

“İlm ile buldu melek neşv ü nemâ
Cehl ile oldu behâyim peydâ
İlm ile cehl arasında hayrân
Kaldı da şaştı zavallı insan.

Şimdi, âdemîlerden ba'zıları o kadar akla mütâbaat eylediler ki, külliye melek ve nûr-ı mahz oldular. Onlar, enbiya ve evliyadîrlar ve havf ve recâdan kurtulmuşlardır. Nitekim Kur'ân-ı Mecîd'de beyan buyruluyor:

‘...Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler de.’⁵⁷⁵ Ba'zılarının akıllarına şehvet galib olduğundan, âkıbet külliye hayvan hükmünü iktisâb eylediler... Ve şeyâtîn dahi onları esfelü's-sâfiline, kendi taraflarına çekmek için muntazırdırlar. Şiir:

Biz çağırıyoruz, başkaları da çağırıyorlar;
Bakalım baht kimindir ve kime yâr olacaktır.”⁵⁷⁶

IV. İŞÂRÎ TEFSİR YÖNTEMİ

İşârî tefsir, yalnız sülûk erbabına açılan ve zâhir mana ile bağdaştırılması mümkün olan⁵⁷⁷ birtakım gizli anlamlara ve işaretlere göre Kur'ân'ı tefsir etmektir. Sûfiler Kur'ân-ı Kerîm'in manasını ledünnî ilm ile anladıklarını söylemişler ve bu anlayışlarından kendilerine has bir tefsir ilmi doğmuştur. Bu anlayışlarını doğrudan doğruya ifade etmeyi mahzurlu gördüklerinden, remiz, ima ve işaret yolunu tutmuşlar, daha doğrusu yaptıkları tefsirlere zâhir ulemadan çekindikleri için tefsir değil de, işaret adını vermişlerdir. Bundan dolayı tasavvufî tefsirlere aynı zamanda feyzî veya işârî

⁵⁷⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 76-77.

⁵⁷⁵ Yunus 10/62.

⁵⁷⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 74.

⁵⁷⁷ “Mutasavvıflar bâtınî manalar veriyorsa da, zâhirî manayı tamamen hükümsüz addetmiyor ve şeriat için lüzumlu görüyorlar. Bâtınîler ise şeriatı bertaraf etmek için, tefsirden murad zâhiri olan değil, bâtınî olandır diyorlar.” Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1968, s. 125.

tefsir de denmiştir.⁵⁷⁸ Bu çeşit tasavvufî tefsirler, sûfinin öncel fikirlerine değil, bulunduğu makama ve hale göre, kalbe doğan ilham ve işaretlerine dayanır.

Mutasavvıflar Kur'ân tefsirinde, âyetlerin zâhir manasından ziyade, bâtını üzerinde durmuşlardır. Onlar, zâhir mana ile maksada ulaşmak yerine ihtilâfa düşüldüğünü görmüşlerdir. Bu bakımdan menkul tefsire itibar etmemiş, sadece lûgavî delâletler bakımından onların nahvî terkiplerine temessük etmişlerdir.⁵⁷⁹ Bununla birlikte, işârî tefsirlerin sıhhati bir takım şartlara bağlanmıştır. İşârî tefsirin sahih olması için, bâtın mananın Kur'ân lafzının zâhir manasına aykırı olmaması, başka bir yerde bu mananın doğruluğunu teyid eden şer'î bir şahidin bulunması, verilen bu manaya, şer'î veya aklî bir muâzırın bulunmaması, verilen bâtın mananın tek mana olduğu ileri sürülmemesi gerekir.⁵⁸⁰

A. Mevlana'nın İşârî Tefsir Anlayışı

Mevlânâ, bazı çevrelerce yanlış anlaşıldığı üzere, ne yalnızca bir şair, ne de bir filozof veya düşünürdür. Her şeyden önce bir mutasavvıf, Kur'ân-ı Kerîm'in bâtınî manalarının kendisine malûm olduğu, takva sahibi sûfilerden birisidir.⁵⁸¹ Yaptığı işârî tefsirlerin bir kısmı orijinal olup, kendisine ilham olunan vehbî ilim ile yapılırken, bazı tefsirleri de daha önceki işârî tefsirlerin birtakım değişikliklerle naklinden ibarettir.

Allah kelamı Kur'ân-ı Kerîm, bütün müminler için bir hidâyet kaynağıdır. Herkes ondan hissesini alır. Ama âriflerin Kur'ân'dan aldıkları hisse şüphesiz daha bir başkadır. Kelâm Allah'ın olunca, onun anlam derinlikleri tükenmez, her zamanda, her makamda, her derecede, Kur'ân sanki yeni nâzil oluyormuş gibi yepyeni bir veçhesini ortaya çıkarır.⁵⁸² Mevlânâ Fîhi Mâ Fîh'te bu hususu şöyle açıklar:

⁵⁷⁸ ez-Zerkânî, I, 546; es-Sâbûnî, *et-Tıbyân fî Ulûmi'l Kur'ân*, Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1985, s. 171; Ateş, Süleyman, *Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969, s. 13.

⁵⁷⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 435.

⁵⁸⁰ ez-Zerkânî, II, 89; Sâbûnî, s. 171-172; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 436; Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998 s. 21; Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, s. 213-214.

⁵⁸¹ Ocak, Ahmet Yaşar, “Bir XII. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sûfisi Olarak Mevlânâ Celâleddîn Rûmî” 4. Milli Mevlânâ Kongresi, Tebliğler, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 142.

⁵⁸² Velioğlu, Tarık, “Mevlânâ ile Kur'ân'ın Derinliklerine Yolculuk”, Altınoluk Dergisi, 2007, Sayı. 251, s. 13.

“Fîl-vâki’ ma’nâya teveccüh etmek vehle-i ûlâda, o kadar latîf görünmez; fakat gittikçe daha ziyade tatlı görünür. Sûret ise bunun hilafınadır; evvelâ latîf görünür, ba’dehu o sûret ile her ne kadar ziyade ülfet edersen soğursun. Kur’ân’ın sûreti nerede, ma’nâsı nerede! İnsana nazar et, sûreti nerede, ma’nâsı nerede!”⁵⁸³

Büyük âriflerden Mevlânâ’nın Kur’ân’a yaklaşımı çok derinlikli, çok katmanlıdır. O Kur’ân’ı tek boyutlu, tek anlamlı, dille söylenen ve kalemle yazılan bir sözden ibaret olarak görmez. Mevlânâ, zâhirî anlamlarına da sadık kalmak suretiyle Kur’ân’ı kendi tevhidî bütünlüğü içinde ancak tasavvufî bir coşku ve hâl ile tefsir ve tevil eder. Bununla birlikte gerek Mevlânâ, gerekse hocaları, Kur’ân’ı, kişisel hevâ ve heveslere dayanarak tefsir etmeye şiddetle karşı çıkmışlardır. Örneğin Muhakkık-ı Tirmîzî bu konuda şöyle der:

“Tutarlar da Kur’ân’ı tefsire koyulurlar. Söyledikleri sözler, hep kendi zanlarına, kıyaslarına, meşreplerine yakıştırmalarına göredir. Bunlara uygun laf ederler, sonra da ona tefsir adını takarlar, oysaki yaratılmışın zannı, şüphesi, yaratanın dileğine, muradına asla uymaz. İşte “Kur’ân’ı kendi reyîyle tefsir eden kâfir olur” sözünün manası budur... Dünyada itibar edilecek söz ya Kur’ân’dır ya hadis. Ama bazı kişiler, Kur’ân’ın anlamında yanılmışlar, ona da tefsir adını, aptallıklarından vermişler, gene aptallıklarından anlamı uzattıkça uzatmışlar. Yaratıp geliştirenin sözünü, yaratıp geliştirenden duy.”⁵⁸⁴

Fîhi Mâ Fîh’te Kur’ân âyetleri yorumlanırken genel hatları ile rivâyet ve dirâyet ağırlıklı tefsirlerde bulunan nüzûl sebebi, hadis-i şerif, sahâbe kavli vb. tefsir konularını yerine göre öncelikle verilmekte; daha sonra âyetin tasavvufî yönden taşıdığı değeri ve içerdiği işârî yorumu açıklanmaktadır. Âyetlerin bâtınındaki anlamlarını ele alırken zâhirî anlamlarını ve hükümlerini hiçbir zaman tamamen devre dışı bırakmamış; bütünüyle sembolik ve üstü kapalı tefsir ve tevillerden kaçınmıştır.

“Sen el değmemiş sözü tevil etmişsin, Kur’ân’ı değil kendini tevil et.

⁵⁸³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 220.

⁵⁸⁴ Tirmîzî, s. 75.

Kendi hevana uyup Kur’ân’ı tevil ediyorsun da yüce anlam senin yüzünden alçalıp eğriliyor.”⁵⁸⁵

Mevlânâ, iki yüzlü bir dîbâ olarak vasıflandırdığı⁵⁸⁶ Kur’ân-ı Kerîm’e yapılan yorumların ikinci yüzüne ait olanları hakkında, Fîhi Mâ Fîh’in müteaddid yerlerinde örnekler vermiştir. Kur’ân-ı Kerîm’den zâhirî lezzet bulanları bu yolun genç yolcuları olarak görür, ancak kemâle ermiş olanların Kur’ân’ın manalarından başka bir teferrücleri ve anlayışları olabileceklerini söyler. Mevlânâ Kur’ân-ı Kerîm’deki

فَلَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا

“De ki: Rabbimin kelimeleri için derya mürekkebe olsa ve bir o kadar da ilave getirsek dahî, Rabb’imin kelimeleri bitmeden önce deniz tükenir.”⁵⁸⁷ âyet-i kerimesini delil göstererek, kelimetullâhın tükenmeyeceğini; halbûki elli dirhem mürekkebe ile Kur’ân’ı yazmanın mümkün olacağını ifade ederek; sûret bir ve mahdûd olmakla beraber, mananın nâmütenâhî olduğunu söyler.⁵⁸⁸

Mevlânâ’ya göre Kur’ân-ı Kerîm’in manasına teveccüh etmek ve ondan gıdalanmak esastır. Onu yüzünden okumakla iktifâ edip ondan gıdalanmamayı Hz. Mevlânâ, bir fırın ekmeği ağzında çiğneyip atarak doymak isteyen insana⁵⁸⁹ ve cevizin kabuğuyla oynayıp içinden habersiz olan çocuklara benzetir.⁵⁹⁰

B. Fîhi Mâ Fîh’te Bulunan İşârî Tefsir Örnekleri

Mevlânâ’nın bilinen mensur eserlerinden biri Fîhi Mâ Fîh, diğeri Mecâlis-i Seb’a’dır. Bu iki eser birbirine yakındır, her ikisi de Horasan sûfilerinin ortaya çıkardığı “edebî türün” devamıdır. Mevlânâ bu eserlerde, selefî şeyhler gibi tasavvufî nükteleri

⁵⁸⁵ Örs, s. 49.

⁵⁸⁶ Mevlânâ Kur’ân’ı iki yüzlü bir dîbâ olarak vasıflandırır. Bir kısım insanların bir yüzünden, bir kısmının da diğeri yüzünden nasiplendiklerini ve her ikisinin de doğru olduğunu ifade eder: “Nitekim kadının zevci ve süt emen çocuğu vardır; her ikisi de ondan başka haz alırlar. Bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. XIII, 150.

⁵⁸⁷ Kehf 18/109.

⁵⁸⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. XIV, 77.

⁵⁸⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 78.

⁵⁹⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. XIV, 79.

beyan etmiştir. Bu eserlerde âşıkâne tasavvufun etkileri gözlenebilmektedir.⁵⁹¹ Ve bu bağlamda Mevlânâ âyetlere işârî açıdan yaklaşıp onları tefsir etmiştir. Bu bölümümüzde, Fîhi Mâ Fîh'te bulunan işârî tefsir örneklerinden birkaçını, başka bir işârî tefsir temsilcisi olan müfessir İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruhu'l-Beyân adlı eserindeki âyetlere yaklaşımıyla mukâyese ederek inceleyeceğiz:

Örnek 1:

Mevlânâ, Bakara Suresi 124 ün son kısmına ve 125. âyette geçen “beyt” ve “makam-ı İbrahim” kavramlarına bâtinî manalar yüklemiş ve onları lafızlarıyla bağlantılı olmakla birlikte, klasik anlayıştan uzak olarak tefsir etmiştir. Şöyle ki;

“Kâbe'nin yanında bulunan İbrahim makamında zâhir ehli iki rekat namaz kılmayı gerekli görür; bu güzeldir, eyvallah! Ancak muhakkiklerin indinde bu namazın hakikati İbrahim (a.s.) gibi kendini Hak için ateşe atmak; Hak yolunda cehd ve sa'y ile bu makama yükselmektir.”⁵⁹²

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

“Ya’ni ‘Zikr edin ki, biz beyt-i Kâbe’yi nâs için mahall-i sevâb ve makâm-ı emn kıldık. Ey mü'minler, siz makam-ı İbrahim'i namazgâh itti haz edin!”⁵⁹³ İbrahim (a.s.) buyurdu: ‘Ya Rab, madem ki beni rızâ-yı şerîfinin hil’atıyla müşerref kıldın; bu kerameti benim zürriyâtıma da ihsân eyle!’⁵⁹⁴ Hak Teâlâ buyurdu: لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ⁵⁹⁵ ‘Zalim olan kimseler benim hil’at ve kerametime layık değildirler.’⁵⁹⁵

Ehl-i zâhir derler ki: Beytten maksad Kâ’bedir; ona ilticâ eden emân bulur; ve orada sayd haramdır ve bir kimseye ezâ câiz değildir. Hak Teâlâ onu mümtâz kılmıştır. Bu kelâm doğrudur ve güzeldir; ancak Kur’ân-ı Mecîd’in zahiridir.”⁵⁹⁶

⁵⁹¹ Zerrinkûb, Abdülhüseyin, Pürcevadi, Nasrullah, *Mevlânâ'nın Dünyası*, çev. Ertuğrul Ertekin, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007, s. 64-65.

⁵⁹² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. XIV, 150.

⁵⁹³ Bakara 2/125.

⁵⁹⁴ Bakara 2/124.

⁵⁹⁵ Bakara 2/124.

⁵⁹⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 149-150.

Nitekim Zemahşerî ve Neseî tefsirinde, ‘Nasıl yıldız denince ilk akla gelen Süreyya yıldızı oluyorsa, “beyt” denince ilk ve hemen akla gelen Kâbe’dir, çünkü hep “beyt” adı kullanıla geldiğinden bu artık bir özel isim mahiyetini almıştır ve Allah’ın evini çağrıştırmaktadır. Güvenli mekan çünkü buraya bir câninin gelip sığınması halinde o orada bulunduğu müddetçe dokunulmazlığı var demektir. Oradan çıkıp ayrılan dek kimse ona dokunamaz, saldıramaz.⁵⁹⁷ Zâhir ehlinin görüşlerini naklettikten sonra Mevlânâ, âyette geçen “beyt” kavramı hakkındaki bâtinî yorumlarına şöyle devam eder:

“Muhakkıkân derler ki: Beyt, insanın bâtınıdır; ya’nî ya Rab, bâtını vesvâsdan ve meşâgil-i nefsâniyyeden hâlî kıl; hevâlardan ve efkâr-ı fâside ve bâtileden hiç havf kalmayınca kadar, pâk et! Emn zâhir olup, senin mahall-i vahyin olsun. Şeytan ve vesvâs ona yol bulmasın. Nitekim Hak Teâlâ, melâikenin ahvâline vâkıf olmasın ve onlar fitnelerden uzak olsun diye esrâr-ı melâikeyi istimâ’dan men’ etmek üzere, şeyâtîn-i racîm için, gök yüzüne şihâblar nasb eylemiştir.⁵⁹⁸ Bu, ehl-i bâtin olan muhakkiklerin kavlidir. Zira herkes kendi makamından hareket eder.”⁵⁹⁹

“Olgunlarınsa Kur’ân’ın anlamlarında bir başka seyir seyrânları, bir başka anlayışları vardır. İbrahim’in durağı, şudur: İbrahim’in namaz yeri, Kâ’be yanında bir yerdir. Zâhir ehli, orda iki rek’at namaz kılmak gerektir derler. Bu doğrudur, eyvallah; fakat gerçekler katında İbrahim’in durağı şudur: İbrahim gibi kendini, Tanrı uğruna ateşe atarsın, kendini Tanrı yolunda çalışıp çabalamayla bu durağa yahut bu durağın yakınlarına ulaştırırsın; çünkü o da Tanrı uğruna kendini fedâ etti; yâni nefsin fedâ etti; ona karşı bir tehlike kalmadı, kendinden pervâsı yok artık. İbrahim’in durağında iki rek’at namaz kılmak güzel; fakat öylesine bir namaz ki kıyâmı bu âlemde olmalı, rükûu o âlemde. Kâ’be’den maksat, Peygamberlerle erenlerin gönülleridir. Onların gönülleri, Tanrı vahyinin geldiği yerdir; Kâ’be’ye onun parça-buçuğu. Gönül olmasaydı. Kâ’be ne işe yarardı?”⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Bkz. ez-Zemahşerî, I, 309-310; en-Neseî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, I, Beyrut, Dârü’l- Kalem, 1989, 105.

⁵⁹⁸ Bu izahta Mevlânâ, Cin Suresi 8. âyete işaret etmektedir.

⁵⁹⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 149-150; krş. çev: Gölpınarlı, s. 142.

⁶⁰⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev: Gölpınarlı), s. 143.

Ruhu'l Beyân'da ise bu âyetler, Mevlânâ'nın tabiriyle ehl-i zâhir'in görüşlerine paralel olarak açıklanır. Bursevî, "beyt" ten maksadın Kâ'be olduğunu belirttikten sonra şu şekilde tefsirine devam eder:

"İbrahim'in makamı, iki ayağının izinin bulunduğu taş, ya da Beytullah'ı yükseltirken üzerinde durup bastığı yerdir. Günümüzde de aynı adı taşımaktadır. 'Namazgâh edinin' yani orayı namaz kılacak bir mevzî kılın."⁶⁰¹

Örnek 2:

Mevlânâ *لَا يَمَسُّهُ إِلَّا لَهُ لِحَافُظُونَ* "Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'ân'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz."⁶⁰² meâlindeki âyetle muhâfaza edilenin zâhirî olarak Kur'ân-ı Kerîm olduğunu ve müfessirlerin de bu şekilde açıkladıklarını ifade ettikten sonra, aslında korunanın insanın içindeki öz ve istek olduğunu belirterek âyeti lafzından farklı bir manada tefsir eder:

"Ba'zı bendegân vardır ki Kur'ân'dan Hakk'a giderler ve ba'zıları vardır ki, daha hâstırlar; zîra Hak'dan gelirler, Kur'ân'ı burada bulurlar. Onu Hakk'ın gönderdiğini bilirler. Müfessirler derler ki bu âyet, Kur'ân hakkındadır. Bu tefsîr de iyidir amma şu da var: Yâni sana bir öz, bir istek, bir süre verdik; onu koruyan, yitirmeyen, bir yere ulaştıran da Biziz. Sen bir kere Tanrı de, ondan sonra ayağını dire; bütün belâlar sana gelir-çatar."⁶⁰³

Örnek 3:

لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ "Ona ancak temizlenenler dokunabilir."⁶⁰⁴ âyetindeki "temizlenenler" anlamına gelen "mutahharûn" kelimesiyle ilgili müfessirlerin farklı açıklamaları bulunmakla beraber genellikle, burada meleklerin kastedildiği kanaati hakimdir.⁶⁰⁵ Bu âyet kâfirlerin, "Kur'ân'ı Muhammed'e Allah vahyetmiyor. O'na cinler

⁶⁰¹ Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, I, İstanbul: Damla Yay., 1995, 236.

⁶⁰² Hicr 15/9.

⁶⁰³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev: Gölpınarlı), s. 97; krş. "Müfessirler bu âyet Kur'ân hakkındadır derler; bu da güzeldir; fakat hakikat-ı ma'na budur ki: Sende bir gevher ve bir taleb ve bir şevk vaz' eyledik; onun nighbânı Biziz; onu zâyî' etmeyiz ve mahalline îsâl eyleriz." (çev. Konuk), s. 105.

⁶⁰⁴ Vâkıa 56/79.

⁶⁰⁵ *Kur'ân Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, Ankara: DİB Yay., 2004, 166.

ve şeytanlar ilkâ ediyorlar.” şeklindeki iddialarına bir reddiyedir. Yani Kur’ân’ın vahyolunmasına, nüzûlüne, değil şeytanların müdahale etmesi, tâhir olan meleklerden başkası onun yanına dahi yaklaşamaz. Melekler için “mutahharûn” ifadesinin kullanılmasının nedeni, Allah’ın onları her türlü kötülükten arınmış varlık kılmış olmasıdır. Bu âyeti, Enes bin Malik, İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime, Mücâhid, Katâde, Ebu-l Aliye, Süddî, Dahhâk ve İbn Zeyd bu şekilde yorumlamışlardır.⁶⁰⁶ Mevlânâ ise buradaki temizlik ifadesinin insanın mâsivaya dair sahip olduklarından kurtulması olduğunu belirterek âyeti kendine has üslûbuyla tefsir eder:

“Zamân-ı Mustafa (s.a.v.) de birisi gelip dedi: ‘Ben bu dini istemiyorum, vallâhi istemiyorum; bu dini geri al, senin dinine girdiğim günden beri bir gün rahat etmedim. Mal gitti, zevce gitti, evlat gitti, hürmet kalmadı.’ Cevaben buyurdular ki: ‘Hâşâ ki bizim dinimiz onu kökünden ve dibinden koparmadıkça ve hanesini süpürmedikçe ve onu لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ Ya’ni ‘Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez.’ âyet-i kerîmesi mucibince tathîr etmedikçe, gittiği mahalden geri gelsin.’ O nasıl bir maşuktur ki sende nefesine olan muhabbetin bir kılı bâkî kaldıkça, cemâlini sana gösterir ve sen onun yolunda, kendini fedâ etmedikçe, nasıl onun lâıyk-ı visâli olursun? Ma’şuk yüzünü göstermek için bi’l-küllîye kendinden ve âlemden bî-zâr ve kendine düşman olman lâzımdır. Bir gönülde karar eden bizim dinimiz, onu Hakk’a îsâl etmedikçe ve onu bî-lüzûm olan şeylerden ayırmadıkça ondan el çekmez.”⁶⁰⁷

Bursevî’ye göre âyetin iki türlü anlamı olabilir. Eğer, “Ona ancak tam bir biçimde temizlenmiş olanlardan başkası el süremez.” ifadesi, bir önceki âyette geçen Levh-i Mahfuz’un sıfatıysa, burada “tam bir biçimde temizlenmiş olanlar”dan maksat cismanî, her türlü bulanıklıklardan ve günah kirlerinden münezzeh olan meleklerdir. Bir başka ihtimal ise, bu ifadenin Kur’ân’ı betimliyor olup anlamın “Kur’ân’a hades gibi cünüplük ve benzeri her türlü pisliliklerden temizlenmiş olanlardan başkasının el sürmesi

⁶⁰⁶ el-Mevdûdî, Ebu’l A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, VI, (çev. Ahmed Asrar), İstanbul: Bengisu Yay., 1997, 263.

⁶⁰⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 105-106. Yine Mevlânâ, bu âyeti on yedinci fasılda başka bir bakış açısıyla tefsir etmiştir.

uygun değildir.” Görüldüğü gibi Mevlânâ ile Bursevî’nin bu âyete yaklaşımları paralellik arz etmemektedir.⁶⁰⁸

Örnek 4:

Mevlânâ *إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ*⁶⁰⁹ âyetinin önce nüzûl sebebini müfessirân-ı zâhir dilinden aktarmakta, daha sonra muhakkiklerin⁶¹⁰ işârî izahlarına yer vermektedir. Ona göre Allah’ın yardımı insanın seyr-i sülûku esnasında umudunu kaybettiğinde imdadına yetişir:

“Fakat gerçeğe ulaşanlar derler ki manası şudur; insan sanır ki, kötü işleri kendi gücüyle, kendi çabasıyla kendisinden giderebilirler. Fazla savaşıp, gücünü-kuvvetini daha çok harcar, fakat gideremez; umutsuz bir hale düşer. Ulu Tanrı ona der ki: O işi gücün kuvvetinle başaracağını sandın. Bu bir yol yordamdır ki koymuşum; yani neyin varsa yolumuza dök saç; ondan sonra bizim bağışımız gelir çatar. Şu sonu gelmez, bitip tükenmez yolda bu arık elle, bu arık ayakla yürü, yol al; biz biliyoruz ki şu arık ayakla bu yolu aşamazsın sen. Hatta yüz bin yıl yürüsen bir konaklık yol bile gidemezsin. Fakat mademki bu yola düştün, elden ayaktan kaldın, düşüp yerlere serildin, artık hiç gücün kuvvetin kalmadı mı, ondan sonra Tanrı yardımı elinden tutar. Hani çocuk süt emdikçe kucakta taşınır, büyüdü mü yürüsün diye onu kucaktan indirirler, yere bırakırlar. Şimdi de gücün kuvvetin bitti artık. Gücün kuvvetin varken savaşıp dururdun; arada sırada uykuyla uyanıklık arasında yahut da uyanıkken sana bir lütufta bulunurdun da onunla Biz arama yolunda kuvvet bulurdun, umutlanırdın. Şimdi, şu anda araç da kalmadı ya; artık bizim lütuflarımızı, bağışlarımızı, yardımlarımızı seyret; bölük bölük başından dökülür, saçılır onlar. Yüz binlerce çalışıp çabalamayla bir zerresini bile göremezsın bu lütufların.”⁶¹¹

Mevlânâ, Nasr Suresinin son âyetiyle de tefsirini tamamlar. Ona göre bu yolda gücü biten, tükenen insan inâyet kendisine erişince bunu kendinden bilmeyip Allah’a hamd ve istiğfar etmeli ve bu gâfil düşüncesinden ötürü tövbe etmelidir:

⁶⁰⁸ Bursevî, VIII, 461.

⁶⁰⁹ Nasr 110/1.

⁶¹⁰ Fîhi Mâ Fih’te Mevlânâ, kastettiği muhakkiklerin kimler olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

⁶¹¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 75.

“Şimdi bunları gördün, bu devlete erdin ya; *فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ* ‘*Rabbini överek noksan sıfatlardan arı olduğunu söyle onun.*’⁶¹² O işi kendi kendine başarırırsın, elinden gelir o iş sanmıştın ya, o sanıdan, o düşünceden tövbe et artık. Bu işi başarmayı kendinden bildin, Bizden değil; fakat şimdi gördün ya; bu işi başarma, Bizdendir; *إِنَّهُ* ‘*Yarlıganma dile; gerçekten de o, tövbeleri kabul eder.*’^{613,614}

Bursevî de Mevlânâ’nın bu tefsirine büyük oranda benzer şekilde, birinci âyette kastedilen fethin, bir görüşe göre Allah’ın tüm yardımları ve mutlak anlamda herhangi bir fetih olduğunu düşünür:

“Çünkü fetihler, kapalı iken Allah tarafından kula açılan her şeydir. Bu, rızıklar, ibadetler, ilimler, anlayışlar, keşifler ve benzeri tüm açık ve gizli nimetlere şâmindir. Yakın olan fetih de nefsânî merhaleleri geçiş esnasında Allah’ın sıfatlarının ve kemâlâtının görülmesi ve kalbin makamından kula açılan şeydir.”⁶¹⁵

Konuyla bağlantılı olarak Fetih Suresi 1. âyeti de naklederek, buradaki apaçık fetihten maksadın da, Allah-u Teâlâ’nın kuluna açtığı velâyet makamları ve ilahî isimlerinin nurlarının tecellileri olduğunu söyler.⁶¹⁶

Örnek 5:

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ ‘*O günde ki nice yüzler bembeyaz olacak, nice yüzler de kapkara kesilecek.*’⁶¹⁷ âyetini Mevlânâ, eşine başka hiçbir tefsirde rastlayamadığımız son derece özgün bir şekilde yapmaktadır.⁶¹⁸ Genel olarak müfessirler bu ayette geçen “O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler kararır” ifadesinde geçen “gün”ün, kıyâmet günü olduğunu kabul ederler. İnsanlar, kabirlerinden diriltilecekleri vakit, müminlerin yüzleri ağarmış olacak, kafirlerin yüzleri de

⁶¹² Nasr 110/3.

⁶¹³ Nasr 110/3.

⁶¹⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 67-68; krş. çev. Konuk, s. 75.

⁶¹⁵ Bursevî, X, 212.

⁶¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Bursevî, X, 211-215.

⁶¹⁷ Al-i İmrân 3/106.

⁶¹⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 227.

kararacaktır. Mevlânâ ise kendine has yorumuyla, bu âyette geçen “gün” kavramının karşılığının peygamber ve veliler olduğunu söyler.

“Alâmet-i kıyamet ak yüzlünün, kara yüzlüden fark olmasıdır. Binaenaleyh onun güneş yüzünün vücuduyla, kara yüzlü ve ak yüzlü zahir olduğundan, peygamberin vücudu kıyamettir ve o aklık ve karalık enbiya ile mü’minîn-i hakikîye nazarındadır. Evet, vücûd-ı peygamber, kıyâmettir; zira yarın kıyamette her ne olacak ise, onlar bugün cümlesini peşin olarak görürler. Onlar perde-i gafleti yırtmış olduklarından lâ-cerem nazarlarından bir şey mestûr değildir.

İmdi o umumî olan kıyâmete, onun için kıyâmet derler ki, kâfirlerin penâhı⁶¹⁹ ve makamı olan dünya kalmayınca, şüphesiz onların gaflet perdeleri yırtılmış olur ve kendilerinin kara yüzlülüklerini ayânen görürler... Nebi (a.s.v.) ın vücudu kıyâmettir. Her kim onun vücuduyla beraber kıyamete muntazır ola ve kıyâmeti onun gayri bile, o kimse ahveldir, şaşıdır; biri iki görür; vahdetten uzaktır, bîgânedir. O kıyamet dahi ancak bu cemâl ve sûret ve rûşenâlık olacaktır; bunun gayri olmayacaktır.

Hak kıyamete “gün” lakabını verdi. Zira kırmızı ve sarı olan cemâli gösterir. Binâenaleyh “gün” ün hakikati evliyanın sırrıdır. Gün onların güneşlerinin muvâcehesinde gölgeler gibidir.”⁶²⁰

Bursevî Mevlânâ’dan farklı olarak, âyette kastedilen günün kıyamet günü olduğunu düşünür. Fakat yüzlerin ağarıp ya da kararmasından kasdın korkulu ve neşeli olma durumu olduğunu söyler. Ona göre âyetin manası, kıyâmet gününde insanın daha önce kazanıp gönderdiği şeylerle karşılaşması; eğer karşılaştığı şeyler iyi ise, Allah’ın nimet ve lütfu ile sevinip müjdelenmesi, inkârcıysa, işlemiş olduğu çirkin şeyleri karşısında görünce, üzüntü ve sıkıntısının artmasıdır.⁶²¹

⁶¹⁹ “Sığınma, sığınacak yer.” Devellioğlu, s. 857.

⁶²⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 227-228.

⁶²¹ Bursevî, II, 56-57.

Görüldüğü üzere Mevlânâ, başka hiçbir tefsirde rastlayamadığımız⁶²² bir yaklaşım göstermiş ve âyette geçen, insanların durumlarının ortaya çıkacağı “gün” den kastedilenin evliyaullah olduğu söyleyerek işârî tefsire dikkat çekici bir örnek vermiştir.

Örnek 6:

Mevlânâ, Hz. İbrahim’in Nemrud’u⁶²³ tevhid inancına çağırdığı diyalogu içeren Bakara Suresi 258. âyetin izahında işârî yorumun en güzel örneklerinden birini bizlere sunar. İlk bakışta Hz. İbrahim’in “Benim Tanrım ölüyü diriltir, diriye de öldürür.” sözüne karşılık olarak Nemrud’un verdiği cevap, Hz. İbrahim’in susup başka bir delile sarılmasına sebep olduğu hissini uyandırmaktadır. Mevlânâ bunun aksine, Hz. İbrahim’in ikinci olarak yönelttiği “*Tanrım güneşi doğudan doğdurur, batıdan batırır; sen, bunun tersini yap.*” sözünün de, ilkiyle bâtinî anlamda birebir aynı olduğunu söyler:

“Birisi sordu da dedi ki: ‘Esenlik ona, İbrahim Nemrud’a dedi ki: رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ ‘Benim Tanrım ölüyü diriltir, diriye de öldürür.’⁶²⁴ Nemrud, ‘Ben de yaparım bunu’ dedi, ‘Birini mevkiinden azledirim, öldürmüş olurum onu; birine bir mevki veririm; âdeta diriltirim onu.’ Bu sözü duyunca İbrahim cevap veremedi, o sözü bıraktı ve bir başka delile sarıldı. Dedi ki: فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ ‘Tanrım güneşi doğudan doğdurur, batıdan batırır; sen bunun tersini yap.’⁶²⁵ Bu söz, görünüşte öbür sözüne aykırı değil mi?⁶²⁶

Mevlânâ buyurdu ki: Hâşâ, İbrahim, onun deliline cevap vermeden aciz değildi; bu söz, başka bir örnekle aynı sözdü zâtî. Yani, Ulu Tanrı, ana karnındaki çocuğu rahim doğusundan doğdurur, mezar batısında da batırır. Sen Tanrılık davası güdüyorsan onun tersini yap; yani mezar batısından doğdur, rahim doğusunda batır

⁶²² Bkz. er-Râzî, VII-VIII, 148-150; et-Taberî, V, 663-667; en-Nesefî, I, 243.

⁶²³ Müfessirlerin çoğunluğu bu ayette sözü edilen tartışmanın Hz İbrahim’le Babil kralı Nemrut arasında geçtiği görüşündedir. Hz İbrahim’in putperestliği reddettiğini, tek ve ortaksız Allah’a iman ettiğini, O’na teslim olduğunu ilan etmesinin ardından bu tartışma gündeme gelmiştir. Bkz. Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhâdi b. Derviş, *et-Tefsîrü ’l-Hadîs: Tertibü’s-Suvar Hasebü’n-Nüzûl*, VI, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2000, 473.

⁶²⁴ Bakara 2/258.

⁶²⁵ Bakara 2/258.

⁶²⁶ “Şimdi burada Nemrud’un İbrahim’i alt etmesi gerekir çünkü ilk sözünü bıraktı; ona cevap vermeden bir başka delil getirmeye koyuldu.” Bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev: Gölpınarlı), s. 177.

dedi. Demek ki bu da aynı söz, bu da İbrahim'in getirdiği ilk delilden başka bir şey değil. Ulu Tanrı insanı her solukta yeniden yaratıyor, onun içine yeni-yeni şeyler gönderiyor; öylesine ki, ilki ikinciye benzemiyor, ikinci üçüncüye benzemiyor. Fakat insanın, kendisinden haberi yok, kendisini tanımıyor insan.”⁶²⁷

“Bir başka anlamı da şu: Ârif, ibadete dalar, çalışır çabalar, yüce işlere girer; böylece de kendisinde bir aydınlık, bir zevk, bir esriklik, bir huzur, bir esenlik belirir. O ibadeti, o çabayı bıraktı mı, o hoşluk, batıya gider, batar. Şu iki hal; ibadet, ibadeti bırakış, doğudur, batıdır onca. Bu batış hali, kötülüklerde bulunma, bozuk-düzen gitme, suç işleme halidir ya; diriltmeye gücün yetiyorsa o ibadetlerden, itaatlerden doğan o aydınlığı, o esenliği şimdi, batış halinden doğdur. Fakat bu, kulun işi değildir; kul bunu hiç mi hiç yapamaz. Bu, Tanrının işidir; dilerse güneşi batıdan doğdurur, dilerse doğudan; çünkü ‘diriltten de odur, öldüren de.’”⁶²⁸

İncelendiğinde görülür ki, Mevlânâ'nın bu tefsiri, Râzî ve Neseî'nin⁶²⁹ görüşüne paraleldir. Râzî'ye göre de ikinci delil, başka bir delil olmayıp birincinin tamamlayıcısıdır. Her iki yerde de delil aynıdır. O da şudur: Biz, mahlûkatın yaratmaya muktedir olamayacağı bazı şeylerin meydana geldiğini görüyoruz. Bundan dolayı, onların yaratılmasını üzerine almış olan bir başka kadir varlığın bulunması mutlaka gerekir ki, bu da Allah-u Teâlâ'dır.⁶³⁰ Bursevî'ye göre ise Hz. İbrahim (a.s.) lanetli Nemrud'un yanlışlığı ve geçersizliği ortada olan ilk cevabını hiç önemsemeyip iptal yönüne de gitmemiştir.⁶³¹ Mevlânâ da, yaptığı açıklamalara ek olarak ârîfin amelinin doğuş, amelin terkinin ise batış olduğunu söyleyerek âyetin tefsirini neticelendirmiştir.

Örnek 7:

⁶²⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev: Gölpınarlı), s. 165; krş. çev. Konuk, s. 174.

⁶²⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev: Gölpınarlı), s. 177; krş. çev. Konuk, s. 186.

⁶²⁹ Bazı kimselerin ileri sürdükleri gibi bu, Hz. İbrahim (a.s.) bir kanıt ileri sürdü, bu olmayınca bu defa bir başkasını gündeme getirdi, böylece kanıttan kanıta geçti demek değildir. Çünkü birinci hüccet ya da kanıt gerekli olan bir kanıt idi. Ancak lânetli adam Nemrut inat ederek bunu ölüme mahkûm edilenlerden birini salıvermek, diğerini de idam ederek öldürmek manasında ele alıp, “Ben de yaşatır ve öldürürüm.” demesi üzerine, Hz. İbrahim (a.s.) bu defa onun cevap veremeyeceği bir hüccet ve kanıtlarla karşı karşıya bıraktı. en-Neseî, I, 181.

⁶³⁰ er-Râzî, VII-VIII, 23.

⁶³¹ Bursevî, I, 450.

Yine Mevlânâ, kırk dokuzuncu fasılda bağlamına uygun olarak tefsir ettiği⁶³² Kalem Suresi 16. ayeti, otuz üçüncü fasılda kendine özgü işârî tefsir metoduyla tefsir eder. İnsanın asıl hacetlerinin peşinden kendiliğinden gitmeyip, Hak Teâlâ tarafından zorla bir yular vasıtasıyla çekildiğini, bunun için de âyette kastedilen insanların burunlarına halka takıldığını düşünür.

“Şunu bilmek gerek ki herkes, nerde olursa olsun, muhtaç olduğu şeyin yanı başındadır, ondan ayrılamaz. Her hayvan, muhtaç olduğu şeyin yanı başındadır, onunla beraberdir. Mademki muhtaç olduğu şeyin yanı başındadır; muhtaç olduğu şeyi verenin de yanı başındadır o. Mademki yularlıdır; yularını çekenin, kendisine yular takanın da yanı başındadır. Yalnız gözü yulardadır da o yüzden üstün değildir, o yüzden değersizdir o. Gözü yuları çekende olsaydı yulardan kurtulurdu; yuları çeken, yular kesilirdi ona. Çünkü yularsız, yuları çekenin peşine düşmez de o yüzden yular takılır ona; gözü, yuları çekende değildir. Hâsılı سَتَسِمْهُ عَلَى الْخَرْطُومِ ‘Büyüyüp bir hortuma dönen burnuna yakında, bir damgadır, vururuz.’⁶³³ Mademki yularsız peşimizden gelmiyor; biz de ağzına, burnuna gem vuralım da istemeden çekelim sürüyelim onu.”⁶³⁴

Zemahşerî’ye göre âyetten maksat alçaklık ve zillettir ki, bu hal onun hem bu dünyada hem de ölümünde onunla bereber olacaktır. Bursevî de Mevlânâ’dan farklı olarak âyette kastedilenin, insana ceza olarak onun en şerefli yerini dağlamak suretiyle tanınacağı bir işaret koymak olduğunu söyler.⁶³⁵

C. Fîhi Mâ Fîh’te İşlenen Diğer Bazı Tasavvufî Konular

1. Tevhid

Mutasavvıfların tevhid inancı, genelde fenâ fillah görüşlerine dayanmaktadır. Onlara göre bütün kâinat, Allah’ın ezeli düşüncelerinin görüntüsünden ibarettir. Her şey ve insanlar Allah’tan gelmiştir. Allah’tan gelen üstün varlık insan, kendisinde Tanrısal

⁶³² “Yakında biz onu burnu üzerine dağ ile alâmetleyip rû-siyah (siyah yüzlü) ederiz.” Bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 172.

⁶³³ Kalem 68/16. (Gölpınarlı’ya ait bu mealî, metnin aslını bozmamak için aynen verdik. Konuk tercümesinde ise bu ayet “Biz yakında onun burnuna damga vuracağız.” şeklinde çevrilmiştir.)

⁶³⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 114.

⁶³⁵ Bursevî, IX, 223.

bir özellik taşımaktadır. Allah, insanı kendi suretinde, yani zatının aynası yaratmıştır. İnsan dünyaya gelmezden önce Allah'ın bilgisi olarak Allah'ta yaşıyordu. Soyut ruhtan ibaretti. Dünyaya gelip şu beden içine girince dünyevî zevkler onu, Tanrısal yaşantısından ayırdı, ızdıraplara düşürdü. İnsan, riyâzet, ibadet ve taatle, zikir, fikir ve aşk ile beşerî varlığını unutup Tanrı'nın varlığına geçebilir ve ilk hayatını yaşayabilir. İşte bu beşerî varlıktan ilahî varlığa geçişe fenâ fillah (Allah'ta yok olma), Allah ile yaşamaya da bekâ billah (Allah ile bâki olma) denir. Bu halde insan, kendisi de dâhil her şeyi unuttur. İnsan vardır, kâinat da vardır ama insan bunun farkında değildir.⁶³⁶

Mevlânâ'nın *Fîhi Mâ Fih*'te üzerinde en çok durduğu konuların başında Tevhid gelir. Onun Tevhid algısı ise, diğer mutasavvıflarinkinden farklı olmayarak, temelde Allah'ta benliğini yitirme, "ene" den kurtulup mutlak "Hû" inancına sahip olmaktır:

"Hani Mansûr, Tanrıya aşkı son haddine varınca kendine düşman kesildi, kendini yok etti gitti. 'Ben Tanrıyım' dedi; yani ben yok oldum. Tanrı kaldı ancak. Bu söz, gönül alçaklığının son derecesidir, kulluğun sonudur. Yani O vardır ancak. Davaya kalkışmak, ululanmak, ona derler ki sen Tanrısın, ben kulum dersin de kendi varlığını da ortaya korsun; bu ikiliktir. Odur Tanrı dersin gene ikilik çıkar bu sözden; çünkü ben olmadıkça onun olmasına imkân yoktur. Şu halde 'Ben Tanrıyım.' sözünü Tanrı söyledi; çünkü ondan başka bir varlık kalmamıştı; Mansûr yok olmuştu; o söz, Tanrının sözüydü."⁶³⁷

Ona göre Tevhid, bilinen ve ikrâr edilen bir bilgi meselesi olarak, salt epistemolojinin konusu olmanın ötesinde, müşâhede edilen ve iç tecrübenin verileriyle desteklenen bir şuur halidir. Buna binâen tevhidi bir sınıflamaya tabi tutan Mevlânâ, dille ifade edilen kısmından başka, tevhidin bir de hakikatinden bahseder:⁶³⁸

"Birişi, Tanrı rahmet etsin, esenlikler versin, Mustafa'nın zamanında, tapısına geldi de dedi ki: 'Senin bu dinini istemiyorum, vallahi istemiyorum, bu dini geri al. Senin dinine girdim gireli bir gün olsun, dinlenmedim; mal gitti, kadın gitti, çocuk gitti; saygı görmem kalmadı, gücüm kuvvetim kalmadı, dileğim isteğim kalmadı.

⁶³⁶ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 258.

⁶³⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpinarlı), s. 167.

⁶³⁸ Küçük, s. 39.

Mustafa, ‘Hâşâ’ dedi; benim dinimin şanından değildir ki bir yere gitsin, birinin gönlüne yerleşsin de o adamı kökünden söküp atmasın; evini barkını silip süpürmesin, tertemiz etmesin de geri gelsin; لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ‘Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilirler.’⁶³⁹ Nasıl sevgilidir o ki sende kıl kadar bile olsa, kendini sevmek, varlığına bağlanmak varken kendisine yol versin sana. Dostun yüz göstermesi için adamın, tümünden kendinden de, dünyadan da usanması, kendine düşman kesilmesi gerek. Bizim dinimiz de hangi gönülde yerleşirse o gönlü Tanrıya ulaştırmadıkça, gerekmeyen şeyleri o gönül ıssından ayırmadıkça ondan el çekmez.⁶⁴⁰

Mevlânâ’ya göre, evren Allah’ın sıfatlarının ve birliğinin açılımıdır. Kendisine ve etrafına bakan insan, mutlak sûrette onun varlığı, birliği ve ulûhiyetinin farkında olur.

“Birisi, ‘Yer, gök, arş, kürsî olmadan Tanrı nerdeydi?’ diye sordu.

Bu soru da baştan bozuk. Çünkü Tanrı, ona derler ki onun yeri olmasın. Sense, bunlardan önce nerdeydi? diye soruyorsun. Sende olan bütün şeylerin de yeri yok. Sende olan şeylerin yerini bildin mi ki onun yerini arıyorsun? Hallerin, düşüncelerin bile yerleri yokken düşünceleri yaratanın yeri nasıl düşünülebilir? Düşünceyi yaratan, elbette düşünceden daha latiftir. Ancak o letâfet, duygu âlemine giren bir ev kurmadıkça, bir iş yapmadıkça görünmez; bir ev kurmalı, bir iş yapmalı ki letâfeti, yüzünü gösterebilir.⁶⁴¹ Hak Teâlâ Hazretleri’nin letâfeti derece-i nihayede olduğundan görünmez. Kudret ve san’atı mahsûs olmak için yeri göğü yarattı. İşte bunun için buyurur: أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا Ya’nî ‘Mümkirler üzerinde olan semaya bakmazlar mı ki, biz onu nasıl bina ettik!’^{642,643}

Aynı düşünce doğrultusunda Mevlânâ, kâinatta hakiki manada var olan tek gerçekliğin “vahdet” olduğunu, yalnızca bir olan Allah’ı işaret ettiğini, zâhirî olarak

⁶³⁹ Vâkıa 56/79.

⁶⁴⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 97; krş. çev. Konuk, s. 105-106.

⁶⁴¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 183-184.

⁶⁴² Kaf 50/6.

⁶⁴³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 192.

birbirine zıtmış gibi görünen iyi-kötü, güzel-çirkin gibi tüm tezatların bir olup vahdete işaret ettiklerini anlatır:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى Ya'nî 'Attığın zaman da Habibim sen atmadın, ancak Allah attı.' Hakk'ın yayından fırlayan bir oka hiç siper ve kalkan mâni' olur mu? Bu cihetten mesrûr olurum.⁶⁴⁴ 645

Bilgi, tümünden insanda olsaydı da bilgisizlik bulunmasaydı insan yanardı, varlığı kalmazdı. Demek ki bilgisizlik de istenmede; şu yüzden istenmede ki varlığın durması onunla. Bilgi de istenmede; şu yüzden istenmede ki Tanrıyı bilmeye sebep. Demek ki ikisi de birbirine yardımcı. Bütün zıtlar da böyle. Gece, gündüzün zıddı amma ona yardımcı; gündüzle aynı işi görmede. Geceleyin dinleniyorlar, uyuyorlar da beyin, akıl, fikir, el, ayak, göz, kulak, bütün organlar güç kuvvet buluyor; gündüzün de o kuvvetleri harcıyor; demek ki hiçbir, öbürüne zıt değil. Şu dünyada bir kötü iş göster ki onun içinde bir iyilik olmasın; hangi iyidir o iyi ki onda bir kötülük gizli bulunmasın? Meselâ, birisi, birini öldürmeyi kastederken zinâ etmeye koyulur. Zinâyâ koyulduğundan da kan dökmemiş olur. Zinâ kötüdür ama adam öldürmeye engel olduğu için iyidir. Demek ki iyi-kötü, birşeyden ibâret, bir-birinden ayrılmalarına imkân yok. Burada Mecûsîlerle bahsimiz var. Onlar iki Tanrı vardır; biri hayrı yaratır, öbürü şerri derler. Şimdi sen bana şersiz bir hayır göster de şer Tanrısı vardır, hayır Tanrısı vardır diye ikrar edelim. İmkan yok buna: çünkü hayır, şerden ayrı değil ki. Mâdem ki hayırla şer, iki ayrı şey değil, mâdem ki aralarında ayrılık yok, şu halde iki Tanrı olması da mümkün değil.⁶⁴⁶

2. İnsan-ı Kâmil

Tasavvufî düşüncede ve bilhassa vahdet-i vücud anlayışında insan, varlık hiyerarşisinde kendinden önceki tüm yaratılış basamaklarını zatında toplayan, nihaî hedef konumundaki varlıktır. Özel anlamda bunu temsil eden ise insan-ı kâmil, yani

⁶⁴⁴ Enfâl 8/17.

⁶⁴⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 192.

⁶⁴⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpinarlı), s. 184-185.

üstün insandır. Âlemlerin hulasası olan insan-ı kâmil, Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecelligâhı olmuş, böylece başlangıçtaki ilahi irade tahakkuk etmiştir.⁶⁴⁷

Meşhur bir Mevlevî selamı olan Şeyh Galip'in şu beyti, Mevlânâ ve onun temsilciliğinde tasavvufî düşüncenin insana bakışını güzel bir şekilde özetler:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen,
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.⁶⁴⁸

İnsan-ı kâmil, Mevlânâ'ya göre Hakk'ın aynasıdır. Allah'ın bütün isim ve sıfatları insan-ı kâmilde tecelli eder. İnsan; Allah emanetini (dini) yüklenmiş, meleklerden daha üstün olan ve Cenab-ı Hakk'ın tecellisine ayna olarak yaratılan ulvî bir varlıktır. Mevlânâ'ya göre insanın insan olabilmesi için yaratılışındaki yüksek gayeyi görmesi ve kendisindeki cevheri sezmesi gerekir. Bu yönüyle insan meleklerden üstün olur. Bunun için insan kendisindeki cevheri arayıp bulmalıdır.⁶⁴⁹ Mevlânâ için “Olgunlaşmış, terbiye almış gönül Allah'a koşar, yalanla savaşıyor ve etrafa baht salar. Yeniden doğmak için batar, yani benliğini kaybeder. Onun kaybolması, yeniden doğması, gerçek benliğine kavuşması içindir. (O zaman) bulut gibi yükselir, yağmur gibi rahmet olarak yere iner.”⁶⁵⁰

“İnsan bu âleme bir hizmet-i muayyene için gelmiştir ve maksûd odur. O hizmeti terk etmeyince hiçbir şeyi terk etmemiş gibi olursun. إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا Ya'nî ‘Biz emaneti, semâvât ve arza ve dağlara arz ettik. Onlar o emaneti yerine getiremeyecekleri hayfiyla onu yüklenmekten ibâ edip⁶⁵¹, ref'ini ricâ ettiler. Onu insan yüklenmekle zalûm ve cehûl oldu.’⁶⁵²”⁶⁵³

⁶⁴⁷ Küçük, s. 76.

⁶⁴⁸ Zübde; bir şeyin en seçkin parçası anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, s. 1192. Bu beyite göre, insan kainatın özüdür, kainatta ne varsa, aynı oranda insanda da vardır. Bir diğer ifade ile insan kainatla denk kabul edilmektedir. Zaten kainatın varlık sebebi de insandır. Beytin kısa anlamı : “Kendine iyi bak ki, âlemin özü sensin. Sen varlığın gözbebeği olan ademsin.”

⁶⁴⁹ İspir, Meheddin, “Mevlânâ'da İnsan ve Aşk”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=344, 03.08.2008.

⁶⁵⁰ Usta, s. 147.

⁶⁵¹ “Çekinmek” Yeğin, s. 245.

⁶⁵² Ahzab 33/72.

⁶⁵³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 17.

“O emaneti göklere arzettik, kabul edemedi. Bir bak da gör, göklerden aklı şaşırtan ne işler meydana gelmede. Taşları lâl, yakut yapıyor; dağları altın, gümüş madeni haline getiriyor. Bitkileri, yeryüzünü coşturuyor, diriltiyor, ölümsüz cennete döndürüyor. Yeryüzü de tohumları benimsiyor, meyveler veriyor, ayıpları örtüyor, anlatılmasına imkân bulunmayan yüz binlerce şaşılacak işler başarıyor, şaşılacak şeyler meydana getiriyor. Dağlar da çeşit çeşit madenler veriyor. Bütün bunları yapıyorlar, yapıyorlar amma onlardan o bir tek iş meydana gelmiyor da o tek işi insan görüyor, başarıyor.”⁶⁵⁴

“وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ Ya'nî 'Andolsun Biz, Ademoğullarına izzet ve şeref verdik.’⁶⁵⁵ buyurmuş, ‘Andolsun Biz, göklere ve arza izzet ve şeref verdik.’ buyurmamış olduğu için, o bir hizmet ancak insanda zâhir olur. İmdi ne yerin ve ne göğün ve ne de dağların yapamadıkları o bir hizmet insandan zâhir olunca, o zalûmluk ve cehûlluk ondan müntefî olur.⁶⁵⁶ Mademki Hak Teâlâ onu kendine âlim ve dâna ve âşinâ kılmıştır, kendi vücudunun usturlabından tecellî-i Hakk-ı ve Cemâl-i bî-çûnu⁶⁵⁷ dem be dem, lemha be lemha görür ve o cemaal asla bu âyineden hâlî olmaz.”⁶⁵⁸

İnsanın taşıdığı şeref ve kıymeti bu sözleriyle açıklayan Mevlânâ, sahip olduğu değer ve üstlendiği sorumluluğun farkında olmayan insanları padişahın hazinesinde misli bulunmayan bir kılıca benzetip, Hak’tan gayri meşgul oldukları işleri de, o kılıçla çürümüş bir öküz etinde satırlık hizmeti yapmaya benzetir ve şöyle devam eder:

“...veyahut altın bir tencere getirmişsin, onda şalgam pişiriyorsun. Hâlbuki onun bir habbesinden yüz tencere satın alınır. Yahut mücevher bir bıçağı, muattal bir halde bırakmıyorum, iş görüyorum ve kabak ta’lik ediyorum diye, bir kırık kabağa çivi yapıyorsun. Bu haller cây-ı hande ve teessüf olmaz mı? O kabağın layıkı, kıymeti bir

⁶⁵⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 12.

⁶⁵⁵ İsrâ 17/70.

⁶⁵⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 17.

⁶⁵⁷ “Eşsiz, niçinsiz, sebepsiz” Yeğîn, s. 92.

⁶⁵⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 13; Gölpınarlı bu kısmı daha sade bir dille tercüme etse de, Konuk tercümesinin daha isabetli ve Mevlânâ’nın maksadına yakın olduğu kanaatini taşımaktadır. Şöyle ki: “Usturlap, nasıl göklerin hallerini gösteren bir aynaysa ‘And olsun ki Âdemoğullarını ululadık.’ diye anılan insanın varlığı da Tanrı usturlabıdır. Ulu Tanrı, onu, kendisini bilen, anlayan bir yaratık olarak yarattığından insan, kendi varlığının usturlabından Tanrı tecellisini, neliksiz niteliksiz güzelliği, soluktan soluğa, bakıştan bakışa görür, seyreder; o güzellik bu aynadan hiç mi hiç ayrılmaz” (çev. Gölpınarlı), s. 7.

puldan ibaret bulunan bir tahta veya demir çivi iken, yüz altın kıymetindeki bir bıçağı, bu işte isti'mâl etmek ne akıldır! Hak Teâlâ, sana azîm bir kıymet takdîr etmiştir. Nitekim buyurur: *إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ* Ya'nî *'Allah Teâlâ mü'minlerden nefislerini cihada ve mallarını sadaka ve infâka sarfedenlere bi'l-mukabele cennet i'tâsıyla müşterî oldu.*⁶⁵⁹ „⁶⁶⁰

Mevlânâ'ya göre insanlığı, iyiliği, alçak gönüllüğü, saflığı ve temizliği insan kendisini yüceltecek değerler olarak almalı ve bu güzel özellikleri yaratılışındaki o yüce cevherle birleştirmelidir. Başkalarının kusurlarını, suçlarını, kötülüklerini araştırarak ya da başkalarının eksikliklerinden hareketle kendisini yüceltmeye çalışmamalıdır. Bütün insanlara aynı değeri vermeli ve insandaki cevheri yakalamalıdır. İnsan neyi ararsa onu bulur. Aradığıyla özdeşleşir.⁶⁶¹

“Bir kimse, bir kimse hakkında iyi söylerse o hayır, o iyilik, kendisinedir, gerçekte kendisini övüyor demektir. Bu, şuna benzer: Birisi, evinin çevresine güller, fesleğenler eker; evinin bahçesini güllük gülüstanlık yapar. Ne vakit bakarsa gül görür, fesleğen görür, boyuna cennettir. İnsan, insanların hayrını söylemeyi huy edinirse birisinin hakkında hayırlı sözler söylemeye koyulur; o da onun sevgilisi olur; onu andı mı, sevgilisini anmış olur. Sevgiliyi anış güldür, gül bahçesidir, güzel kokudur, esenliktir. Fakat birisinin kötülüğünü söylerse onun nefretini kazanır; o adam da onu andı mı, hayali gözünün önüne geldi mi, yılan, akrep görmüşe yahut tiken, çöplük görmüşe döner. Madem ki gece gündüz, güller, gül bahçeleri, irem bağları görebilirsin, elindedir bu; peki, ne diye tikenliklerde, yılanların bulunduğu yerlerde gezer dolaşırsın? Herkesi sev de boyuna güllük gülüstanlıkta yaşa. Herkesi düşman bilersen düşmanların hayalleri gelir gözünün önüne; gece gündüz tikenliklerde, yılanların bulunduğu yerlerde gezip dolaşırsın âdeta. Erenler, herkesi severler, iyi görürler ya; bunu başkaları için yapmazlar, kendileri için bu işe girişmişlerdir; kötü, tiksiniilen bir hayal görmemek isterler. Madem ki şu dünyada insanları anmaktan, hayallerini görmekten kaçınmaya

⁶⁵⁹ Tevbe 9/111.

⁶⁶⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 17-18.

⁶⁶¹ İspir, Meheddin, “Mevlânâ'da İnsan ve Aşk”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=344, 03.08.2008.

imkân yok; nefret edilen bir kötülük, yollarını kesmesin diye anışlarının da, hatırlayışlarının da hep sevimli, hep güzel olmasına çalışırlar.⁶⁶²

İmdi iyilikten ve kötülükten, halk hakkında ne yapar isen, sana ait olur. İşte bunun için Hak Teâlâ buyurur: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ الَّتِي هِيَ رِجَالُهَا ضَالَّةٌ وَلَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ الَّتِي هِيَ رِجَالُهَا ضَالَّةٌ* Ya'nî 'Kim ki amel-i sâlih işlerse, nefsinin lehine ve kim ki fenâlık ederse, nefsinin aleyhinedir.'⁶⁶³ Ve *فَمَنْ يَكْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَكْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ* Ya'nî 'Kim ki zerre mikdârı hayır işlemişse onu görür ve kim ki zerre kadar şer işlerse o da onu görür.'⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵

3. Nefs

Mutasavvıflara göre nefs-i levvâme, nefs-i emmâre ile nefs-i mutmainne arasındadır.⁶⁶⁶ Nefs-i emmâre, bedenî tabiata meyleden; hissî lezzet ve şehvetleri emreden; kalbi süflî tarafa çeken nefistir. Yani insan bedeniyle karışmış olan, maddeye hayat veren, maddenin tesirinde olan nefistir. Nefs deyince bu anlaşılır ki bu, şirkin kaynağıdır.⁶⁶⁷ Mevlânâ bu konuyu Fîhi Mâ Fih'te Teğâbûn Suresi 2. âyet ışığında şu şekilde açıklar:

“Binâenaleyh insan iki şeydir. Kuvve-i hayvâniyyede mündemic olan şey şehevâtîr ve arzulardır. Ammâ onun hûlasası ve gıdası olan şey, ilm ü hikmet ve dîdâr-ı Hak'dır. Ademin hayvâniyeti Hak'dan ve insâniyeti dünyadan girîzandır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *وَمِنْكُمْ مُّؤْمِنٌ وَمِنْكُمْ كَافِرٌ* Ya'nî 'Kiminiz kafir oluyor, kiminiz mümin...' ⁶⁶⁸ bu vücûd içinde iki şahıs gavgadadır.'⁶⁶⁹

Mevlânâ'ya göre insanın tüm zevk ve dünyaya dair maksatları bir merdiven gibidir. Ve bu merdiven durup dinlenme, bekleme mahalli olmayıp başka bir mekana

⁶⁶² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpınarlı), s. 174.

⁶⁶³ Fussilet 41/46.

⁶⁶⁴ Zilzal 99/7-8.

⁶⁶⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 182-183.

⁶⁶⁶ Nefs ve mertebeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kehribar, Mehmet Sadık, *Tasavvufun İncelikleri*, İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, 1974, s. 95-96.

⁶⁶⁷ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 281.

⁶⁶⁸ Teğâbûn 64/2.

⁶⁶⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 55.

geçmek için yalnızca bir araçtır. İnsan ömrünü bu merdivende zâyi etmeyip bu merdivenin basamaklarını hızlıca geçmelidir.⁶⁷⁰

Başka bir fasılda Mevlânâ bu kez de insanı ağaçtan ya da camdan yapılmış bir kaba benzetir. İnsan kabın dışını da temiz tutmalıdır fakat içinin temizliği daha önemlidir çünkü Allah'ın şarabı temiz olan kaplara dökülür.

“Şimdi kabı yıkamayı buyurdu ya, içinin yıkanması gerek; çünkü dışındaki değil, içindeki içilir. Kimin nefsi öldü de kötü huylardan arındıysa Tanrıya ulaşır derler; hâşâ; Tanrıya değil, Tanrı yoluna ulaşır. Tanrıya değil, Tanrı yoluna ulaştığı anlaşıldı ya; böyle olmazsa zaten o; noksan sıfatlardan arı olan Tanrının yolundan azmış olur.

وَلَا تُلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ‘Kendinizi, öz ellerinizle tehlikeye atmayın.’⁶⁷¹ denmiş. İnsanlar, buradaki tehlikeyi, uyduğun mürşitten başkalarının sözlerini dinlemek sanırlar; hattâ apaçık söz bile olsa mürşidinin sözünden başkalarının sözünü dinlemekten geçmezsen tehlikeye düşersin derler. Halbuki boş vesveseyle oyalanmak, daha da aşağılatır adamı, daha da kötüdür, daha da boş.”⁶⁷²

Fîhi Mâ Fîh’te Mevlânâ insanı toprağa, nefsinin heva ve hevesini de havaya benzetir. Hava ile toprak karışınca nereye gitse bir rahatsızlık ve hastalık götürür. Bunun yerine toprak gözyaşıyla birleşince ondan her türlü rahmet ve bereket hasıl olur:

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ‘Ya’nî ‘Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir.’⁶⁷³ buyrulmuştur. Şimdi... Bir insan bâliğ ve âkıl ve kâmil olunca, artık oyunla meşgul olmaz; olsa da şiddet-i hicâbı sebebiyle gizler. Onun bu kıyl ü kâli ve hevesleri hep havadır. İnsan ise topraktır. Hava toprak ile memzûc olduğu vakit, her nereye gitse gözleri hasta eder; ve onun vücuduna teşviş ve i’tirâzdan başka bir şey hâsıl olmaz. Ammâ şimdi toprak olduğundan, işittiği her bir söz ile ağlar; gözünün yaşı âb-ı revan gibidir. Nitekim ayet-i kerimede işaret buyrulur: تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ

⁶⁷⁰ “Bilcümle ezvâk ve makâsîd bir merdiven gibidir. Madem ki merdivenin basamakları, ikamet ve tevakkuf mahalli olmayıp ubur etmek içindir, ne mutlu o kimseye ki uzun yolun kısa olması için pek çabuk bîdâr ve vâkıf olup, merdivenin bu basamaklarında ömrünü zâyi’ etmez.” Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 60.

⁶⁷¹ Bakara 2/195.

⁶⁷² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 207.

⁶⁷³ Muhammed 47/36.

تَقْيِضُ مِنَ الدَّمْعِ Ya'nî '...Gözlerinin yaşla dolup taşığını görürsün.'⁶⁷⁴ Şimdi... hava yerine toprağa su dökülürse, iş aksine olur. Toprak suyu buldukda, üzerinde yeşillik ve reyhan ve menekşe ve gül çıkar.⁶⁷⁵

4. Mürşid ve Mürid

Tasavvuf her şeyden önce maddî-mânevî bir eğitim işidir. Eğitilmeye muhtaç insanın ilk işi, kendisine yol göstermeye muktedir (mürşid-i kâmil) birini bulmaktır. Mürşid-i kâmiller, hidâyete ulaştıkları zaman kendilerine uyulmaya ehil kılınmışlar⁶⁷⁶ ve muttakîlerin imamı yapılmışlardır.⁶⁷⁷ Mutasavvıflar, seyr ü sülûk⁶⁷⁸ yolculuğunu hakkıyla gerçekleştirebilmek için bir mürşide bağlanmak gerektiği hususunda hemfikirdirler.⁶⁷⁹ Sâlik, ilk önce meşayih sohbetine gayet muhtaçtır. Daha sonra, âdab-ı ilâhiyyeyi ahzettikten sonra, istidat ve kabiliyyetine göre perde ve hicapları inceleme usûllerine itina ile keşfi açılır ve uzakları seyretmeye muvaffak olur.⁶⁸⁰

Mevlânâ da, diğer mutasavvıflar gibi, Hak yolunda ilerlemek isteyen müridin mutlaka bir yol göstericiye, bir rehber ihtiyacı olduğunu düşünür. Seyrini tek başına tamamlamak isteyen yolcu mutlaka yanılır, yolunu şaşırır. Fîhi Mâ Fîh'te mürşid-i kâmile bağlılığın ve ona itaatin önemi Kadir Suresi 3. âyetin tefsirinde şu şekilde vurgulanmıştır:

“Madem ki halk ten gibidirler, o velîye mutî’ olmadıkça onların ahvâli dâimâ perişanlık ve pişmanlık içinde geçer. Ve mutî’ oldukları vakitte itaâtleri öyle olmalıdır

⁶⁷⁴ Mâide 5/83.

⁶⁷⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 131-132.

⁶⁷⁶ Bu hususta Sühreverdî'nin delili, “İşte onlar, Allah'ın hidâyetine ulaştırdığı kimselerdir. Sen de onların yoluna tâbi ol.” En'am 6/90. âyetidir.

⁶⁷⁷ Sühreverdî, Ebu Hafs Şehabeddin, *Avârifü'l-Maârif*, (çev. Yahya Pakış, Dilaver Selvi), İstanbul: Umran Yay., 1988, s. 86.

⁶⁷⁸ Seyr ü sülûk: Bir şeyhin nezâretinde, Allah'a vuslat için çıkılan mânevî yolculuk. Seyr ü sülûk'un dört mertebesi vardır: 1. Seyr ilâ'llâh 2. Seyr fi'llâh 3. Seyr ma'allâh 4. Seyr ani'llâh. Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yay., 2004, s. 565.

⁶⁷⁹ Kuşeyrî, bu konuda Beyazid Bistamî'den, “Üstadı bulunmayanın imamı şeytandır.” sözünü nakleder. Yine bu konuyla ilgili olarak Üstad Ebu Ali Dakkak'dan bizzat işittiklerini şöyle aktarır: “Yetiştireni ve dikenini olmadan kendi kendine ve hudâî-nâbit olarak biten bir ağaç yaprak açar, fakat meyve veremez. Nefes nefese ve tedricî bir surette tarikatın adabını öğretecek bir üstada sahip olmayan müridin durumu da böyledir. Bu durumda olan mürit hevâ ve hevesine tapar, başka bir kurtuluş yolu bulamaz.” Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yay., 1981, s. 592.

⁶⁸⁰ Kehribar, s. 40.

ki, o her ne yaparsa münkâd olmalı ve kendi akıllarına müracaat etmemelidirler. Zîrâ onu, kendi akıllarıyla anlayamamaları câizdir. Ona külliye mutî' olmaları îcâb eder.

Hak Teâlâ'dan ümidimiz vardır ki, mahzâ inâyeti olan bir hâli ızhâr buyura... Ve o hâl bin cehd ve gûşîşin fevkindedir. لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ Ya'nî 'Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.'⁶⁸¹ âyet-i kerîmesiyle 'Hakk'ın cezvelerinden bir cezbe ins ve cinin ibadetinden hayırlıdır.' hadis-i şerifi ma'nen müttehid-i kelâmdır. Ya'nî onun inâyeti erişince, yüz bin ve daha ziyade sa'yin işini görür. Sa'y ve gûşîş dahi hoştur ve müfiddir velâkin inâyetin yanında ne hükmü olur?'⁶⁸²

Mutasavvıflara göre velâyet, halkta Hak ile tasarruftur. Veliler, Allah'ın sevip seçtiği kimselerdir ve peygamberler nasıl masum ise veliler de mahfuzdurlar.⁶⁸³ Bu bağlamda Mevlânâ da, Allah'ın o kimselere hikmet bahşettiğini, ilâhî rahmete mazhar olduklarını ve dolayısıyla da, onların katlarındaki her şeyin bizzat Allah'tan vârid olduğunu düşünür.

"İhvanınızdan birisi dünyadan tezehhüd ettiği vakit, kelim sahibi olur. Ona karîn olunuz. Zîrâ o, hikemiyyât-ı ilâhiyyeyi telakkî eder. Çünkü evliyaullah rahmet-i ilâhiyyeye mahfûf ve nûr-i ilâhîyi mültebistir. لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ Ya'nî 'O kelamın ahz ve hıfzı için acele edip, lisanını tahrîk etme ki, ol Kur'an'ı kalbinde cem' ve kırâatını lisânında tesbît eylemek, bizim uhdemizdendir.'⁶⁸⁴ O makamda her ne olursa olsun, Hakk'ın ihbârıyla ve her ne mevcûd bulunursa, Hakk'ın varlığından olur."⁶⁸⁵

Mürşide bağlanmak önemlidir fakat itaat edilen mürşidin kemal derecesi daha önemlidir. Kâmil bir mürşid, müridin kalbinin duru bir su gibi her türlü vesveseden temizlenmesine vesile olacağı gibi; aksine, samimi olamayan bir mürşidin kapısına varanların ise kalpleri türlü endişe ve huzursuzluktan başka bir şeyle meşgul olmaz.

⁶⁸¹ Kadir 97/3.

⁶⁸² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 52.

⁶⁸³ Ateş, s. 286.

⁶⁸⁴ Kıyamet 75/16-17.

⁶⁸⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 223-224.

“Şimdi, Tanrı eri tarafından terbiye edilen müridin canı kanatlanır. Fakat bir müzevvir, bir gösterişçi tarafından terbiye edilen ondan bilgi belleyen, terbiyeyi, savaşmayı ondan öğrenen, canı onun yüzünden sararıp solan kişi, tıpkı onun gibi aşağılık, arık, bunalmış, gamlı bir hale gelir, işkillerden kurtulamaz, duyguları noksan kalır. *وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ. ‘Onlar ki inanmazlar, dostları şeytandır onların, onları ışıktan karanlıklara çıkarır.’*⁶⁸⁶ Canı, gizli şeyleri görsün göstereyin diye bütün bilgileri, insanın mayasına katmış, o mayayı öyle yoğurmuş. Hani arı duru su, dibinde taş mı var; çakıl mı, başka şey mi, ne varsa, yüzünde de ne yüzüyorsa hepsini gösterir ya; bu, sonradan bir şey yapılarak suya verilen eğreti bir hal değildir, onun temelinde, aslında vardır bu, yaratılıştan verilmiştir ona; fakat su toprakla yahut başka renklerle bulandı mı o hâssa, o hüner, ondan ayrılır, onu unuttur gider.”⁶⁸⁷

5. İman ve Küfür

Mevlânâ Allah’ın mahlûkatı üç çeşit olarak yarattığını söyler. Birincisi, Allah’a itaatten başka bir şey bilmeyen, akıl, ilim ve cömertlikten ibaret olan meleklerdir. Bunlar nurdan yaratılmış olup hırs ve hevâdan uzak, Allah’ın aşkıyla yaşarlar. İkincisi ilimden ve akıldan mahrum olarak yaratılan, hayvanlar, bitkiler ve cansızlardır ki, bunlar iyilik ve kötülüğün ne olduğunu bilmezler. Üçüncüsü ise insanlardır ki, bunlarda hem meleklik, hem de nefsânî ve hayvanî sıfatlar bir aradadır. Bu yüzden insanlarda iyilik-kötülük, ulvîlik-süflîlik, birbirleriyle savaş halindedir.

Mahlûkatın üçüncü sınıfı olan insanlarda hem akıl, hem de kötülüğü emreden nefis bulunduğundan, aklını kullanıp nefsinin emirlerini yapmaktan kaçınması gerekir. Yani, iyiliği kötülüğe tercih edip ihtiyârını iyi yönde kullanmalıdır. İşte bu durumda olan insan aklının ve vicdanının sesine kulak verirse iman edip mü’min olur. Tam aksine, içindeki meleklik ve aklının sesine kulak vermez, nefesine ve şehvetine uyarsa kâfir olur.⁶⁸⁸ Mevlânâ’ya göre, dostluğun, yani inanmanın bir şartı vardır. O da, kendini

⁶⁸⁶ Bakara 2/257.

⁶⁸⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpinarlı), s. 27; çev. Konuk, s. 33.

⁶⁸⁸ Güllüce, s. 217.

dosta feda etmektir. Allah'ın varlığında kendisini kaybeden kişi, her türlü korkudan da emin olur.

“Dostluğun şartı, kendisini dosta feda etmek ve dost için kendisini kavgaya atmaktır. Zîrâ cümle yüz bir şeydir ve bir bahra müstağraktır. Eser-i îmân ve şart-ı İslam budur. Mü'min kendisini Hakk'a fedâ ettiği vakit beladan ve el ve ayağının kesilmesi havfından hiç endişe eyler mi? قَالَوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ Ya'nî 'Sâhirler Fir'avn'a dediler ki, *senin fülinden bize zarar yoktur; biz Rabbimize rücu' ederiz.*⁶⁸⁹ âyet-i kerîmesinde işâret buyrulduğu üzere, madem ki Hak tarafına gidiyor, el ve ayağa ne ihtiyaç vardır? El ve ayağı kendi cânibinden bu tarafa sefer edesin diye verdi. Mâdem ki el ve ayağı yaratan tarafına gidiyorsun, eğer elden gidip, ayaktan düşerek sahare-i Fir'avn gibi elsiz ve ayaksız olur ise ne gam vardır.”⁶⁹⁰

Mevlânâ, Bakara Suresi 88 ve 7. âyetlerin ışığında, kâfirlerin Allah'ın sözlerini duymaktan uzak olduklarını, onların kalp, kulak ve gözlerinin üzerlerine çekilen perdenin onların hikmete ulaşmalarına engel olduğunu şu şekilde anlatır:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ Ya'nî 'Kalblerimiz perdelidir, dediler. *Bilakis küfürleri sebebiyle Allah onlara la'net etti.*⁶⁹¹ Kâfirler dediler ki; bizim gönüllerimiz bu cins sözlerin gılâfıdır ve bundan doluyuz. Hak Teâlâ Hazretleri onlara cevâben buyurur: Hâşâ ki onlar bu sözden mâlî olsunlar. Onlar vesvâs ve hayalden ve şek ve şirkten ve belki la'netden doludurlar.

يَا نِي خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً Ya'nî 'Allah onların kalbleri üstüne de, kulakları üstüne de mühür basmış, gözlerinin üzerine bir de perde çekmiştir.⁶⁹² âyet-i kerîmesi hükmünce, hiç onlar bu hikmetten mâlî olur mu? Kokusunu bile duymamışlar ve müddet-i ömürlerinde ne onlar ve ne de kendileriyle tefâhür ettikleri kimseler ve ne de ecdâdı işitmemişlerdir.”⁶⁹³

⁶⁸⁹ Şuarâ 26/50.

⁶⁹⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 161.

⁶⁹¹ Bakara 2/88.

⁶⁹² Bakara 2/7.

⁶⁹³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 27-28.

Mevlânâ, “Tevhid” başlığında belirttiğimiz gibi, kâinattaki tüm zıtların esasen bir olduğunu, bunun da Allah’ın birliğine delil olduğunu düşünür. Burada da Mevlânâ, kâfir ve mü’min herkesin Allah’ı tesbih ve takdis ettiğini, neticede ikisinin de aynı hizmeti üstlendiğini anlatır.

“Güneşi isterse mağribden ve isterse maşrıktan tulu’ ettirir. Çünkü رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ *‘İhya ve imâte eden O’dur.’*”⁶⁹⁴ Kâfir ve mü’min, ikisi de tesbih ederler; zira Hak Teâlâ Hazretleri, her kim doğru yola girer ve doğruluğa sa’y eder ve şerîata ve tarîk-ı enbiyâ ve evliyâyâ mütâbaat eylerse, ona hoşluklar ve rûşenlikler ve dirilikler zâhir olacağını ve aksini yapanların önünde de, zulmetler ve korkular ve uçurumlar ve belalar bulunduğunu haber vermiştir. Her ikisi de buna sa’y edince, Hak Teâlâ va’d buyurmuş olduğu şeyi bilâ-ziyade ve lâ-noksan onlara tevcih buyurup izhâr eyler. Mesela biri hırsızlık etti, astılar; o dahî Müslümanların vaizidir. Zîrâ o maslûb ‘Her kim hırsızlık ederse hâli budur.’ der. Ve emanet ve sıyâneti hasebiyle pâdişâh birisine hil’at ihsân etti. O da Müslümanların vâizidir. Velâkin hâin o zebân ile emîn bu zebân ile va’z eder. Sen bu iki vâizin arasındaki farka bak!...”⁶⁹⁵

6. İhlas ve Riya

Esasen bir şeyin başka şeylerden ayıklanarak sadece bir şeye ait ve özgü kılınması⁶⁹⁶ anlamına gelen ihlâs, Kur’ân sonrası literatürde, riyânın çelişği olarak, ibadetlerin gösterişe kapılmadan, hâlis bir niyetle, sırf Allah rızası için yapılması anlamında kullanılır.⁶⁹⁷

Kur’ân, kullukta geçerlilik şartı olarak gördüğü “ihlâs” kavramına çokça vurgu yapar. Gerek kullukta gerekse başka işlerde hep ihlâslı olmak, yaptığını sadece Allah’a tahsis edip O’nun rızası için yapmak, İslâm’ın çok önem verdiği ve Kur’ân’ın da üzerinde önemle durduğu bir konudur.

⁶⁹⁴ Bakara 2/258.

⁶⁹⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 186.

⁶⁹⁶ Yahudilerin ahiretin kendilerine ait olduğu iddiası (Bakara 2/94) ve bu iddiaya, ahiretin sadece iman edenlere ait olduğu (A’raf 7/32) şeklinde verilen cevabın yanı sıra, dörtten fazla evliliğin, öteki müminler ayıklanarak sadece Hz. Peygamber’e özgü bir durum oluşu da bu kelime ile anlatılır (Ahzab 33/50). Ayrıca bkz. En’am 6/139; Yusuf 12/54.

⁶⁹⁷ Sülün, Murat, *Kur’ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 301.

Mevlânâ'ya göre insanda ihlâsın oluşması için sürekli nefis ile mücadele içinde olması gerekir. İnsan nefsiyle ne kadar mücadele etse de, nefsin kötülüğü emredici vasfı tamamen kaybolmaz. Nefsin bu kötülüklerinden korunabilmek, sürekli olarak onu mücâhede zindanında tutmaya bağlıdır. Çünkü nefis, bela ve sıkıntı içinde oldukça, insanın ihlâs ve samimiyeti yüz gösterir, kuvvet bulur.⁶⁹⁸

“Hak Teâlâ cevaben buyurur ki: لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ *“Düşmanımı, düşmanınızı dost tutmayın.”*⁶⁹⁹ demiştim ya; sizin hayvanî nefsinizdir; size de düşmandır o, bana da. Bu düşmanı, daima savaşma zindanında hapsedin. Çünkü o zindanda oldukça, belâlara düştükçe, zahmetlere uğradıkça senin öz doğruluğun yüz gösterir, kuvvetlenir. Bin kere sınamışındır; dış ağrısından, baş ağrısından, baş korkusundan öz doğruluğu⁷⁰⁰ beliriyor sende; peki, ne diye bedenine rahatlık verme kayındasın; ne diye onu besleyip geliştirmeye koyulmuşsun? Bu ipucunu unutmayın; boyuna nefsi, dileğine erişmemiş bir halde tutun da ölümsüz dileğe ulaşın, karanlıklar zindanından kurtulun.⁷⁰¹ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ *Ya'nî 'Mevkıf-i itâbda Rabb'inin indinde hâzır olacağını bilip, ondan korkarak, nefsinin hevâ ve şehvâtından nehy eden kimsenin menzil ve karargâhı cennettir.*⁷⁰²”⁷⁰³

Mevlânâ'ya göre, temiz ve tek bir gayeye yönelik niyetle yapılan kulluk, ihlâs vasfı ile bir değer kazanmaktadır. İçinde Allah rızası ve ihlâs bulunmayan bir amel ibadet olmaktan çıkıp insanı şirke kadar götürür.

“Sen zatında senin ile oldukça Kâ'be, ibadetin ve tâatın ile bir fücûrhâne haline gelir. Kâ'be'nin sana karşı Kâ'be'liği kalmaz; belki bir fücûrhane hükmünde olur. Zîrâ Hakk'a değil, vücûd-ı kesîfinin hazzına tabbûd etmiş olursun ve meyhane ve umûmhâne gibi mahaller ise, hazz-ı nefse taabbûd olunan yerlerdir. Binâenaleyh esmâ-i ilahiyyenin zikrine, ibâdullah üzerinde tasarruf kasdıyla değil, hâlisen-li-vechillah müdâvemet edip

⁶⁹⁸ Küçük, s. 126.

⁶⁹⁹ Mümtetine 60/1.

⁷⁰⁰ Konuk tercümesinde bu kavram “ihlas” olarak çevirilmiştir.

⁷⁰¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Gölpinarlı), s. 50-51.

⁷⁰² Nâziat 79/40-41.

⁷⁰³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 58.

وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا Ya'nî 'Rablerine ibadette hiçbir kimseyi ve hiçbir şeyi ortak tutmasın.'⁷⁰⁴ emr-i münîfine tebean ibadet-i Hakk'a nefsi teşrik etmemelidir.'⁷⁰⁵

Mevlânâ, kainattaki her şeyin bir sureti ve bir de özü olduğunu, özde ihlâs yoksa, sûretin anlamsız ve kıymetsiz olduğunu savunur. Mevlânâ, özü olmayan şekle önem vermez, hatta bu durumu sert bir dille eleştirir. Maûn Suresinde işaret edilen riyakârları buna örnek olarak gösteren Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh'te bu tip insanları köpeğe benzetir ve, "Altın tasma taksan da, neticede köpek, köpekliğinden bir şey kaybetmez." diyerek etkili bir teşbih yoluyla bizlere anlatır:

"Hani bir köpeğe altın tasma takarlar ya. Takarlar amma bu yüzden o köpeğe av köpeği demezler ki. Avlanmak, av köpeğindeki bir huydur, bir hünerdir; ister altın tasma tak, ister yün. Bilginlik de cübbeyle, sarıkla değildir bilginlik, bilgin kişinin özündeki bir hünerdir; bilgin, ister ağır kumaştan yapılmış kaftan giysin, ister abaya kebeye bürünsün, fark etmez. Nitekim Peygamberin zamanında da münâfıklar, din yolunu kesmek istediler; mukallidi din yolunda gevşetmek için namaz elbisesi giyindiler. Çünkü kendilerini Müslümanlardan göstermeselerdi bunu başaramazlardı. Yoksa bir Firenk, yahut Mûsevî, dini kınasa sözünü dinlerler mi hiç? الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاوُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ 'Vay o namaz kılanlara ki namazlarının şartlarını unuturlar önem vermezler, gösteriş için kılarlar, en değersiz şeyi bile vermezler.'⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷

7. Havf ve Recâ

Havf, kulun dünya ve âhirette Allah'ın, kendisine azap etmesinden korkmasıdır.⁷⁰⁸ Yüce Allah, kullarının kendisinden korkmasını bazı ayetlerle farz kılmıştır.⁷⁰⁹ Bunun karşılığında ise kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinde duyduğu rahatlık ve ferahlığı ifade eden recâ vardır. İnsanın Allah'ın azabına maruz kalabileceğini düşünmesi havfa, lûtfuna ve nimetine nâil olabileceğini düşünmesi de

⁷⁰⁴ Kehf 18/110.

⁷⁰⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 124.

⁷⁰⁶ Maûn, 107/5-7.

⁷⁰⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 73.

⁷⁰⁸ Okuyan, Mehmet, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul: Rağbet Yay., 2001, s. 233.

⁷⁰⁹ Al-i İmran 3/175, Nahl 16/51.

recâyâ sebep olur. Sûfî, ne sürekli havf içinde korkudan titrer, ne de recâ ile rehâvete kapılır. O, havf ve recâ arasındadır.⁷¹⁰

Mevlânâ'ya göre havf ve recâ kavramlarını birbirlerinden ayıramaz iki kavramdır. Havfî recâsız yahut recâyı havfsız tasavvur etmek asla mümkün değildir.⁷¹¹ Fîhi Mâ Fîh'te recâ kavramı ümitsizlikten yola çıkarak izah edilir. Ümitsiz insan güneşli havada mum temin etmeye çalışan kişi gibidir. Bu kişi gibi, inanan insanın da Allah'tan ümidini kesmesi anlamsızdır:

“Bu hâl güneş mevcûd iken, güneşi göreceğim diye, چراغ getirmene benzer. Hâşâ, eğer چراغ getirmesen, güneş kendisini gösterir. Çerağa ne hâcet vardır! إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ Ya'nî 'Zîrâ kâfir kavimden başkası Allah'ın rahnetinden ümit kesmez.'⁷¹² âyet-i kerîmesi mûcibince Hak'dan ümîd kesmemelidir. Ümîd tarîk-i eymenin başıdır. Eğer yola girmiyor isen, bârî yolun başını bekleme! Eğrilik ettim deme; doğruluk cânibini tut! Hiç eğrilik kalmasın.”⁷¹³

Havf, kendi içinde havf, haşyet ve heybet olarak sınıflanırken, recânın da mertebeleri vardır.⁷¹⁴ Buna göre, kimi cennete girmeyi, kimi de ilahi cemâli müşâhede etmeyi ümid eder. Mevlânâ da bu mertebelere işaret ederek, recânın derecelerinin havfa göre çok daha fazla olduğunu, recânın mana derinliğinden ötürü betimlenemez, tanımlanamaz olduğunu, buna karşın havfin ise sığ kapsamından ötürü kolayca işaret edilip alâmetlerinin gösterilebileceğini vurgular.

“Korkuyla eminlik arasında çok fark var. Hattâ bu farktan söz açmaya bile ne hacet... Bu fark, herkesçe görünüp durmadadır. Söz, asıl şunda: Eminlikten eminliğe de pek büyük farklar var. Tanrı rahmet etsin, esenlikler versin, Mustafa'nın peygamberlerden üstün oluşu, eminlik yüzündendir. Yoksa bütün peygamberler eminliktedir, korkudan geçmişlerdir; ancak eminlikte de duraklar vardır.

⁷¹⁰ Küçük, s. 142.

⁷¹¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 72.

⁷¹² Yusuf 12/87.

⁷¹³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 11.

⁷¹⁴ Korku üç türdür. 1. Havf: Bu tür korku imandır. 2. Haşyet: Haşyet ilimle gerçekleşir. 3. Heybet: Marifetin şartlarındandır. Bkz. Okuyan, s. 233-234.

وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ *'Bâzılarını, dereceler bakımından bâzılarından üstün ettik.'*⁷¹⁵ denmiştir. Korku âlemiyle korku duraklarını söyleyip göstermeye imkan vardır, fakat eminlik duraklarının ne izi vardır ne tozu. Herkes Tanrı yoluna ne bağışlıyor diye korku âlemine bir bakılsa görülür ki biri bedenini bağışlamada, biri mal bağışlamada, biri de can bağışlamada... Biri oruç tutuyor, öbürü namaz kılıyor... Biri on rekat kılıyor, öbürü yüz rekat. Şu halde onların durakları meydandadır, besbellidir, onları göstermek de mümkündür. Şuna benzer hani; Konya'ya yahut Kayseri'ye giden yolların konakları bellidir; Kaymaz, Ubruh, Sultan, daha da başka duraklar mesela. Fakat Antakya'dan Mısır'a dek denizdeki konakların izi tozu yoktur; onları kaptan bilir, karadakilere söylemez; çünkü zaten de anlamaz onlar."⁷¹⁶

Havf ve recânın üzerinde de bir derece vardır ki bu, enbiyâ ve evliyânın mevkileridir. Onlar külliye melek ve nur olduklarından ötürü havf ve recâlarından kurtulmuşlardır.⁷¹⁷ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler de."*⁷¹⁸

Görüldüğü üzere, âyetlerin zâhirî veçhesinin ötesinde bâtınî hakikatler içerdiği; zâhirî yönü olan lafızların bu bâtınî hakikatlerin birer işareti ve remzi olduğu fikrinden yola çıkarak yapılan işârî tefsire Fîhi Mâ Fîh'te sık sık rastlamak mümkündür. Bu işârî tefsir örneklerinden bir kısmı tamamen Mevlânâ'nın kendisine özgü vehbî ilmine dayalı, bir kısmı ise diğer tefsirlerde de rastlayabileceğimiz yorumlardır. Fakat izahlar dikkatlice incelendiği takdirde görülür ki, onun bu işârî açıklamaları, asla ayetin zahirini inkâr ederek, bâtınî manalarının gerçek manası olduğunu iddia etmek şeklinde bir iddia taşımamakta ve İslâm'a aykırı yönü bulunmamaktadır.⁷¹⁹ Sonuç olarak misallerin çokluğundan ve izahların zenginliğinden anlaşılıyor ki Mevlânâ, âyetlerin tefsiriyle ilgili en çok işârî sûfî açıklamalarda bulunmuş, bir mutasavvıf, bir sûfî olarak âyetlerden anladığı manaları bizlere aktarmıştır.

⁷¹⁵ Zuhurf 43/32.

⁷¹⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Gölpınarlı), s. 40; krş. çev. Konuk, s. 46-47.

⁷¹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 74.

⁷¹⁸ Yunus 10/62.

⁷¹⁹ Güllüce, s. 240.

SONUÇ

XIII. asrın başlarında, büyük ilim adamları yetiştiren bir ailede dünyaya gelen Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, ailesiyle birlikte küçük yaşta, doğduğu şehir olan Belh'ten ayrılıp çeşitli zaman dilimlerinde Bağdat, Kûfe, Mekke gibi çeşitli ilim merkezlerinde bulunmuş, buralarda ilim ikliminin atmosferini teneffüs etmiştir.

Onun ilmî birikimi, olağanüstü deha ve kabiliyetini en çok, eserlerindeki fikrî yoğunluk ve hiçbir asırda geçerliliğini yitirmeyen tefekkür dünyasının derinliğinden anlamaktayız. Başta Türkiye olmak üzere tüm dünyada yapılan Mevlânâ'yı anlama çalışmaları bize göstermiştir ki o, bundan asırlar önce, çağlar ötesini aşan bir dünya görüşüne ve bilgeliğe sahipti.

Mevlânâ, başlı başına bir tefsir telif etmemesine rağmen yazdığı eserlerini Kur'ân ve sünnet ile süslemiştir. Eserlerinde ağırlıklı olarak tasavvufî konuları ele alan Mevlânâ, bu bahislerde mutlaka Kur'ân'a başvurmakta, onun amaç ve maksatlarını bizlere aktarmaktadır. Mevlânâ'nın eserlerini telif ederken Kur'ân'dan ilham aldığı; anlatım metodu ve içerik bakımından ondan etkilendiği de bir gerçektir. Bu yönden incelendiğinde görülür ki onun düşüncesinin özü Kur'ân'dır ve eserlerinin çağlar boyu güncelliğini kaybetmeden günümüze ulaşmasının en büyük sebebi de şüphesiz ki sahip oldukları bu değerdir.

Fîhi Mâ Fîh'e genel olarak baktığımızda, onu tam bir tefsir örneği olarak nitelendirmek yerinde bir tespit olmaz. Çünkü tefsir Mevlânâ için bir amaç olmaktan ziyade, tüm düşüncesini ona dayadığı kuvvetli bir araçtır. Dolayısıyla Mevlânâ, Fîhi Mâ

Fîh'ten yola çıkarak genelleyebileceğimiz düşüncemize göre bir müfessir olmaktan ziyade bir mutasavvıftır.

Temel çıkış noktamız olan Fîhi Mâ Fîh, başlı başına bir tefsir olmayıp, Mevlânâ'nın tefsir yazma gayesi gütmekten, çeşitli meclislerde halka verdiği sohbetleri ihtivâ etmesinden ötürü klasik bir tefsir formatı taşımaz. Bununla birlikte, eserde Mevlânâ, birkaçı istisna, her fasılda mutlaka ya ayetlerin tefsirini yapmış ya da sahip olduğu fikrini Kur'ân ile temellendirmiştir. Bunu yaparken de, gerek âyetlerin lafızlarını aynen nakletmiş, gerekse metin içinde anlam bakımından onlara atıfta bulunmuştur. Bazen bir âyeti birkaç parça halinde tefsir ederken, bazen de bir surenin tümü hakkında genel yorumlarda bulunmuştur.

Çalışmamızda, her ne kadar kullandığı tefsir yöntemlerini farklı başlıklar altında ele aldysak da esasında Mevlânâ, âyetleri açıklarken çoğu zaman mücerred olarak tek bir yöntemi takip etmek yerine, bir âyet hakkında birden fazla yöntemi aynı anda kullanmıştır. Örneğin kalamî bir konu içeren âyetin tefsirini bir hadis ya da tarihî rivâyet ile delillendirip sonrasında bir şiir ya da temsil ile destekleyebilmektedir.

Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh'te ele aldığı âyetleri tefsir ederken öncelikle yine Kur'ân'ın kendisine müracaat etmiştir. Çünkü ona göre Kur'ân'ı en iyi tefsir eden yine Kur'ân'ın kendisidir. Bu yüzden o, bazen bir âyetin anlamını açıklığa kavuşturmak için bir başka âyeti kullanmış, bazen de ortaya koyduğu tefsirini bir başka âyetle kuvvetlendirmiştir.

Mevlânâ'nın Kur'ân'ı anlamada ikinci olarak başvurduğu kaynak şüphesiz hadislerdir. Onun hadisleri istişadı bir âyetin izahı ve verilen mananın teyidi esnasında daha çok görülür.

Kur'ân ve hadisin yanında Mevlânâ, âyetlerin tefsirinde onların nüzûl sebepleri, sahâbe ve tâbiûndan nakledilen rivâyetler, tarihî rivâyetler ve siyerden de yararlanmıştır. Bu konuda onu diğer müfessirlerden ayıran önemli hususlardan biri, naklettiği rivâyetlerin kaynaklarına yer vermemesidir. Mevlânâ, nâdirende olsa, birkaç isrâîlî haberi de nakletmiştir. Fakat bunlar sahih kaynaklara ters düşüp itikadı zedeleyecek türden değil, özellikle kıssa ve tarihî rivayetlerin detayları hususundadır.

Nakle dayanarak tefsir metodunu Kur'ân'ı tefsirde öncelikle kullanmasına karşın; Mevlânâ'nın dirâyet, yani bireysel tercihleriyle tefsir yönü daha baskındır. Bu bağlamda, âyetleri özellikle kelâm ilmi perspektifinden ele alarak tefsir etmiştir. Kelâm ilminin temel konularından olan kader, kulların fiilleri, azaların şahitliği, ru'yet, nübüvvet, mûcize, kerâmet ve melekler konularını Kur'ân'dan yola çıkarak ele almış ve bu konularda diğer mezheplerin de görüşlerine yer vererek kendi düşüncelerini açıklamıştır. Fîhi Mâ Fîh'te Mevlânâ, fikhî izahlardan özellikle imtinâ edip daha çok tasavvufî ve bâtinî konuları ele almıştır. Buna rağmen zaman zaman fıkıh ilminin hakikati hakkında yorumlarda bulunmuş, kısmen de olsa ahkam ayetlerinin tefsirine yer vermiştir.

Fîhi Mâ Fîh'te Mevlânâ, Kur'ân'da geçen belâgat nüktelerine de işaret etmiş ve âyetleri bu çerçevede değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra izahlarını somutlaştırıp daha anlaşılır kılmak amacıyla özellikle Mesnevî'de yaptığı gibi burada da, yer verdiği Kur'ân tefsirlerini hikaye, temsil ve teşbihlerle zenginleştirmiştir. Aynı zamanda, mensur bir eser olmasına karşın Mevlânâ Fîhi Mâ Fîh'te gerek başka şairlerden, gerekse kendi şiirlerinden alıntılar yaparak şiirle istişhad metoduyla âyetleri tefsir etmiştir.

Kısacası, başlı başına tasavvufu konu edinmesi münasebetiyle Fîhi Mâ Fîh daha çok, içerdiği işârî ve tasavvufî tefsir örnekleriyle temayüz etmektedir. Sözünü ettiğimiz eserinde Mevlânâ özellikle tevhid, fenâfillah, insan-ı kâmil, mürşid ve mürid, iman ve küfür, ihlâs ve riyâ, havf ve recâ gibi tasavvufun en önemli konularına yer vermiş, bunu yaparken de İslâm'ın sınırlarını ihlâl eden bir açıklama ya da âyetlerin lafızlarını inkâr eden bir düşünce içine girmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdelî, Şerif Mansur b. Avn, *el-Emsal fi'l-Kur'ân'il-Kerim*, Cidde: Âlemu'l-Marife, 1985.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbas*, (tsh. Ahmed Kalaş), Haleb: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, t.y.

Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsîri*, İstanbul: Şûle Yay., 1992.

Anbarcıoğlu, Meliha Ülker, “*Mevlânâ ve Muhiti*”, DİB Dergisi, Ankara, 1961.

Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.

_____, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969.

Ayan, Gönül, “*Mesnevî ve Kısa Hikayecilik*”, 5. Milli Mevlânâ Kongresi, Tebliğler, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1992.

_____, “*Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Fîhi Mâ Fîh İsimli Eseri ve Mevlânâ'nın Günümüze Aktarılması*”, 8. Millî Mevlânâ Kongresi, Tebliğler, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1997.

Aydemir, Abdullah, *Ebussu'ûd Efendi ve Tefsirindeki Metodu*, Ankara: TDV Yay., 1993.

_____, *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara: DİB Yay., ty.

Aydın, Mehmet, “Hz. Mevlânâ’nın Yaşadığı Devrin Sosyal Yapısı”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=186, 12.02.2008.

Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul: Işık Yay., 2004.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi, Tabakatü’l-Müfessirin*, İstanbul: Bilmen Yay., 1973.

_____, *İslâm Akâidi*, İstanbul: Semerkand Yay., 2008.

_____, *Tefsir Tarihi: Usûl-i Tefsir veya Mukaddeme-i İlm-i Tefsir*, Ankara: Örnek Matbaası, 1955.

Bolelli, Nusrettin, *Belâğat*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1993.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Edebü’l-Müfred*, (çev. ve şerh. A. Fikri Yavuz), İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyân Tefsiri*, İstanbul: Damla Yay., 1995.

Câmî, Nureddin Abdurrahman, *Nefehâtü’l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, (çev. ve şerh Mahmud Osman Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul: Marifet Yay., 1998.

Can, Şefik, *Mevlânâ: Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yay., 2004.

Cerrahoğlu, İsmail, *Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1968.

_____, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2006.

_____, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yay., 2004.

- _____, *Yahya bin Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1970.
- Cilâni, Fazlullah, *Fazlullâhi's-Samed fî Tavzîhi'l-Edebi'l-Müfred*, Dârü'l-İstikame, 1995.
- Çelebioğlu, Âmil, “*Mevlânâ ve Mesnevî Hakkında Birkaç Söz*”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, (haz. Vedat Genç), İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Demirci, Mehmet, “*Fîhi Mâ Fih*”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996.
- Demirci, Muhsin, “*Esbâb-ı Nüzûl*”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995.
- _____, *Kur’ân ve Yorum*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- _____, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 2006.
- _____, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1998.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhâdi b. Derviş, *et-Tefsîru'l-Hadîs: Tertibü's-Suver Hasebü'n-Nüzûl*, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.
- Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, (çev. Necati Lugal), Ankara: MEB Basımevi, 1963.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2004.
- Ebü'l-Hasan Ali el-Haseni Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, (çev. Yusuf Karaca), İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1992.
- Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986-87.
- Emiroğlu, İbrahim, “*Mevlânâ'nın Üslûbu, Metodu ve Edebiyatımızdaki Yeri*”, http://akademik.semazen.net/author_article_detail.php?id=1130, 10. 07. 2007.

- Erdoğan, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1995.
- Eren, Şadi, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2006.
- Fürûzanfer, Bediüzzaman, *Mevlânâ Celâleddin*, (çev. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul: MEB Basımevi, 1986.
- Gazâlî, Ebu Hamid Huccet'ül-İslam Muhammed b. Muhammed, *el-Munkız'u Mine'd-Dâlâl*, İstanbul: Kitap Dünyası, 1984.
- Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
- Gökçekli, Ali, *Fîhi Mâ Fîh'te İşârî Yorum ve Hadislerle Tasavvuf*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2005.
- Gölcük, Şerafeddin, Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya: Tekin Yay., 1996.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Fîhi Mâ Fîh ve Mecâlis-i Seb'a'dan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1989.
- _____, *Mevlânâ Celâleddîn: Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.
- _____, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul: İnkılap Yay., 1990.
- Gül, Halim, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Âyetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003.
- Güllüce, Hüseyin, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul: Ötüken Yay., 1999.
- Günay, Bektaş, *Ömer Nasûhi Bilmen ve Tefsiri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2001.
- Güngör, Mevlüt, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, İstanbul: Kur'ân Kitapları, 1996.

- Halıcı, Feyzi, “*Tebrizli Şems Olayı ve Konya’daki Türbesi*”, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, Konya: Konya Turizm Derneği, 1978.
- Hartman R., “Belh”, *İA*, III, İstanbul: MEB Basımevi, 1963.
- İbnü’l-Esîr, Ebu’l-Hasan b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, (thk. Halil Me’mun Şiha), Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 2002.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), Ankara: MEB Yay., 1988.
- İbn Kesir, Ebu’l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî), Cîze: Hicr li’t-Tıbaa’ ve’n-Neşr, 1998.
- _____, *Tefsîrû’l-Kur’ân-i’l-Azîm*, (thk. Sami b. Muhammed es-Selâme), Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.
- İnan, Yusuf Ziya, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, yy.: Çağdaş Yay., 1978.
- el-İsfahânî, Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb; *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, (thk. Safvan Adnan Davudî), Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 1992.
- İspir, Meheddin, “*Mevlânâ’da İnsan ve Aşk*”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=344, 03.08.2008.
- Kabaklı, Ahmet, *Mevlânâ*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 1984.
- el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl: Sahâbe ve Muhaddislere Göre*, (çev. Salih Akdemir), Ankara: Fecr Yay., 1995.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devlet Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Birim Yayıncılık, 1993.
- Kara, Necati, *Bikâ’î ve Tefsirindeki Metodu*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1994.
- Karabulut, Ali Rıza, *Meşhur Mutasavvıflar*, yy., ty.

- Karadař, Çağfer, “*Hadisçiler, Kelamcılar Ve Sûfilerin Hadis Anlayışlarına İki Örnek*”
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı VI, cilt VI, 1994.
- Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlânâ ve Kültürümüz*, Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2005.
- el-Kâsımî, Cemâleddin, *Tefsir İlminin Temel Meseleleri*, İstanbul: İz Yay., 1990.
- Kayışkanat, Mehmet, *Mevlânâ’nın Nübüvvet Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: 2007.
- Kılavuz, A. Sâim, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.
- Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 1996.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1985.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DİB Yay., 1981.
- Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudıyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Cize: Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1993.
- el-Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, (thk. Abdullâh b. Abdülmuhşîn et-Turkî), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yay., 1981.
- Küçük, Osman Nuri, *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, Konya: Rumi Yayınları, 2006.
- el-Mevdûdî, Ebu’l A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, (çev. Ahmed Asrar), İstanbul: Bengisu Yay., 1997.

- Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, (haz. Abdülbaki Gölpınarlı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992.
- _____, *Felsefe-i Mevlânâ, Şerhu'l-Evrâd Hakâik-i Ezkâr-ı Mevlânâ*, (çev. Ali Feyzi b. Osman), İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1283.
- _____, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın), İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- _____, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu), İstanbul: Ataç Yay., 2007.
- _____, *Fîhi Mâ Fîh*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: İnkılap Yay., 1959.
- _____, *Hayru'l-Kelâm*, (çev. Mehmed Veled Çelebi), Dersaadet: Necm-i İstikbal Matbaası, h. 1330.
- _____, *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems-i Tebrizî, Rubâiyyât*, 1331, (tashih. Bediüzzaman Fîrûzanfer), Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebîr, 1363.
- _____, *Mecâlis-i Seb'a*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: Kent Basımevi, 1994.
- _____, *Mektuplar*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: İnkılap Yay., 1999.
- _____, *Mesnevî-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfi Tercümesi*, (haz. Âmil Çelebioğlu), İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967-1972.
- en-Nedvî, Ebu'l-Hasan, *Hz. Mevlânâ*, (çev. Yusuf Karaca), İstanbul: Kayıhan Yay., 2007.
- _____, *İslâm Önderleri Tarihi*, (çev. Yusuf Karaca), İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1992.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, Dârü'l- Kalem, 1989.
- Nicholson, R.A., *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, (çev. Ayten Lermioğlu), yy.: Tercüman Gazetesi, ty.

- Ocak, Ahmet Yaşar, “Bir XII. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sûfisi Olarak Mevlânâ Celâleddîn Rûmî” 4. Milli Mevlânâ Kongresi, Tebliğler, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Okuyan, Mehmet, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul: Rağbet Yay., 2001.
- Okuyucu, Cihan, *Mevlânâ*, İstanbul: Sütun Yay., 2007.
- Önder, Mehmet, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.
- Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004.
- Örs, Derya, “Mevlânâ ve Kur’ân”, Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 7, 2002.
- Özattılâ, Alişan, *Hak Aşığı Mevlânâ Celâleddîn*, Konya: Denişkuşları Matbaası, ty.
- Özcan, Mustafa, “Mevlânâ ve Kaynakları”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=136, 11 Şubat 2008.
- Öztuna, Yılmaz, *İslâm Devletleri:Devletler ve Hanedanlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1996.
- _____, *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul: Ötüken Yay., 1983.
- Pakiş, Ömer, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Tefsir Metodu*, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2007.
- er-Râzî, Fahreddin, *İ’câz-ı Kur’ân*, çev. Muallim Naci, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1891.
- _____, *Mefâtîhul-Gayb: et-Tefsîrü’l-Kebîr*, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.
- Ritter, H., “Celâleddin Rûmî”, *İA*, III, İstanbul: MEB Basımevi, 1963.
- es-Sâbûnî, *et-Tıbyân fî Ulûmi’l Kur’an*, Beyrut: Alemu’l-Kutub, 1985.
- es-Sâlih, Subhi, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 1968.

- Savran, A., “*Mesnevî’de Kur’ân Tesiri*”, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=507, 30 Nisan 2009.
- Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, (çev. Senail Özkan), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul’ün Rolü*, İstanbul: Şule Yay., 1994.
- Sipehsâlâr, Ferîdûn bin Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafindakiler: Risâle*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1997
- Sultan Veled, *İbtidânâme*, (çev. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara: Konya Turizm Derneği, 1976.
- es-Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1987.
- _____, *Lübâbu’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şehabeddin, *Avârifü’l-Maârif*, (çev. Yahya Pakiş, Dilaver Selvi), İstanbul: Umran Yay., 1988.
- Sülün, Murat, *Kur’ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Şafak, Yakup, *Hazreti Mevlânâ’ nın Eserleri*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2004.
- Şems-i Tebrizî, *Makâlât*, (çev. Mehmet Nuri Gençosman), İstanbul: Ataç Yay., 2006.
- Şengül, İdris, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yay., 1994.
- Şimşek, M. Sait, *Kur’ân Kıssalarına Giriş*, İstanbul: Yöneliş Yay., 1993.
- Şimşekler, Nuri, *Fîhi Mâ Fîh*, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=82, 28.01.2008.

- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Tarlan, Ali Nihat, *Mevlânâ*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, (çev. Mümin Çevik), İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1975.
- Tirmîzî, Muhakkık Seyyid Burhâneddîn, *Maârif*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ty.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1985.
- Tunagöz, Tuna, *Mevlânâ'nın Bazı Kelâmî Konulardaki Görüşleri ve Bunların Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2005.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat, 1971.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul: MÜ İFAV Yay, 1991.
- Tüccar, Ahmet, *Mevlânâ'nın Fîhi Mâ Fîh'teki Eğitim ve Öğretim Görüşü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992.
- Uludağ, Süleyman, *Bayezîd-i Bistami*, Ankara: TDV Yay., 1994.
- _____, *Fahreddin Râzî*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.
- Usta, Mustafa, *Dîvân-ı Kebîr'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü*, İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1995.
- el-Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nîsâbûrî, *Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'ân*, Riyad: Dârü'l-Meyman, 2005.
- Velioğlu, Tarık, “*Mevlânâ ile Kur'ân'ın Derinliklerine Yolculuk*”, Altınoluk Dergisi, Sayı. 251, 2007.
- Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân'da Sembolik Dil*, Ankara: Ankara Okulu, 2006.

- Yaylalı, Kamil, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, Konya: yy., ty.
- Yazıcı, Tahsin, "Belh", *DİA*, V, İstanbul, 1992.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, ty.
- Yeğin, Abdullah, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lûgat*, İstanbul: Hizmet Vakfı Yay.; 1991.
- Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.
- _____, *Peygamberimiz'in Kur'an Tefsîri*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1983.
- Yıldırım, Ahmet, "Mevlânâ ve Sünnet", http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=515, 04 Haziran 2009.
- Yılmaz, Coşkun, *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.
- Yurdaydın, Hüseyin G., *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1982.
- Zebîdî, Ahmed b. Abdülatif, *Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, (çev. Ahmed Naim), Ankara: DİB, 1978.
- ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l Müfessirûn*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 2005.
- ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik-ı Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.
- ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2001.
- ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, Kahire: Dârü İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1958.

Zerrinkub, Nasrullah, *Mevlânâ'nın Dünyası*, (çev. Ertuğrul Ertekin), Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007, s. 64-65.

Zeydan, Abdülkerim *Fıkıh Usûlü*, (çev. Ruhi Özcan), İstanbul: MÜ İFAV Yay., 1993.

